

УДК : 37.035.6 : 61 (061) – 057.875
№ державної реєстрації 0116U004504
Інв. №

Міністерство охорони здоров'я України
Львівський національний медичний університет
імені Данила Галицького (ЛНМУ)
79010, м. Львів, вул. Пекарська, 69
Тел. : (032) 275 – 78 – 17

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Львівського національного
медичного університету імені
Данила Галицького
Академік НАМН України

_____ **Зіменковський Б.С.**
20.11.2019

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
Формування національно-свідомої особистості студента як державотворця
УТІЛЕННЯ У ЗМІСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ МЕДИЧНОГО ЗВО
УКРАЇНОЦЕНТРИЧНОЇ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОЇ МОДЕЛІ
(проміжний)

Керівник НДР, завідувач кафедри _____ **Т.А. Єщенко**
українознавства, к.філол.н., доцент **20.11.2019**

Нормоконтролер _____ **А.А. Пилипенко**
20.11.2019

2019

Рукопис закінчено 10 жовтня 2019 р.

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 2 частини, 116 с., 73 джерела.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ, КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКА, МОВА НАЦІОНАЛЬНА, НАЦІОЛОГІЯ, ОСВІТА ВИЩА МЕДИЧНА, ОСВІТА НАЦІОНАЛЬНА, ОСОБИСТІТЬ НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМА, ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ, ПОСТАТІ УКРАЇНОЗНАВСТВА, СВІДОМІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА, ТЕРМІНОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНА МЕДИЧНА.

Об'єкт дослідження - процес формування етнонаціональної свідомості студента медичного ЗВО як державотворця.

Мета роботи – описати процес формування етнонаціональної свідомості творчої особистості студента медичного університету як державотворця крізь призму історичного, українознавчого, культурологічного, мовно-літературного, педагогічного аспектів.

Метод дослідження – описовий.

На підставі соціально-історичного, мовно-літературного, педагогічного, культурологічного аналізу духовної спадщини України охарактеризовано сучасні підходи щодо розгляду означеної проблеми, а також обґрунтовано зміст понять і структуру етнонаціональної свідомості державотворця. Основну увагу зосереджено на проблемі генезису свідомості соціальної спільноти від етнічного до національного, охарактеризовано складність і багаторівневність категоріального усвідомлення процесів формування етнічної та національної свідомості.

Результати НДР упроваджені в системі гуманітарної освіти медичного ЗВО, в розробці навчальних курсів та спецкурсів: «Визначні постаті української медицини», «Націологія і здоров'я нації», «Теорія і практика професійної комунікації фармацевта», «Історичні дисципліни в медичній освіті», «Наукове мовлення лікаря», «Мовленнєва комунікація лікаря», «Культура мовлення та етикет лікаря», «Історія та культура України».

Умови одержання звіту: за договором. Київ – 171, вул. Анатолія Лупиноса, 180, УкрІНТЕІ.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
1 Національна пам'ять про тоталітарні режими в Україні як складник формування україноцентричного світогляду майбутніх лікарів-державотворців.....	10
1.1 Тоталітаризм і нищення історичної пам'яті українців: історико-культурний вимір.....	10
1.2 Операція «ЗАПАД» - найбільша репресивно-виселенська акція радянської влади проти українців.....	18
1.3 «Великий терор» на Вінниччині та на Галиччині у 1937 - 1938 рр.....	23
1.4 Новомова тоталітарного режиму: вплив на особистість та відгомін у сьогоденні.....	29
1.5 Голодомор - акт геноциду українського народу.....	33
1.6 Депортація українців із Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя у 1944 - 1946 рр.....	45
2 Українознавчо-персонологічний аспект у формуванні національно-свідомої особистості студента медичного закладу вищої освіти.....	49
2.1 Меценатська діяльність графа-короля Антона Лянцкоронського на Західноукраїнських землях у другій половині XIX – початку XX ст.....	49
2.2 Участь Івана Кривецького у національно-культурному житті Галичини першої половини XX століття.....	54
2.3 Культурно-освітня діяльність Патріарха Йосипа Сліпого.....	63
2.4 Роль Андрея Шептицького і Євгена Озаркевича у заснуванні «Народної лікарниці» у Львові.....	70
2.5 Творча спадщина Михайла Гаврика.....	74
2.6 Проза Івана Франка у творчій рецепції Агатангела Кримського.....	76
2.7 Погляди Василя Сімовича.....	85
2.8 Агатангел Кримський: трагічна доля митця у тоталітарному суспільстві.....	90
2.9 Сергій Єфремов – жертва радянської репресивної машини.....	92
2.10. Павло Филипович або страчена мрія національного цвітця (поетичне слово як борець із тоталітаризмом).....	96

Висновки.....	108
Рекомендації.....	109
Перелік джерел посилання.....	111

ВСТУП

Головною домінантою вищої медичної освіти потає формування у особистості студента ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції. Наразі вища медична освіта є інструментом формування знань, світогляду і віри, мудрості і високої свідомості, доброчесності та культури майбутнього лікаря-державотворця. Сприяти розвитку характерів людей і поколінь, що досягається через синтез виховання і навчання, патріотизму і професійності, багатовікового досвіду народу на ґрунті національної філософії, розуміння того, що кожна людина – це неповторний світ, специфічно обдарованої від природи особистості, і завдання педагога полягає у тому, щоб допомогти пізнати себе, створити і реалізувати внутрішні потенції, бо тільки так повністю реалізує себе кожна нація, - у цьому полягає мета вищої медичної освіти. Гуманістичні ідеї мовно-національної, історико-культурної освіти яскраво втілив великий український мислитель Григорій Сковорода, який відзначив, що головне для кожного - стати людиною, а це означає – віднайти себе, шляхом до цього є пізнання та самопізнання, творення і самотворення. Свідома діяльність людини, індивіда, який керується знаннями, професіоналізмом, усвідомленням власної відповідальності як за себе, так і за суспільство в цілому, має стати домінантною тенденцією нашого часу. Тому формування особистості лікаря сучасного типу, громадянина й патріота суверенної Української держави є одним із найважливіших завдань сьогодення, реалізація якого покладається на систему вищої освіти, де провідна ланка - вищий навчальний заклад. Органічне поєднання навчання та виховання в університеті дає можливість забезпечити підготовку висококваліфікованих фахівців, молодь, свідомо діючу, морально зрілу, соціально не байдужу, адже ідеалом виховання є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна та національно свідомою людиною-державотворець. Становлення української державності, побудова громадянського суспільства, рух України у світове та європейське співтовариство передбачають скерованість вищої медичної освіти на Особистість студента, її духовну культуру й визначають основні напрями освітньої роботи з молоддю та

модернізацію навчально-виховного середовища на розвивально-творче. Модель майбутнього фахівця у галузі «Охорона здоров'я» як державотворця передбачає формування різнобічно та гармонійно розвиненого, національно свідомого, високоосвіченого, життєво компетентного громадянина, здатного до саморозвитку та самовдосконалення. Наразі мета національно-патріотичного виховання полягає у створенні засад для системної і цілеспрямованої діяльності щодо виховання молодшої людини - патріота України, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, демократичну, правову і соціальну державу, виявляти національну гідність, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, професіонал, носій української національної культури. Національно-патріотичне виховання є складником загального виховного процесу новітнього покоління, головною метою якого є набуття молодими громадянами соціального досвіду, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування особистісних рис громадянина Української держави, моральної, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури. Здійснення системного національно-патріотичного виховання є однією з головних складників національної безпеки України. Воно формується на прикладах історії становлення Української державності, українського козацтва, героїки визвольного руху, досягнень у галузі політики, освіти, науки, культури, охоплює соціальні, цільові, функціональні, організаційні та інші аспекти, пронизує своїм впливом усі покоління, всі сторони життя: соціально-економічну, політичну, духовну, правову, педагогічну. Це передбачає визначення і реалізацію першочергових і перспективних заходів, спрямованих на формування активної життєвої позиції молодих громадян, психологічної готовності до зразкового виконання службових обов'язків. Формування національної інтелігенції, сприяння збагаченню і оновленню інтелектуального генофонду нації, виховання її духовної еліти - це мета, що стоїть перед вищими навчальними закладами на одному рівні з підготовкою висококваліфікованих фахівців. Головною метою формування

патріота-фахівця є формування цілісної і гармонійно розвиненої особистості з високою національною самосвідомістю. Така особистість - це, насамперед, громадянин Української держави, її патріот, гуманіст, для якого пріоритетом є загальнолюдські й загальнодержавні цінності, це людина з високою фаховою підготовкою й широким світоглядом, розвинутим інтелектом, належним рівнем загальної, політичної та правової культури. Отже, йдеться про необхідність систематичного і цілеспрямованого виховання національного типу особистості, формування в неї національної свідомості і самосвідомості, чим досягається духовна єдність поколінь, наступність національної культури і безсмертя нації. Окреслена вище мета національно-патріотичного формування молоді може бути досягнена шляхом реалізації таких виховних завдань: забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості в Україні відповідно до її зацікавлень та можливостей; виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки – Герба, Прапора, Гімну України та історичних святинь; сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкування духовних та культурних надбань українського народу; формування мовної культури, оволодіння та вживання української мови як духовного коду нації; формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини; відновлення і вшанування національної пам'яті; утвердження в свідомості громадян об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку Збройних Сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України і її громадян, формування психологічної та фізичної готовності молоді до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави, підвищення престижу і розвиток мотивації молоді до державної та військової служби; забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, людей похилого віку, турбота про молодших та людей з особливими потребами;

сприяння діяльності організацій, клубів та осередків громадської активності, спрямованих на патріотичне виховання молоді; підтримання кращих рис української нації - працелюбності, прагнення до свободи, любові до природи та мистецтва, поваги до батьків та родини; створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, а відтак, держави; сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я; задоволення естетичних та культурних потреб особистості; виховання здатності протидіяти виявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності; створення умов для посилення патріотичної спрямованості телерадіомовлення та інших засобів масової інформації при висвітленні подій та явищ суспільного життя; реалізація індивідуального підходу до особистості та виховання; забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, власних і суспільних потреб та інтересів; розвиток світоглядної культури молодої людини, її ціннісних орієнтацій і створення умов для вільного світоглядного вибору; професійне виховання, яке передбачає становлення юнаків і дівчат як досвідчених фахівців – майбутніх лікарів, які досконало володіють професійними знаннями, вміють творчо застосовувати їх на практиці, ухвалювати нестандартні рішення; уведення молодих людей у світ соціального, політичного, культурного досвіду цивілізації і свого народу; оволодіння результативними методами та навичками набуття нових знань, формування потреби у постійному інтелектуальному, духовному і моральному збагаченні та самовдосконаленні. Передумовою ефективності виховного процесу є органічне поєднання системи принципів національно-патріотичного виховання майбутнього лікаря в цілісну систему, яка забезпечує досягнення відповідних результатів – міцно і органічно засвоєних загальнолюдських і українських національних цінностей. Основними принципами формування національно орієнтованої особистості є: 1) принцип національної спрямованості виховання, який передбачає формування у молоді національної свідомості, любові до України, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, здатності зберегти свою національну ідентичність, пишатися

належністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави; принцип культуровідповідності, який передбачає виховання як культуротворчий процес, спрямований на формування базової культури особистості на набутому морально-етичному досвіді людства; принцип гуманізації виховного процесу зосереджує увагу на особистості як вищій цінності; принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії передбачає, що учасники виховного процесу постають рівноправними партнерами у процесі спілкування, беруть до уваги погляди один одного, визнають право на їхню відмінність від власної, узгоджують свої позиції; принцип цілісності означає, що виховання організовується як системний педагогічний процес, спрямований на гармонійний та різнобічний розвиток особистості, формування в неї цілісної картини світу, передбачає забезпечення наступності напрямів та етапів виховної роботи; акмеологічний принцип вимагає орієнтації виховного процесу на вищі морально-духовні досягнення і потенційні можливості особистості, створення умов для досягнення нею життєвого успіху, розвиток індивідуальних здібностей; принцип особистісної орієнтації означає, що загальні закони психологічного розвитку виявляються у кожній людини своєрідно і неповторно; принцип життєвої творчої самодіяльності передбачає становлення особистості як творця свого життя, який здатен приймати особисті рішення, і нести за них відповідальність, повноцінно жити і активно діяти, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни; принцип толерантності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, формування у вихованців відкритості, толерантного ставлення до цінностей, відмінних від національних ідей, до культури, мистецтва, вірувань інших народів, здатності диференціювати спільне та відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру, як невід'ємну частину загальнолюдської; врахування індивідуальних задатків і здібностей студентів, рівнів їхнього інтелектуального та загальнокультурного розвитку, специфіки курсу навчання і майбутньої спеціальності; партнерство як форма стосунків між викладачами і студентами, співпраця у вирішенні питань навчання, підтримка і стимулювання студентських ініціатив.

1 НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ТОТАЛІТАРНІ РЕЖИМИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДНИК ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОЦЕНТРИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ -ДЕРЖАВОТВОРЦІВ

1.1 Тоталітаризм і нищення історичної пам'яті українців: історико-культурний вимір

Злочинні методи керівництва культурою, що здійснювалися радянською владою з метою нищення історичної пам'яті українського народу, - як доводить доц. **Божко Наталія**, - потрібно не забувати, щоб не допустити повернення їх у майбутньому. Тоталітарний режим, що прийшов на українські землі у ХХ столітті творив свою соціалістичну культуру, де не було місця для пошанування минулих епох, захоплення талантом і працею багатьох поколінь українського та інших народів, що жили і творили на нашій землі єдину сув'язь європейської культури. Радянська влада, формуючи та пропагуючи псевдокультуру «соціалістичного реалізму» використовувала різноманітні методи для нищення історичної пам'яті українців. Одним з дієвих способів було перепрофілювання архітектурних пам'яток (замків, палаців, монастирських приміщень, храмів, приватних будинків відомих людей) і використання їх із власною ідеологічною метою. Проблема збереження і використання пам'яток культури і мистецтва України має досить обширну історіографію. Цій проблемі присвячено енциклопедичне видання «Історія міст і сіл України» [7]; триває праця над фундаментальним 28-томовим виданням «Звід пам'яток історії та культури України»[2,3,4]. У повоєнні роки західноукраїнські землі, як і інші, де пройшла війна, були зруйновані і пограбовані. Поряд з відбудовою економіки і налагодженням функціонування важливих соціальних інфраструктур перед радянською владою постало питання реставрації пам'яток архітектури минулих епох. Розруха, що панувала на українських землях, змусила радянську владу вже не так необачно нищити пам'ятки архітектури, як це було у страшні 30-ті роки ХХ ст., а використати те, що збереглося для налаштування життя громадян. Це було досить складно, оскільки з обстежених двох тисяч пам'яток архітектури в 14 областях України

в повоєнні роки лише одиниці не зазнали серйозних пошкоджень [1, с.13]. Наприкінці 1945 року радянський уряд України приймає постанову «Про заходи до впорядкування стану пам'яток культури, старовини і природи на території УРСР», якою затверджено розроблене «Положення про пам'ятки культури і старовини». У цьому ж документі було визначено поділ пам'яток залежно від наукової, історичної і художньої цінності на загальносоюзні, республіканські і місцевого значення [1, с.14]. Протягом 1946-1948 років було прийнято спеціальні постанови Ради Міністрів СРСР та Ради Міністрів УРСР, які визначали конкретні засади організації вивчення та реставрації пам'яток архітектури в державних масштабах. Ці завдання повинні були виконувати новостворена Академія архітектури УРСР (очолювана В.Заболотним), а також Управління у справах архітектури при Раднаркомі УРСР. До функціональних обов'язків цих установ належали облік, охорона та реставрація архітектурних пам'яток. При ознайомленні з цими документами звертаєш увагу на стиль викладу. Текст тогочасних постанов, прийнятих радянською владою, надміру задекларований і викладений у пафосному стилі. Розумієш, що перед нами ідеологічні проєкти, які неможливо виконати передусім через відсутність належного фінансування. Тому у подальших рішеннях влади, ми знаходимо підтвердження нашого сумніву. Наприкінці 40-х років Рада Міністрів СРСР ухвалила постанову «Про заходи до поліпшення охорони пам'ятників культури» (від 14 жовтня 1948 р.) [11]. Це був перший союзний документ, який діяв протягом досліджуваного періоду і регламентував діяльність з охорони і використання пам'яток історичної спадщини. У ньому вже було вказано на першочерговість охорони і реставрації пам'яток архітектури, що знаходились у столиці чи обласних центрах, інші пропонувалося здавати в оренду різноманітним відомствам та установам. Слід відзначити, що в повоєнні роки було затверджено офіційний список пам'яток архітектури України, що підлягали державній охороні, який нараховував лише 2070 об'єкти [9, с. 29]. Водночас радянська влада прагнула увіковічнити пам'ятки військової історії, особливо пов'язані з Другою світовою війною та «визволенням» радянськими військами західноукраїнських земель. Для виконання

цього пропагандистського завдання коштів не шкодували - будували меморіали, обеліски, впорядковували місця військової слави тощо. Це був один з методів формування радянської версії української національної пам'яті і водночас можливість обмежити публічний доступ до інших пам'яток минулого. [2, с. 20-24]. Як наслідок, кожного року з офіційного списку зникали чергові пам'ятки архітектури, які з погляду радянської влади не заслуговували на збереження. Особливо складною була ситуація у 60-х роках ХХ ст., коли, виконуючи вказівки московського керівництва, яке вважало «марнотратством» охорону пам'яток культури, тогочасна українська влада вивела з-під опіки держави 740 об'єктів (переважно церкви XVI – XVIII ст.) [9, с.30]. Зокрема, майже половина пам'яток архітектури перестала охоронятися державою. У вцілілих будівлях відкривали клуби, лікарні, інтернати, школи, музеї тощо. Значну кількість будівель, які ще донедавна були під охороною, зачиняли, перетворювали у господарські споруди або віддавали в оренду. Зокрема, в оренду до Міністерства охорони здоров'я УРСР потрапляють пам'ятки архітектури - палаци, храми, монастирські комплекси тощо. Радянська влада переклала відповідальність за стан їх збереження на міністерство, яке апріорі (як в радянські часи так і нині) не мало достатньо коштів для утримання приміщень у належному стані, оскільки перед медициною стояли першочергові завдання – надання медичних послуг населенню. Необхідно відзначити, що методи, використані владою на той час, були досить успішними. Оскільки, з одного боку засвідчували «велику турботу» про охорону здоров'я громадян, а з іншого - недостатній рівень фінансування медичних закладів доводив ці будівлі до катастрофічного стану. Вони не ремонтувалися, досить швидко руйнувалися і ставали непотрібними, а отже - забутими. За мовчазної згоди населення знищувалася пам'ять про первісне призначення цих приміщень, про історичні події, пов'язані з ними. Серед доказів, які підтверджують таку політику радянської влади щодо збереження історичної пам'яті українського народу, є ставлення до перлини ренесансної архітектури Галичини - Підгорецького замку, який був збудований у 1635- 1640 рр. в стилі пізнього ренесансу, Після Другої світової війни замок в Підгірцях не зацікавив

радянську владу як пам'ятка архітектури європейського рівня. Традиції місцевого туризму про які із захопленням писав автор одного з найцікавіших на початку ХХ ст. галицьких путівників Мечислав Орлович, виокремлюючи місцеві замкові комплекси як історичні пам'ятки[12], були втрачені і знищені. Оскільки не були пов'язані з революційними подіями правлячої партії, а формувати зацікавлення молоді до краєзнавчого матеріалу було цілком не потрібно, навіть ідеологічно помилково. У палаці розмістили військовий госпіталь. Згодом цей медичний заклад отримує свою спеціалізацію – туберкульозна лікарня. До 1951 року в замку функціонував кістково-туберкульозний санаторій, а в 1953 - 1955 роки - госпіталь інвалідів Великої Вітчизняної війни і Радянської Армії. У тому ж 1955 році було прийняте остаточне рішення про те, що Підгорецький замок стає першою обласною туберкульозною лікарнею на 250 ліжок. За дивним збігом обставин у 1956 р. у замку спалахнула пожежа. Вогонь знищив два поверхи палацу. Внаслідок пожежі було повністю втрачено (згоріло або зникло) все, що нагадувало інтер'єр ренесансного замку: прикраси бенкетних салонів, скульптура, каміни, мозаїчна підлога, дрібна пластика тощо. До початку 60-х років радянська влада відзвітувала про повну реставрацію будівлі, перетворивши ренесансний замок у медичну установу, де лікували хворих з відкритою формою страшної недуги. З 1962 р. Підгорецький замок - туберкульозний санаторій на 350 ліжок. Після реставрації інтер'єр палацу змінився до невпізнання. Безслідно зникли безцінні інтер'єри Зеленої і Кармазинової кімнат, Китайського і Золотого салонів та ін. В одному із найкрасивіших Лицарських залів розмістили гінекологічне відділення, а в ренесансній каплиці – ординаторську. На функціонування санаторію держава асигнувала щорічно 585 тис.крб [7, с.144]. Однак цього ледве вистачало на лікування та утримання хворих. Виділяти кошти на збереження та реставрацію самого архітектурного комплексу не було жодної змоги. Подібну долю має й інший архітектурний комплекс - Домініканський монастир в селі Підкамінь Бродівського району на Львівщині. Підкам'янецький монастир є однією з величних барокових пам'яток оборонної архітектури України. Як духовна і військова твердиня, монастирський комплекс пережив багато лихоліть.

Не раз за час свого існування був спалений, пограбований, зруйнований ворогами. Однак ХХ ст. було найдраматичнішим для цієї пам'ятки. Із завершенням Другої світової війни радянська влада, оцінивши фортифікаційні переваги монастирського комплексу в с. Підкамінь, організувала на його території районний відділ НКВС, а в корпусах колишнього духовного закладу - в'язницю. Згодом, у другій половині 50-х років, в'язницю було перенесено, а в її приміщеннях розмістили психоневрологічну лікарню закритого типу для жінок, яка існує і донині. Ще одним прикладом свідомого нищення тоталітарною владою пам'яток архітектури європейського рівня є доля одного з найкрасивіших палаців Галичини – палаца Скарбека. Історія цієї пам'ятки архітектури драматична з часу будівництва. Ще незавершений палац перепрофілювали на благодійний інститут для дітей – сиріт і людей похилого віку. [10,с.5]. Інститут дроговизький для сиріт і вбогих отримує назву «Інститут Скарбека» (більш вживане – «Заклад»). Світлі і просторі кімнати для вихованців, зали для навчання, заняття фізичними правами і музикою зробили благодійний Інститут Скарбека одним із взірцевих притулків в Австро-Угорській імперії кінця ХІХ ст. Про нього говорили і писали у тогочасній європейській пресі, відвідували і переймали досвід [13]. «Інститут Скарбека» функціонував до 1939 р. У його діяльності були успішні злети і падіння, які залежали не лише від фінансового становища, а й від політичних реалій того часу. Так, в роки Першої світової війни Заклад був перепрофільований у лікарню, а згодом пограбований російською армією, яка відступала з Галичини. Із благодійного інституту для сиріт російська армія вивезла все цінне з її погляду. Через декілька років, у часи національно-визвольних змагань, червоноармійські війська кінної армії Будьонного знищили те, що залишилося. Наприкінці 50-х років ХХ ст. у неоготичному палаці, досить пошкодженому в час ведення воєнних дій, відкрили психо-неврологічну лікарню закритого типу. Цей медичний заклад функціонує і до сьогодні. Правда, у його зовнішньому і внутрішньому вигляді досить складно впізнати один із найкрасивіших палаців Львівщини. До невпізнання змінився парк, ставок, зникли оранжереї з екзотичними рослинами тощо. В одному з корпусів колишнього благодійного інституту у період з 1945 –

по 1953 рр. радянська влада влаштувала притулок для сиріт, який згодом було перепрофільовано у тюрму НКВС. У 80-х роках ХХ ст. в'язниця почала приймати неповнолітніх злочинців і отримала назву Миколаївської виправної колонії № 50. Так унікальне місце, де поєдналися краса архітектурної пам'ятки з історією нашого краю, а також з долею одного з перших підприємців і меценатів Галичини, стає закритим для широкого доступу. Медичній установі дуже складно утримувати палац у належному стані. А дорога до нього, яка проходить повз в'язничні приміщення обнесені парканом з колючим дротом, не сприяє бажанню відвідувати Заклад. Використані радянською тоталітарною владою методи щодо збереження і використання пам'яток архітектури в повоєнні роки були досить суперечливими. Поу-перше, пам'ятки архітектури перепрофільовували на установи, які переважно виконували ідеологічні завдання радянської влади, зокрема, в освітні заклади, музеї, спортивні установи тощо. По-друге, тоталітарна держава не мала змоги, а здебільшого і бажання реставрувати і зберігати історичні пам'ятки минулих епох. По-третє, передаючи ці приміщення в оренду, радянська держава не впровадила правового механізму впливу на орендарів щодо їхньої відповідальності за збереження і цільове використання орендованих приміщень. По суті, це було «неписане право», за яким держава знімала з себе відповідальність за руйнування і нищення будівель. Наприкінці ХХ ст. відійшли в минуле часи тоталітаризму. Україна стала незалежною суверенною державою, обравши шлях поступового, але незмінного повернення до європейської ойкумени. Ми прагнемо посісти гідне місце в сучасному європейському культурному процесі. Україна стала членом більшості європейських міжнародних організацій, у тому числі установ з охорони пам'яток культури мистецтва. Зокрема, у 2006 р. наша держава підтримала «Конвенцію про охорону архітектурної спадщини Європи», прийняту ще у 1985 р., тобто взяла на себе зобов'язання «утверджувати в громадянській думці розуміння необхідності збереження архітектурної спадщини як елемента культурної самобутності і джерела натхнення і творчості для сьогоденних і прийдешніх поколінь» (Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи, 1985). Це дає надію, що

пам'ятки архітектури, які всупереч політиці СРСР збереглися до нашого часу, в українській державі будуть збережені і використані для прийдешніх поколінь.

Ст. викл. Ходак Ігор веде мову про уроки тоталітаризму для українців. Адже історія не просто навчителька життя, історія – немилосердно жорстока вчителька, яка безжально карає за невивчені і незасвоєні уроки. Суть наших «українських уроків» в тому, що пострах радянського тоталітаризму не зник безслідно, він може підняти (і піднімає!) голову, прагнучи взяти реванш. Особливо сьогодні, коли має можливість зіпертися на вже неприкриту підтримку агресивного московського сусіда, що розв'язав супроти України війну! Після ейфорії відновлення незалежності України в 1991 році, стало зрозуміло. Перед нами постало багато важких проблем, відчувався брак відповідальної політичної еліти, здатної до рішучих реформ. Не було розвиненої політичної культури, готовності людей активно включатися в суспільно-політичне життя. Проблеми відновленої держави з минулим колоніальним статусом, з тоталітарним минулим стали (й досі стоять) на заваді побудови демократичної України. Україна пройшла подібний до інших посткомуністичних країн Східної Європи історичний шлях. Проте із суттєвою різницею - тоталітаризм прийшов в Україну на кілька десятиліть раніше! Не після Другої світової війни, а понад двадцять років перед тим. У московських комуністів не просто було більше часу для реалізації своєї політики. Акцентую: саме перші десятиліття – час найкривавіших експериментів більшовицької влади, які забрали життя мільйонів невинних людей! Час, коли комунізм перебував у найагресивнішій стадії! Саме Україна стала своєрідним експериментальним полігоном, де відпрацьовували сценарії захоплення влади і встановлення тоталітарного режиму, що їх згодом застосовували на окупованих теренах Західної України і Білорусі, країнах Балтії, а з 1945 року – у державах Центральної та Східної Європи. Реанімують їх і нині в Криму та Донбасі. В роки Другої світової війни Україна стала ареною зіткнення вже двох тоталітарних режимів - радянського комуністичного й німецького нацистського! Результат - величезні жертви серед населення України, які оцінюються в 7–7,5 мільйонів людей. Повторне встановлення радянської влади після відступу німців вилилося в

масштабне придушення українського визвольного руху. Після смерті творця тоталітарного режиму Йосифа Сталіна масштаб репресивної політики різко зменшився, але політичні репресії повністю не припинилися. Їхнім об'єктом і далі були борці за демократизацію політичної системи, захисники української національної культури, противники русифікації. Потужні хвилі арештів дисидентів прокотилися в 1966-му і 1972 роках. Вони мали неабияке значення для підтримання атмосфери страху в суспільстві. По-перше тому, що пам'ять про сталінські репресії залишалася дуже свіжою, по-друге тому, що серед заарештованих було багато відомих особистостей. Превентивні репресії проти незгодних тривали і в наступні роки. Останні українські політв'язні вийшли на свободу лише наприкінці 1988 року. Історики досі сперечаються, чи варто вважати тоталітарним увесь період панування комуністичної влади в Україні протягом 70 років чи лише 1930–1950-ті роки, коли влада вдавалася до масштабних політичних репресій. Але навіть якщо прийняти аргументи, які говорять про пом'якшення режиму після Сталіна, про набуття ним рис радше авторитарного режиму, слід наголосити: жодної політики, спрямованої на подолання тоталітарної спадщини керівництво СРСР не проводило! навпаки, пам'ять про роки терору продовжувала жити серед людей і була зручним інструментом контролю над суспільством. Для його «втихомирення» вже не треба було масштабних репресій, достатньо було лише періодично нагадувати про їх можливість арештами найбільш активних дисидентів; важка тоталітарна спадщина не зникла, вона консервувалася, продовжувала впливати на розвиток суспільства протягом усього радянського періоду історії України і навіть після відродження її незалежності; вияви цього сьогодні бачимо як на суспільному рівні (у відносинах влада - громадянин), так і на персональному, коли стикаємося з браком індивідуальної ініціативи у подоланні проблем і завищеними очікуваннями щодо влади (патерналізм). Це виливається також в очікування «сильної руки», здатної навести лад, що, врешті, призвело нині до зростання авторитарних тенденцій. Мусимо ретельно вивчити ці уроки історії, щоб не бути покараними суворою вчителькою.

1.2 Операція «ЗАПАД» - найбільша репресивно-виселенська акція радянської влади проти українців

Одним із методів комуністичного терору проти українського народу, - як слушно зауважує доц. Гірна Наталія, - були депортації. Насильне і блискавичне виселення тисяч сімей із місця споконвічного проживання мало вирішити одразу кілька проблем радянської влади, а саме: знищити соціальну базу українського національного Руху опору і сам Рух, активізувати і завершити колективізацію, збільшити кількість представників неукраїнської національності і цим посилити русифікацію, насадити атмосферу постійного страху серед народу, таким чином остаточно зламавши спротив комуністичним змінам. Серед десятків радянських депортацій сумне перше місце належить операції під кодовою назвою «Запад», що була здійснена впродовж 21 – 26 жовтня 1947 року проти 78 тисяч 532 мирних мешканців Львівської, Дрогобицької, Тернопільської, Станіславської, Рівненської, Волинської та Чернівецької областей. За шість днів її проведення комуністи виселили у північні райони Росії і до Сибіру 26 тисяч 518 сімей, що склалися з 19 тисяч 514 чоловіків переважно старшого віку, 36 тисяч 90 жінок і 22 тисяч 928 дітей. Після проведення у квітні - серпні 1947 року операції «Вісла» - переселення українців із Надсяння, Лемківщини, Підляшшя і Холмщини на захід Польщі, радянські органи держбезпеки почали планувати нове виселення українців із Західної України на північ СРСР до Сибіру. Поштовхом стала зустріч у кінці серпня 1947 року у Львові М. Хрущова із секретарями обкомів партії та начальниками районних відділів МГБ Львівської області [11, С. 379-381]. Він докоряв за недостатню боротьбу з «бандформуваннями УПА» і за те, що Роман Шухевич живий і переховується. Тоді начальник МГБ області Александр Воронін заявив, що треба позбавити УПА підтримки населення, а це можливо лише за умови масової депортації. Усі підтримали. Очевидно, що Хрущов доповів Сталіну і підготовка до депортації почалася. У вересні 1947 року РНК СРСР приймає постанову «Про виселення із західних областей УРСР членів родин оунівців», де ішлося про депортацію родин не лише активних членів українського Руху опору, але і тих, хто вже загинув чи був заарештований [7, С. 279]. На її основі МВД

розробило «план заходів», де чітко прописувалися норми «спецконтингенту» - 50 ешелонів, 25 тисяч сімей, 75 тисяч осіб. Зауважимо, що списки на виселення складали згодом, але кількість жертв уже була визначена каральними органами. Запападливі секретарі обкомів і райкомів компартії їх доповнювали, власноруч пишучи наклепи на українські родини, тому кількість виселених родин була більшою [2, С. 14]. План із депортації було перевиконано. Окремо слід зазначити, що операцію із депортації мирного населення готували як стратегічну бойову операцію, цілком секретно керівники МГБ і МВД С.Савченко і Т. Строкач відповідно. Як і у випадку з «Віслою», західні області України оточили 30 тисяч військових, заблокувавши шляхи для можливої втечі. З інших областей прикомандирували понад 13 тисяч співробітників органів державної безпеки та внутрішніх справ [6, С. 67- 68]. Крім цього, було залучено весь місцевий партійний, комсомольський і господарський «актив» - тобто, місцеву голоту, яка часто розкрадала майно виселенців, скорочувала час на збір тощо, намагаючись виконати «план» за рекордно короткий час. Загалом, на одного депортованого був один озброєний наглядч. Для виконання спецоперації «Запад» використали 87 залізничних станцій Західної України, було створено 6 спеціальних збірних пунктів – у Львові, Дрогобичі, Чорткові, Коломиї, Ковелі, Рівному. На час відправлення ешелонів «спецконтингенту» пасажирські перевезення залізницею припинилися [4, 5]. О 2-ій годині ночі 21 жовтня 1947 року у помешкання почали вриватися люди в шинелях, вони поспіхом зачитували наказ про виселення і конфіскацію всього майна: операція «Запад» розпочалася... До 6-ої години ранку з рідних домівок було вигнано понад 75 тисяч осіб, дві третини з них становили жінки і діти [5]. Їх поспіхом заганяли на вантажівки і вози і везли на пересильні пункти. Ті хто пережив депортацію згадують, що від жіночого лементу і дитячого плачу розривалося серце, а щоб змусити їх замовкнути наглядчі дико лаялися і давали попереджувальні постріли вгору. Від цього діти ще більше плакали і ще голосніше гавкали сторожові пси. Ця страшна ніч була ще й дуже холодною, дув сильний вітер, а у Тернопільській і Станіславській областях лютували хуртовини.

Тому часто дорогу до залізничних станцій прокладали танки і бронетехніка. Але багато вантажівок із людьми простояли у заметах одну – дві доби. Із доповідей виконавців злочинної операції вищому керівництву дізнаємося, що до відправлення ешелонів на Сибір померло 73 особи, з них – 48 дітей до одного року, 14 жінок і 11 чоловіків, переважно старшого віку. Найбільше померлих було у Тернопільській і Станіславській областях через переохолодження дорогою до пересильних пунктів, відсутність будь-яких ліків і на віть окропу [4, 5]. Антилюдська сутність комуністичного режиму сповна проявляється в тому, що з дому виганяли навіть породіль з немовлятами, важко хворих і калік. Перші ешелони вирушили на Сибір о 10 годині ранку 22 жовтня. Кожен складався з 62 критих товарних вагонів. У вагоні їхало від 40 до 72 осіб. Ешелони рухалися переважно вночі, удень вони стояли в тупиках. «Благословляю твою сваволю, дорогого смутку, дорогого болю...», - напише через тридцять років ще один закатований комуністичним режимом українець Василь Стус. Дорога болю розтягнулася на довгі два місяці. Лише раз на тиждень людей на дві години випускали на свіже повітря. У кожному вагоні померло по 10 осіб. «Ета ж харашо, вам больше места будет», - глузували наглядачі...Залишимо це без коментарів. Українців вивезли на примусові роботи у копальнях, на прокладання залізниць, лісоповал, у колгоспах у північні райони Росії та Сибіру [3, С. 127]. Зокрема, в Омську область було вислано 5 тисяч 302 сім'ї, у Казахську РСР – 3 тисяч 133 сім'ї, Комі АРСР - 3 тисячі 72 сім'ї, Архангельську область - 2 тисячі 991 сім'ю, Челябінську – 2 тисячі 788 сімей, Іркутську – 1тисячу 924 сім'ї, Красноярський край – 536 сімей, Читинську область - 453 сім'ї. Частина опинилася у Карлазі - найбільшому виправно-трудовому таборі СРСР [7, С. 288]. Прибувши до місця призначення, виселені родини мешкали (якщо взагалі можна так сказати про умови життя депортованих) у наметах і бараках, у найкращому випадку їх підселили до місцевих мешканців «за рахунок ущільнення». Через тяжкі умови життя, каторжну працю і лютий холод (50-60 градусів морозу) у першу зиму померло близько 4 тисяч осіб, переважно дітей. Загалом, до 1956 року померло 14 тисяч депортованих українців, а народилося тільки 1907 дітей. Людям не

вистачало одягу, взуття, посуду, їжі. Якщо у родині були хворі, що не могли працювати, то вони отримували тільки по 200 г хліба, на дітей виділяли по 300 г хліба і по 10 г цукру. У той самий час норми харчування сторожових собак у 5(!) разів перевищували норми, встановлені для людей, що працювали по 10 годин на добу в умовах, де сибірська зима тривала 8 місяців. І це також залишимо без коментарів. Правове становище депортованих визначалося постановою РНК СРСР № 35 від 8 січня 1945 року. Найголовнішим обов'язком були «суспільно-корисна праця» і перебування в межах району розселення під наглядом НКВД. Переїзд до іншої області чи району був категорично заборонений і передбачав 20-ти річний термін ув'язнення у таборах ГУЛАГу. Щомісяця всі були змушені відзначатись у комендатурах НКВД [10, С. 122 - 128]. По смерті Сталіна частина тих, хто мав добрий фах (інженер, лікар, ветеринар) отримали кращу роботу і житло, але це цілком не вирішило матеріально-побутових умов депортованих українців. Преважна більшість населення працювала у шахтах, на лісопозавах і будівництві залізниць, частина жінок – на паперових підприємствах. Діти могли навчатися у місцевих школах, у 16 років вони отримували паспорти з позначкою про обмеження в правах. Дорослі паспортів не мали, їм видали довідки спецпоселенців із зазначенням місця проживання і роботи. За документами операція «Запад» передбачала виселення з України на термін від 8 до 10 років, але навіть після його завершення жертвам не дозволяли повертатися додому. Ганебними та нижчими людської гідності є факти звернень секретарів райкомів і обкомів компартії до першого секретаря ЦУ КПУ Л.Мельнікова із закликами залишити депортованих українців у Сибіру довічно. І це залишимо без коментарів. Реальне звільнення депортованих родин розпочалося у травні 1956 року після постанови РМ СРСР «Про скасування обмежень по спецпоселенню з членів сімей українських і білоруських націоналістів, звільнення їх від заслання на поселення». До 1959 року із тих, хто вижив, повернулося майже 80% родин депортованих. Попри формальне скасування всіх обмежень у правах, їм не дозволяли оселятися в обласних центрах чи у місцях, де мешкало багато родичів. Їхнє колишнє житло влада перетворила на школи, лікарні, сільські ради, колгоспні контори тощо або у

ньому мешкали партійні, радянські чи військові чиновники різного штибу. Крім того ті, хто повернулися перебували під пильним наглядом КГБ, до 1964 року їм не можна було писати і отримувати листи від родини з-за кордону. А упереджене ставлення з боку чиновників при вступі до інституту чи прийомі на роботу зберігалось аж до кінця 80-их років ХХ століття. Операція «Запад» є найбільшою депортацією мешканців Західної України і одним із багатьох злочинів проти людяності, вчинених комуністичною владою. Вона мала яскраво виражений етнічний характер, адже серед вивезених 99, 8% становили українці. Вона пришвидшила колективізацію західних областей України – за звітом М.Хрущова до кінця 1949 року в регіоні було колективізовано 91% селянських господарств. Депортація підірвала, знекровила соціальну базу українського Руху опору, позбавивши його підтримки людьми і ресурсами. Вона цілком зліквідувала такі соціальні верстви, як селянин і міщанин власник, змінила соціальну структуру суспільства, порушивши його статевий і віковий склад. У результаті масової депортації змінився етнічний склад Західної України, бо до краю завезли тисячі російськомовних, запустивши процес русифікації. Окремо зазначимо, що комуністична влада вивозила найактивніших – тих, хто не погоджувався, не хотів терпіти приниження, несправедливість і злидні, хто насмілювався сперечатися і мати свою позицію. Залишилися ті, хто був з усім згоден, хто вважав за краще не втручатися і не сперечатися з владою, не висовуватися - вони і сформували нову історичну дійсність «радянський народ», що обожає вождів і не має власної думки і волі. Кмітливіші і підліші з цього «народу» записалися в компартію і за це дістали блага, недоступні для решти або які можна було отримати за хабар. Наступні покоління виростили на чужих для нас українців, як частини європейської цивілізації, цінностях - плазування перед сильнішим, знуцання над залежним, підлабузництво, зневажання розуму, гідності і честі, постійні доноси, де ідолопоклонство посіло місце віри, а ідеали гуманізму замінила комуністична ідеологія революційної доцільності. Очевидно, що ці тяжкі наслідки відчутні до тепер. Минув 71 рік від проведення операції «Запад». Вона скалічила долі майже 80 тисяч людей, вкрала молодість, домашній затишок, радість материнства і

дитинства, знищила здоров'я, забрала життя. Ніхто не покараний і не засуджений. Але частина цих катів живе серед нас. Це різні вороніни, дроздови, кузнецови, болотнікови, бардіни та інші зайди. Вони отримують великі пенсії, користуються усілякими пільгами, живуть у помешканнях, що належали депортованим українцям. Але найгіршим є те, що вони і їх нащадки люто ненавидять Україну і українців і вважають себе господарями на нашій землі. Тому тільки після проведення масштабної люстрації різних поколінь комуністів і їх відкритого засудження у цьому питанні можна буде поставити крапку.

1.3 «Великий терор» на Вінниччині та на Галиччині у 1937 – 1938 рр.

Вбивство власного народу є складовою частиною більшовицької системи - і це було не відкриттям будь-якої таємниці, а тільки подробиць методів і цілей некультурної і нігілістичної системи, передумовою існування якої є терор і знищення населення. Події у Вінниці, - зазначає **викл. Іщук Н. В.**, - один із прикладів того, на що здатний нелюдський режим, від якого повинні бути захищені всі європейські народи, - зауважує викл. Іщук Наталія. 2 липня 1937 року виходить постанова ЦК ВКП (б) «Про антирадянські елементи», підписана Й. В. Сталіним, в якій оголошувалося, що колишні куркулі та кримінальники, які повернулися після висилок в свої області, «є головними призвідниками всякого роду антирадянських і диверсійних злочинів як в колгоспах, так і в деяких галузях промисловості». ЦК ВКП (б) пропонував партійним організаціям і органам НКВС взяти всіх зазначених осіб на облік, з тим щоб найбільш ворожі з них були негайно арештовані і розстріляні в порядку адміністративного переведення їхніх справ через «трійки», а інші менш активні, але все ж ворожі елементи були б переписані і вислані в райони за вказівкою НКВС». Партійні керівники на місцях і органи НКВС повинні були представити в ЦК склад «трійок», а також дані про кількість осіб, що підлягали репресуванню. 4 липня 1937 року Нарком НКВС УРСР І. М. Леплевський отримує від наркома державної безпеки СРСР М. Єжова телеграму, в якій вказувалося на необхідність взяти на облік усіх «куркулів та кримінальників, які осіли у вашому регіоні». На території республіки було

створено 45 міжрайонних оперативних груп ГУБД НКВС України. У Вінницькій області їх було сформовано сім, місцями їхньої дислокації визначено Вінницю, Бердичів, Шепетівку, Тульчин, Проскурів, Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський. Підштовхувала до активізації репресій постанова Політбюро ЦК ВКП (б) від 17 лютого 1938 року про збільшення на 30 тисяч осіб ліміту для України репресованого «куркульського та іншого антирадянського елемента» і розгляд їхніх справ на «трійках». 22 лютого 1938 року Політбюро ЦК ВКП (б) затвердило кандидатуру нового начальника Вінницького обласного управління НКВС - Івана Корабльова, який поставив на потік проведення масових репресивних акцій. Прикордонна в той час з Польщею і Румунією Вінницька область, жителі якої мали численні родинні та дружні зв'язки за кордоном, легко перетворилася в територію для відлову і знищення «ворогів народу», «агентів іноземних розвідок», «диверсантів» і под. Крім того, тут мешкала значна кількість осіб, так чи інакше пов'язаних з діяльністю державних структур і збройних сил Української Народної Республіки в 1917 - 1920 роках, солдат Української Галицької армії. В області були різні релігійні конфесії, а також польське населення з чітко вираженою національною ідентифікацією. У ході проведення «польської» операції в березні 1938 року в райони області було відправлено оперативні групи чекістів, які на підставі даних райвідділів НКВС (або вигаданих самими чекістами) склали оперативні листи на осіб, які підлягали арешту. Начальники відділів облуправління НКВС швидко стверджували ці листи (це повинен був робити Корабльов, але розмах операції був завеликий) з одночасною підготовкою в облпрокуратурі постанов на арешти. На підставі постанов опергрупи проводили масові арешти. Від арештованих відразу вимагали зізнання у «ворожій» діяльності. Співробітники облуправління НКВС застосовували жорстокі тортури і знущання над людьми. Щодня Корабльов викликав до себе начальників відділів і вимагав від них все більш високих цифр «викритих ворогів». Паралельно працювала обласна «трійка», що стверджувала на кожному засіданні розстріли сотень і тисяч людей. У доповідній записці І. Корабльова наркомуну НКВС УРСР О. Успенському від 15 травня 1938 року вказувалося, що з

26 березня по 10 травня 1938 року УНКВС «розкрив» і передав на розгляд «трійки» Вінницької області справи по « українському націоналістичному повстанському підпіллю», яке складалося з обласного комітету, 26 міжрайонних повстанкомів, 16 райповстанкомів, 97 повстанських загонів і 125 бойових груп. Всього за цією лінією «засудили» 3112 осіб, з них 1440 «петлюрівського командного складу і рядових петлюрівців», 248 «куркулів», 414 колишніх учасників «контрреволюційних повстань», 280 членів «контрреволюційних організацій», 347 українських націоналістів, 67 колишніх членів українських політичних партій. На оперативному обліку в області залишалось близько 2 тисяч «рядових петлюрівців та колишніх політичних бандитів». Таким чином, черговий ліміт репресованих, наданий Вінницькій області, - 3400 осіб, виконали 11 травня 1938 року. У період проведення масових репресивних операцій у 1937 - 1938 роках УНКВС у Вінницькій області репресувало до 20001 громадянина, з них розстріляно 13475 осіб. Ці цифри є мінімальними, бо, як відомо, існують проблеми зі статистикою «великого терору». Отже, на думку вищого партійно-державного керівництва СРСР, Вінницька область була одним із найбільш «контрреволюційних» регіонів України. Як прикордонна область СРСР вона підлягала жорсткій «класово-національній» чистці, яка здійснювалася протягом 1920 – 1930 років. Пікові «чистки» припали на 1930-1933 рр. Та 1936 - 1938 рр. Вони супроводжувалися як масовими депортаціями селянства, так і масовими розстрілами безвинного населення. 17 листопада 1938 року спільна постанова ЦК ВКП (б) і РНК СРСР оголосила про припинення всіх масових операцій, а наступний за нею наказ НКВС скасував всі оперативні накази 1937 – 1938 років і директиви, видані в їх розвиток. У спільній постанові «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства» масові політичні репресії представлялися як результат діяльності «ворогів народу», що пробралися в НКВС. У 1940 році відкривається кримінальна справа за фактом безпідставних репресій у Вінницькій області протягом 1938 року, які проводилися Вінницьким УНКВС під керівництвом капітана держбезпеки І. М. Корабльова. Слідча частина УДБ НКВС

УРСР формувала справу за фактами численних безпідставних арештів, фальсифікації слідчих документів і под.

Правда про українську трагедію не може бути забутою людством ніколи, - вказує **к.пед.н. Стечак Галина** і досліджує проблему геноциду українців Галичини у «Дем'яновому Лазі». Не забути, не забувати – це якраз те, що єднає живих із тими, що за обрієм. Ціна «золотого вересня» для Галичини була жахливою. З осені 39-го по осінь 40-го було репресовано за політичними ознаками, часто навіть без письмового обвинувачення, близько 10% населення, 312 тисяч сімей. Понад один мільйон сто тисяч людей. Американський історик Ян Грос підрахував, що тут загинуло в 3-4 рази більше людей, ніж у захопленій німцями Польщі, яка за площею була вдвічі більшою. Але десятки тисяч українців, поляків, євреїв, забраних зі своїх хат і квартир, зникли безвісти. За версіями очевидців, їх розстрілювали десь неподалік. Довгі роки, де саме, було невідомо. Отже, Дем'янів Лаз. Варто запам'ятати - це прикарпатський Бабин Яр, галицька Биківня. Назва походить від місцевої назви ділянки Пасічнянського лісу, господарем однієї з них був селянин з села Загвіздя на ім'я Дем'ян. Однією з визначних подій у процесі розкриття злочинів комуністичного режиму було відкриття Меморіального комплексу «Дем'янів лаз» на місці розстрілів невинних жертв. У вересні – жовтні 1989 року представники осередку «Меморіалу», що діяв при товаристві «РУХ», проводили в Дем'яновому Лазі розкопки поховань жертв комуністичного терору. Того ж року завдяки ініціативі громадськості міста було проведено ексгумацію жертв комуністичного режиму та їх перепоховання. Дем'янів Лаз є місцем першого поховання жертв комуністичних репресій в Україні, що було віднайдено в часи суспільно-політичної лібералізації Радянського Союзу наприкінці 1980-х рр. Унікально збережені артефакти, насамперед паперові документи, ніби за сприянням певних сил, збігу умов і своєчасності, стали вагомим доказом більшовицьких злочинів. Одразу ж, як були знайдені могили, комуністична влада намагалась всіляким чином дезінформувати суспільство. Зокрема, запускали інформацію про те, що ці жертви є радянськими військовополоненими, або що це жертви «бандерівців». Однак, в одязі

розстріляних людей були знайдені документи, які свідчили, що це в'язні радянських тюрем. Здебільшого це були квитанції. На них чітко було зазначено: «Тюрма НКВД. Город Станіслав». Всього таких документів було знайдено більше 30-ти. Судмедексперт Омелян Левицький провів кропітку роботу над цими документами, щоб вони стали читабельними. Йому доводилось протягом багатьох днів відмочувати папери у воді у багатоярусних посудинах. Вода поступово змивала жировіск і розкривала написи. Також у воді доводилось акуратно розкривати складені документи. У кінці 1960-х, або на початку 1970-х рр. за наказом радянських керівників змінювався ландшафт Дем'янового Лазу з метою приховати державний злочин. Прикривалось це потребами розширити колгоспне поле, а, насправді, основною метою було приховання могил, оскільки західні радіостанції час від часу поширювали згадки про захоронення жертв радянських репресій в Дем'яновому лазі. Трактористи не могли зрозуміти навіщо їх змушували корчувати ліс на землях, які не були придатні для землеробського поля, та ще й робити меліорацію там, де був сухий ґрунт. Пошукові роботи проводились Івано-Франківським обласним історико-просвітницьким товариством «Меморіал» ім. В. Стуса в 1989 р. На той час в Білорусії було віднайдено захоронення жертв НКВД в Куропатах. Серед жителів Прикарпаття також було багато спогадів про подібні місця. А тому головним завданням перед пошуковцями було натрапити на таке поховання. Це мали бути «Станіславські Куропати», відповідно до вислову, який пролунав на одному із перших мітингів біля церкви св. Дмитрія в мікрорайоні Івано-Франківська, в минулому село Пасічна. Емоційним фоном слугувала суспільно-політична реакція на занепад Радянського Союзу, який асоціювався зі злом, злочини якого повинні були відкритись у певних місцевих доказах. Проте навіть тоді, в час занепаду, в уяві багатьох віруючих людей Радянський Союз вважався таким сильним злом, побороти якого може тільки Божа сила. Пошуки могил почались в кінці літа 1989 р. і тривали майже місяць. Ніяких слідів не вдалось знайти. Заступник адміністративного відділу Івано-Франківського обкому КПУ Валентин Карпенко погрожував пошуковцям статтею кримінального кодексу про наклепництво на радянську

владу. Напруження кожного дня зростало. Особливі вагання були 21 вересня 1989 р. На цей день припало свято Богородиці. Меморіалівці, які залучали до пошуку старожилів колишнього с. Пасічна, вагались щодо того, як віднесуться старші люди з глибокими релігійними переконаннями, що в день великого християнського свята будуть проводитись землекопні роботи. Але було погоджено, що коли це є богоугодна справа, то роботи повинні проводитись і в цей день. Тому досить символічно виглядає той факт, що саме тоді було віднайдено поховання. Всього було віднайдено три могили. Загальне число виявлених жертв – 524. В третій могилі було знайдено тіло жінки із немовлям. Ще в липні 1941 р. могили Дем'янового Лазу розкривали німецькі окупанти, щоб показати свій визвольний характер та всю деспотію комуністичного режиму. Багато очевидців, жителів села Пасічна та навколишніх сіл, що прийшли поглянути на могили, бачили одну із перших жертв, а саме мати із дитиною, обв'язані колючим дротом. Про це свідчить Ольга Бігун, 1931 року народження: *«Вже принімицях ми довідалися, що в лісі є кілька могил. Про те було опубліковано в газеті, а ми, діти, першими прибігли подивитися, що там розкопують. Того я не забуду, скільки житиму. Першою відкопали жінку з дитиною на руці. Вона і після смерті притискала немовля до грудей. Могила була глибокою, так що жінку тягнули з трудом. Пам'ятаю, що вона була в гуцульському кептарі, однак лиця її вже неможливо було розпізнати.»* Про те, що свідчення будуть підтвердженні, не вірилось учасникам розкопок в 1989 р. Людська уява учасників розкопок втілила в образ жінки і дитини – жертв Дем'янового Лазу – образ Матері Божої та її сина Ісуса Христа. Виник симбіоз жертв і релігійних образів. В експозиції меморіального комплексу Дем'янів Лаз поміщене велике панно розстрілів під назвою «Золотий вересень», де центральною фігурою є мати-гуцулка з дитиною, пов'язані колючим дротом.

1.4 Новомова тоталітарного режиму: вплив на особистість та відгомін у сьогоденні

Упродовж усього періоду становлення радянської держави тривало і становлення комуністичної тоталітарної системи, - зазначає **викл. Жангазінова Руслана**. Остаточо ця всезнищувальна машина сформувалася у 20-30-х рр. і змогла повністю зреалізувати свій зловісний потенціал. Знищивши конкурентні політичні сили, більшовики встановили тоталітарний режим і почали шляхом масових репресій насаджувати в країні свій соціально-економічний устрій. У тріаді методів соціалістичного будівництва – пропаганда, виховання і насильство – тоталітарна держава найчастіше і найширше використовувала саме останній насильницький метод в усіх його формах: терор, голод, примушування, депортація та ін. І, якщо явища терору голодом чи депортацій були дискретними та спрямованими проти національних верств чи соціальних груп, то явище масових репресій було індивідуалізоване і здійснювалося безперервно. У суспільстві за сталінських часів відбувався постійний жорсткий контроль та маніпуляції масовою свідомістю, знищувалися індивідуальні громадянські права та свободи, силовими структурами проводився терор та масові репресії населення, було створено систему поліцейського контролю для боротьби з будь-якою опозицією. Репресії торкалися різних соціальних верств населення, знищували селянство, кваліфікованих працівників, культурно-наукову еліту. У 1929-1930 рр. було сфабриковано справу «Спілки визволення України». Каральні органи заарештували визначних вчених ВУАН: віце-президента С. Єфремова, академіка М. Слабченка, історика Й. Гермайзе, педагога В. Дурдуківського, політичного діяча, голову першого уряду Директорії В. Чехівського, письменницю Л. Старицьку-Черняхівську та ін. У цій справі було засуджено двох академіків, одинадцятьох професорів, двох письменників, священників, науковців, викладачів та студентів. Усього звинувачено 45 українських діячів. Велася постійна боротьба проти релігії та церкви. Продовженням розправи над інтелігенцією було так зване викриття ворожої антипартійної організації «Український національний центр» та її структурного підрозділу «Української військової організації». Таким чином у

діяльності проти інтересів радянської держави було звинувачено багатьох видатних представників інтелігенції, в тому числі істориків М.Грушевського та М. Яворського. У 1930-х роках справжнє спустошення тоталітарна машина здійснила в українській науці. У 1934-1935 рр. було засуджено провідних спеціалістів у галузі літератури академіка В.М. Перетця, член-кореспондента Є.С. Шабліовського. У 1936-1937 рр. загинули в таборах геолог академік ВУАН, її віце-президент Н.І. Світальський, генетик академік І.І. Агол, математик академік М.П. Кравчук, філософ академік СЮ. Семковський. Розвиток ряду галузей української науки припинився. Чистки проводили у колективах багатьох наукових та академічних установ. Спрямувавши гостроту удару першочергово супроти визначних постатей інтелігенції, тоталітарна влада чудово усвідомлювала, що саме ця верства і є найвпливовішою силою, здатною чинити духовний опір, захищати націю та її мову, привертати увагу світової громадськості до проблем українського народу. Знищення української духовної еліти у тридцятих роках відоме як українське розстріляне відродження. До нього належать не тільки ті діячі, які були знищені фізично, закатовані, розстріляні, померли в тюрмах і таборах ГУЛАГу, а й велика частина тих, хто, зазнавши гонінь, репресій і утисків, на довгий час, а то й назавжди, припинив творчу працю. За підрахунками Г. Костюка, під час сталінського терору в Україні загинули не тільки окремі особи, але й цілі науково-дослідницькі колективи та установи, передусім гуманітарної і духовної інституції, серед них історична школа М. Грушевського, М. Яворського, а також інститут філософії, Науково-дослідний інститут літературознавства імені Тараса Шевченка, науково-дослідний інститут історії імені академіка Дмитра Багалія, розгромлено Інститут мовознавства Академії наук, Український науково-дослідний інститут сходознавства та всі літературно-мистецькі об'єднання і організації, розгромлено видавництво і редакцію Української Радянської Енциклопедії, заборонено дослідження історії КП (б) У на основі архівних джерел, а визначних істориків М. Равич-Чорного та М. Попова знищено. Майже весь професорський склад українських вищих навчальних закладів був заарештований і знищений. Такий розгром наукового середовища призвів до

жахливих наслідків у розвитку української мовознавчої науки. Після виступу Сталіна в дискусії з мовознавства відкинута теза про формування націй і національних мов на засадах «спільного ринку» і «буржуазних відносин», російську, українську та білоруську мови і народності розглядаються як результат розгалуження «єдиної давньоруської». Цю «єдину давноруську народність» дозволено було тлумачити як давню російську, але в жодному випадку не як давню українську. Лінгвоцид набирал катастрофічних масштабів: забороняли друкувати україномовні тексти, відсторонювали від роботи україномовних вчителів та науковців, а ті, які залишалися працювати, навмисно перекручували власне українські слова, надаючи їм відтінку сміховинності на неповнозначності, більш того, в ряді установ діяв наказ про викоренення самого слова український та Україна. Радянський тоталітаризм не зміг би проіснувати настільки довго, якби спирався тільки на репресії. Іншим опертям режиму стала комуністична ідеологія разом із її міфами, стереотипами та фікціями. Більшовицька пропагандистська машина безперервно створювала ці міфи і втовкмачувала їх у масову свідомість. Метою було розумово закріпити людину, відгородити її від ідей та новацій вільного світу, унеможливити появу альтернативної думки. Використовували для цього доволі специфічний комунікативний засіб — *новомову*. Її функціями було приховування непривабливої дійсності та витворення в уяві мовців фіктивного ідеального світу, а також насадження духу ворожості, ненависті, насильства. Ключовими стильовими рисами новомови були лозунговість, дихотомічність, ідеологічність, переважання оцінки над значенням, десемантизація, засилля евфемізмів, аббревіатур і складноскорочених слів. З таким стильовим наповненням новомова постає як «мертве, застигле, вкрай уніфіковане утворення, позбавлене зв'язку з реальним життям у всьому його розмаїтті, динаміці, суперечностях». Існувала вона для того, щоб мовець бездумно та без аналізу відтворював і повторював чужі подані, йому фрази. Замість природної для «нормальної» мови комунікативної функції в новомови першочерговою була функція *маніпулятивна*. Намагаючись виставити себе у красивому світлі, радянська система вправно жонглювала запозиченими термінами: демократія, свобода слова, свобода друку,

вільні вибори, верховенство права - але зовсім не дбала про те, щоб наповнити ці терміни реальним змістом. В умовах диктатури їхня роль була суто декоративною. Такий фіктивний слововжиток схиляв радянців до фальші, пристосуванства та подвійних стандартів. Радянській новомові властивою була дегуманізація лексики та фразеології. Новомова виявляла не випадкову спорідненість із мовою кримінальних кіл. Як і в злодійському аргі, в діловодстві радянських каральних органів поширеними були евфемізми, які маскували злочинні дії режиму. Нестримний потік лайок, інвектив, образ сягнув піку в текстах сталінських часів і це можна пояснити проявом владного насильства, нетерпимості до будь-якої альтернативної думки. Наслідки тієї мовної агресії маємо і зараз. Багаторічне огиджування бандерівців у радянських ЗМІ та маскульті породило явище галичанофобії, яке врешті призвело до духовного відчуження українців інших регіонів (особливо південно-східних) від земляків із Західної України. Результатом такого впливу кримінального аргі та мови владних кабінетів є загрозна поширеність обценної лексики у сучасному суспільстві. Власне, матірня лайка настільки узвичаїлася в російськомовних середовищах, що охопила майже всі соціальні верстви, за винятком освічених кіл. Її повсюдна вживаність на теренах України є одним з найтяжчих наслідків колоніально-русифікаторської доби. Ключова роль у зміцненні імперії належала саме російській мові, насильне насадження якої проходило не лише з метою витворити єдиний мовно-культурний простір, а й для суцільної ідеологічної уніфікації народів СРСР, сформування з них соціокультурно однорідної покірної та бездумної маси. Щоб надати асиміляції нових обертів, тоталітарна влада заохочувала українців зрікатися власних культурних цінностей і традицій, накидаючи комплекс меншовартості. Через ізоляцію від народу талановитих українських митців та їхніх творів, а також через ідеалізацію, прославлення та вивищення усього російського московській владі таки вдалося впровадити у ментальність великої частини українського населення повагу та любов до російської культури як вищої і престижнішої порівняно з начебто слабкою, провінційною українською культурою. Наслідки такої тоталітарної мовної

політики різко проявляється і в сьогоденні, що породжує потребу посиленого очищення лексики, фразеології та семантики української мови від російських елементів згубного антиукраїнського впливу на свідомість особистості.

1.5 Голодомор – акт геноциду в Україні

Кривавий слід ХХ століття в Україні був велетенським. Оскільки український народ, найперше його еліту, винищували Голодоморами, і не тільки. На сьогодні актуальними для кожного українця, - слушно вказує **к.філол.н. Козелко Ірина**, - є терміни в історії України: «геноцид», «культурний геноцид», «громадська думка», «постгеноцидне суспільство». Голодомор—це вид геноциду. Термін «геноцид» вперше обґрунтував професор Рафаель Лемкін у книзі «Правителі країн Осі в окупованій Європі» (AxisRulersinOccupiedEurope), яка вийшла з друку у 1944 р. А вже у 1948 році ООН ухвалила Конвенцію з унебезпечення й покарання злочинів геноциду, яка вступила в дію з січня 1951 року. Текст Конвенції уклали професор Лемкін, професори Доннедьє де Вабр і Пелла, які передбачали, що Радянському Союзові будуть пред'явлені звинувачення в геноциді за його дії в Україні в 1932-1933 рр. Цікавою видається думка Рафаеля Лемкіна про способи пригнічення нації, де вчений розподілив, що одна із цих думок просто винищити народ, тобто вбити його, а інша - поглинути всіх, що передбачала блокування мови, культури, релігії, іншими словами, асиміляція в іншу націєву групу. Додамо, що професор теж є автором визначення «культурний геноцид», який описував у своїх працях, що розуміється як нищення нації з позиції її мови, культури, релігії. У 1988 році Конгрес США офіційно визнав Голодомор 1932-33 рр. актом геноциду проти українського народу. Французький історик ІвТернон у статті «Роздуми про геноцид», ствердив, що вилучення позиції про політичні групи зі статті 2-ї Конвенції про геноцид описує жертви, які склали 10 мільйонів. Вчений зазначив, що у ситуації геноциду задіяні: вбивця, жертва, свідок, де свідок - це громадська думка. Сталінська чинна політика мала на меті знищити українську національну ідентичність та ідентифікацію українця. Для українського народу самовизначення, як і для будь-якої іншої нації, відіграє

чималу роль на шляху до утвердження власної національної гідності. Перші згадки про голод в Україні з'явилися і в західній пресі практично одночасно з першими людськими жертвами [4]. Зокрема, Стівен Уїнкрофт у 1985 р. зазначає: «Не припиняючи обговорення про значення селянської сваволі та відсутності матеріальних стимулів чи впливу погодних умов у виникненні голоду, я приходжу до висновку, що найважливішою причиною голоду 1932 р. була критична нестача робочої сили в хліборобських районах. Це затримало виконання найважливіших урожайних, зимово-урожайних та зимово-насіненевих кампаній, від яких повністю залежала доля сільсько-господарської продуктивності» [5, с.12-13]. Різні точки зору про Голодомор з'являються на шпальтах українських газет. Зокрема, Кость Бондаренко в «Львівській газеті» виклав свої думки. Політолог вважає, що радянський режим прагнув переформувати радянський соціум у такий спосіб, щоб село перестало бути базою спротиву експериментам радянської влади. Усвідомлення того, що голодом було виморено цвіт нації, діячів культури, мистецтва, духовенства, літератури, фахівців медицини й селян - людей, які були носіями національного генетичного коду. Окрім цього, жертв страшних репресій позбавляли їхньої землі, власності, віри, самоусвідомлення, гідності та ін. Як усвідомлення цього факту, 28 листопада 2006 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Голодомор 1932-1933 років», за яким Голодомор визнається актом геноциду українського народу. На одній із дискусій у Києві професор Євген Свєрстюк подав до обговорення тему «Нищення українців голодом». Вчений зазначив складники, які було знищено та розмито, а саме сферу культури, мови, релігії, а також додалося заселення України не українцями. Час після Голодомору, у якому функціонували мова, культура, духовність народу, прийнято називати «постгеноцидним суспільством» (термін професора Джеймса Мейса, дослідника Голодомору). С. Кульчицький пише: «З власного досвіду можу сказати, що знання пов'язаних з голодомором подій не може не привести до переосмислення всієї історії ХХ століття. Хоч який він болісний цей процес переосмислення, але він позбавляє людину від засвоєних з дитинства фальшивих догм, допомагає їй адекватно реагувати на швидкоплинні події сьогодення, зберігати душевний

спокій» [3]. І.Дзюба писав: «Голодомор 1932 –1933 років був тим страхотливо-переломним часом української історії, після якого вона у своїх життєтворчих зусиллях пішла «вниз»: була підірвана не лише біологічна, вітальна, соціально-творча, а й інтелектуальна сила нації» [2, с. 48.]. Якщо взяти сумарну кількість жертв двох світових війн, репресій, колективізації та голодів 1921 - 1923 та 1932 - 1933 рр., то виходить, що у 1914—1945 рр. в Україні загинули майже кожний другий чоловік і кожна четверта жінка. Жоден інший європейський народ, за винятком євреїв, не поніс таких великих біологічних втрат у ХХ столітті, як українці. До інших чинників, спричинених підневільним станом України, слід додати русифікаторську політику радянського уряду, яка спричинилася до сильного зменшення числа українців. Окрім цього, російська влада активно закрила українські громадські установи, школи і гімназії. А також і українське слово було під забороною, а саме газети, журнали, українські видання. У цей час розпочався процес русифікації: створювалися курси з вивчення російської мови для вчителів. Проте ситуація у 20-30-х роках поступово змінювалася. Про самостійність української держави стверджували не лише історики, а й діячі науки і культури, люди, які активно мислили щодо політичних питань України. Діячі науки і культури чітко відмежовували Україну з Росією, що полягає не лише в історико-політичному характері, а й етномовному.

Ст.викл. Нагорняк Оксана слушно підкреслює, що Голодомори в Україні, штучно організовані керівниками тоталітарної держави у 20-30 роках минулого століття, виявилися не останнім випробуванням для нашого народу. Черговою спробою свідомого винищення української нації був голод 1946-1947 рр., який історики назвали «третім радянським». За кількістю жертв він значно поступається голоду-геноциду 1932-1933 рр., але за територією ураження він посідає перше місце. Найбільш відчутного смертельного удару він наніс Південній Україні. Протягом десятиліть вчені не досліджували цей період через сувору тогочасну цензуру, коли слово «голод» не дозволялось у пресі і публічних виступах і його замінювали словами: «недорід», «неврожай», «продовольчі утруднення» та ін. І якщо про голодомор 1932-1933 рр., завдяки прогресивним

політичним діячам й науковцям США і Канади, інших країн Заходу, науковий світ знав, то голод 1946-1947 рр. світовій науковій громадськості не був відомий. І навіть допомогу в перші повоєнні роки від ЮНРРА Україна отримувала не як країна, що голодує, а як республіка СРСР, що постраждала під час війни. «Голодні» 1946-1947 роки якось заховалися в історичному літописі за 1933, 1941-1945 роками. Але в пам'яті народній вони ще й нині відзиваються болем. Вони й по сьогодні залишаються однією з трагічних сторінок українського народу, «писаних рукою віроломного диктатора» (І.Г.Шульга). Перша згадка про повоєнний голод з'явилася у 1988 р. Того ж року про голод в Україні 1946-1947 рр. розповіли публіцисти А.Аджубей у спогадах про М.Хрущова «Те десять лет» та А. Стреляний в публікації «Последний романтик». На думку вчених, основними причинами голоду 1946-1947 рр. були: 1) страшна посуха влітку 1946 р., коли температура повітря у південних областях сягала 50-61°C; 2) сумні наслідки війни. Через своє важливе геополітичне положення в роки війни Україна опинилась в епіцентрі, вогняному кільці гігантських воєнно-стратегічних зіткнень і битв. Тому вона зазнала величезних матеріальних і людських - кадрових втрат і збитків, було вщент зруйноване її народне господарство; 3) наявність тоталітарного режиму, в умовах якого так жорстоко зневажались життєві інтереси народу. Саме це стало головною причиною голоду в Україні 1946-1947рр. Мимоволі виникає питання: чи можна було уникнути страшного масового голоду в Україні у 1946-1947рр.? Враховуючи нищівну посуху 1946 р. і руйнівні наслідки війни, повністю поповнити продовольчі втрати, хлібні нестачі в Україні у 1946-1947 рр., було б, імовірно, нереально. Але значно пом'якшити ситуацію й відвернути народну трагедію було цілком можливо. На держскладах були резерви хліба, яких би вистачило, щоб не залежати від кон'юнктурних умов того або іншого року. Безумовно, можна було віднайти мінімальні можливості, аби допомогти колгоспам і колгоспниками, які особливо потерпіли від посухи 1946р., уберегти їх від голодної смерті, від канібалізму. Але союзний уряд не поспішав це робити. Зате в розпал голоду, у жовтні-листопаді 1946 р., без будь-яких попереджень, відбулось скорочення більш ніж 4 мільйонів громадян, переважно

сільського населення, у тому числі дітей, з пайкового (за картковою системою) постачання. Колгоспи змушені були здавати державі майже весь урожай. Прикрим є факт, що, незважаючи на голод і канібалізм в Україні у 1946-1947рр., керівні кола СРСР вилучене силоміць зерно з українських господарств, заради своїх геополітичних інтересів, щедро відправляли в країни Варшавського договору – Румунію, Угорщину, Польщу, Албанію, Болгарію і навіть у Францію під виглядом інтернаціональної допомоги. Точні дані про померлих від голоду у 1946-1947 рр. в Україні встановити неможливо, оскільки не всі вони фіксувались на місцях. Дослідники називають різну кількість жертв: від 100 тис. до 800 тис, близько 1 млн, понад 1,2 млн чоловік. За довідкою МВС України від 2 липня 1947р. станом лише на 20 червня 1947 р. в Україні було 1млн 154 тис. 198 виснажених голодом людей – дистрофіків. А .Л. Перковській та С. І. Пирожков в числі тільки голодуючих колгоспників називають 2,7 млн. осіб, вважаючи цю цифру заниженою. І. Г. Білас підкреслює, що на дистрофію в Україні хворіло 3 млн. 203 тис. 145 осіб. Довоєнна чисельність населення в Україні була відновлена лише 1960 року. У період голоду 1946-1947 рр. особливо відчутно виявлялись антинародні, антидемократичні тоталітаристські риси й методи: забезпечення подальшого зміцнення тогочасного устрою за допомогою деспотичної диктатури й однопартійності; фанатичне возвеличення культу «вождя всіх народів» - Й. Сталіна, його «непогрішимості і мудрості»; застосування репресій проти прогресивних сил і окремих громадян. Проводились заходи, спрямовані проти націоналізації українського народу, принижувалась його роль у розгромі фашизму, прищеплювався нігілізм до рідної мови. Продовжувала функціонувати спотворена модель суверенітету України, жорстока ієрархічна субординація взаємовідносин центру та республік з необмеженими правами загальносоюзного центру і фактичним безправ'ям республік, зокрема України. Не меншої шкоди роботі стосовно подолання або хоча б пом'якшення голоду та його наслідків нанесла партійно-державна політика нехтування історичними традиціями, етнонаціональною специфікою нашого краю, особливо його західних областей; здійснювався атеїстичний вандалізм. Голод 1946-1947 рр. - це ще одна трагічна

сторінка нашої історії, що й дотепер відзивається болем у пам'яті українського народу.

Про висвітлення проблеми Голодомору на сторінках роману Василя Барки «Жовтий князь» веде мову **ст.викл. Хирівська Галина**. Автор намагався якнайточніше, якнайоб'єктивніше подати ті страшні для його народу події, розказати світові правду про них, написав твір-роздум про радянську тоталітарну систему, яка нищила усе світле на своєму шляху. Події голодомору автор особисто спостерігав і на Кубані, і на Полтавщині, тому вони описані з достовірною точністю. У той час, коли Барка перебував на Кубані, в Україні лютував голод, нищив життя мільйонів українців. Проте, голод не оминув і письменника на Кубані. «Я мав на тілі 12 ран. Рани йшли по лініях судин. І з них сочилася брунатна рідина. Ноги вже репалися, і така слизиста поверхня теж сочилася. Ноги пухли. І я уже ходив, тримаючись за паркан і стіни, там, де вже лежали мертві. Я не надіявся, що виживу. Та мука голоду аж до передсмертної лінії жахлива... то щось таке, що спалювало всю істоту. І може, тому, що я це зазнав, тому мені пощастило в «Жовтому князі» відновити ту психологічну глибинність цієї голодової смерті». В.Барка назбирав велику кількість свідчень. Одна із історій стала скелетом сюжету роману «Жовтий князь». Автор визначив три постійно присутні та між собою пов'язані ідейно-тематичні лінії: реалістичне змалювання трагедії родини Катранників під час голодомору; передача внутрішнього психічного стану людини, яка гине від голоду; духовний вимір. Нудна і нещира промова Отроходіна – це сповіщення селянам про негайну здачу державі хліба, про те, що постанова буде виконана з більшовицькою твердістю навіть, якщо селяни вмиратимуть голодною смертю. Трагічна історія родини Катранників пов'язана з історією їхнього гнізда-селянської хати, на яку припав перший удар «саранчею зі столиці». Хати селян спустошено до невпізнання. Для українського селянина руйнування хати означає початок смерті його самого. Прізвище родини Катранник походить від назви рослини «катран», яка росте в степах або напівпустелях і має велике листя. Це прізвище, утворено суто українським способом, вказує на масштабність трагедії, а також на її певну

спрямованість. Організатори голодомору, більшовицькі ідеологи, дуже точно визначили цілі, у які треба влучити, щоб вибити ґрунт з-під української нації. Найголовніше-понівечити вільнолюбну душу селянина-українця, в якій визначальне місце посідала віра в Бога, культ родини і матері, моральне єднання з землею. Український селянин на початку залишався найголовнішим носієм національного менталітету, тому був особливо небезпечний для тоталітарної держави – і саме його треба було духовно знищити. У насильницьких акціях відбирання у людей хліба активну участь беруть комсомольці, і це найстрашніше: уже з перших кроків свідомого життя молодь вражена недугою рабської покори представникам радянської влади, бездумного і жорстокого виконання наказів згори. Злочинність, абсурдність таких антигуманних дійств підкреслюють страшні деталі, як-от: насильницьке витрушування із колиски крупы для немовляти. Багато уваги приділено головному героєві Катраннику, бо саме він втілює національний характер у романі і є носієм авторської ідеї нескореності духу українця. Перебуваючи у стані незахищеності й безпорадності, з напівзгаслою свідомістю, здавалося би надломленою і завойованою жовтим князем, селяни все-таки залишаються високоморальними і духовними людьми. В одному кульмінаційному моменті і - пошуку партійцями захованої чаші, допити і тортури за неї, свідчать що це зовсім не так. Головний герой лише дивиться на пропонуване в обмін на чашу зерно і насолоджується чарівним видовом, і йдеться не про фізичне відчуття, а душевне - з'їсти хліба. Перевірку на духовну міцність і моральну стійкість герой проходить непохитно. Не в одній ситуації напівмертвий від голоду український хлібороб залишається порядною, чуйною людиною, особистістю, що не підкоряється ні чужій волі, ні всепоглинаючій силі жовтого князя, не зважаючи на загальну руйнацію та спустошення сіл, подвір'їв, родин і душ людських. Від села залишилася пустка, руїна. Автор з натуралістичними подробицями розгортає картини людоїдства, самогубства, голодних мук, пошуків хоч якоїсь їжі. Поступове згасання свідомості селян від голодних мук закінчується смертю. Внутрішній світ персонажів-жертв сповнений здивування, відчуття несправедливості, розгубленості, опору, спротиву, непевності, зневіри,

страху, турботи, доброти, співчуття, жалісливості, покори, знесиленості, спустошення, збайдужіння, любові, надії, віри. Агресори-нападники сповнені жорстокості, бездумності, спокуси, злості, владності, безглуздості, сили. Існуючий у такому вигляді світ абсурдний. Селяни-хлібороби вмирають голодною смертю. Автор постійно це підкреслює. В кінці ця думка ще більше підсилюється у довгожданій сцені збору нового врожаю щедрого і великого, але його вже нема кому збирати і ті, хто вийшли збирати невпевнені, чи хтось знову його не забере. Церковна чаша уособлює в романі світло, незнищенність людської душі, вічність життя, а отже, й України, яка відродиться, незважаючи ні на що. Барка, використовуючи вражаючий життєвий матеріал, показав світові розхвалений рай радянського життя, справжню антигуманну мораль тоталітарного чужого людській природі суспільства. Усе, що відбувається з жителями Кленотичів під час голодомору, безсумнівно, розкриває моторошну сутність тоталітарної держави, яка своїх громадян, з діда-прадіда хліборобів, навмисне штовхає в голодну прірву.

Про категорію оцінки в текстах-народних оповіданнях про Голодомор (на прикладі Запорізької області) веде мову доцент **Єщенко Тетяна**. Ставлення до світу крізь призму оцінки є винятковою людиноцентричною формою світосприйняття, що зумовлено психо-фізіологічними особливостями людини, раціональним, творчим характером її мислення. Як відомо, оцінка тісно пов'язана з гносеологічними процесами: відображаючи предмети та явища довкілля, ми водночас пізнаємо навколишній світ та надаємо йому оцінку з певних позицій, з погляду тих чи інших особистісних потреб, настанов, прагнень.. Оцінка пов'язана з життям і діяльністю людини, вона визначилася унаслідок її взаємовідношень з реальним світом, тому вивчення оцінки неможливе без звернення до людини - її емоційної, духовної, ментальної сфер, системи цінностей, процесам сприймання і пізнання світу. Слушною є думка В. Крищук: «Через вербалізовані національно-культурні стереотипи відображається етнічне «Я» авторів, їх сприймання зовнішнього світу та відтворення його у слові через ціннісні домінанти. Це забезпечує виконання трьох основних функцій текстів: 1) *прагматичної* - вплив на

свідомість читача з метою формування оцінного ставлення, 2) *емотивної* - опис символів, що мають емоційну значущість, 3) *аксіологічну* - передавання власного ставлення до зображеного» [2, с. 12]. Спираючись на вже існуючі класифікації, залежно від критерію, що береться за основу, у текстах про Голодомор спостерігаємо здебільшого: 1) *негативну оцінку* подій: «Ходили обідрані, голодні - їсти хватало тільки на те, щоб не повмирати» [3, с. 834]; 2) *порівняльну оцінку*: «Як хижі зграї, вони ходили від хати до хати і шукали хліба. Пробивали залізними щупами підлогу, печі, стіни, заглядали в казани» [3, с. 960]; 3) *об'єктивну оцінку* злочину проти українців: «Наприкінці 1932 і на початку 1933 років почали з'являтися в Запоріжжі *обірвані, худі та пухлі* люди - українські селяни різного віку» [3, с. 817]; 4) *емоціо-інтелектуальну оцінку* трагедії селян: «Епідемія на розкуркулювання поступово проходила. «*Борцы за народное дело*» - зробили все, щоб у засніжених селах України 1933 року *чорне покривало смерті накрило всіх*» [3, с. 814]; 5) *оцінку, зумовлену конкретними / абстрактними поняттями*. Така оцінка виражається не стільки за допомогою окремого компонента текстової структури, скільки особливими характеристиками самої розповіді свідка Голодомору, в процесі якої оповідач може виразити свою думку чи емоції щодо змальованих дій чи ситуацій. Типовими виразниками такої оцінки є: «*Мені це не сподобалося...*»; «*Я хвилювалася, що...*»; «*Це був для мене шок*»; «*Мені болісно було дивитися на померлих, яких було з кожним днем все більше. Страшно було дізнаватись, коли за крайчик хліба чи колоски люди йшли на крайнощі*» [3, с. 816]. Як засвідчив аналіз текстів, оцінка може виражатися через предикати відповідної семантики (*вважаю, переконаний, здається, подобається, не подобається, ціню, не схвалюю, люблю, зневажаю, ненавиджу, поважаю, обожнюю, радію з чогось*): «*Сумую з того, що в далеких капіталістичних країнах люди збирали продукти, щоб допомогти вижити нашим людям, і боляче стає, що соціалістична система творила таке жахіття над своїми людьми. Відомо, що з півдороги в 1933-му більшовики завертали іноземну допомогу. А по селах лютували активісти жорстокої справи обезхліблення селян, доводячи їх до смерті*» [3, с. 876]. Оцінка має певну структуру, що виражається в тексті експліцитно або імпліцитно. Вона

включає: суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки, характер оцінки і підґрунтя для оцінки. Суб'єктом оцінки (експліцитним або імпліцитним) в оповідях про Голодомор здебільшого постають представники українських сіл Запорізької області, живі свідки подій, з погляду яких і подається оцінка періоду лихоліття, тоді як об'єктом – люди-жертви Голодомору, а також його винуватці, подієвий референт. Найчастіше об'єктом оцінки є особа, позначена у тексті займенником, метафорою, стмволом, перифразом. Семантичні і прагматичні особливості оцінки у словесних цілих про Голодомор визначаються екстралінгвістичними чинниками, специфікою реалізації прагматичної настанови усного тексту загалом та специфікою його тематичної організації. У свою чергу, широка варіативність семантичних і прагматичних властивостей оцінки надає цій категорії можливість моделювати в певних межах жанрові, мовленнєво-актові та тематично-дискурсні параметри тексту і використовувати у ролі маркерів текстової категорії оцінки: 1) *розмовні слова*: «Ночами - з ліхтарем, з галасом - торохтить парокінна підвода з «буксирами», де побував цей погром, та хата лишилась спустошена» [3, с. 879]; 2) *просторіччя*: «Батько влаштувався на станції Гуляйполе обходчиком на залізниці. А там на той час давали по 500 грам хліба на голову сім'ї і на *іждівенців* – по 200 грам хліба» [3, с. 874]; 3) *жаргонізми*: «Чи не все одно: *стукав* чи співпрацював з владою..» [3, с. 821]; 4) *лайливі слова* («*іроди*», «*нечисть*», «*чорти*»): «Приїжджає комісія з міста Кременчука, продзагони у військовій формі зі щупами і зброєю. Це ці люди, що принесли на село «*громкий и страшный мат*» [3, с. 812]; «Забирали все, що здавалось їм непридатним: вузлики з насінням, макуха, паслін сушений - усе викидалось надвір, розтоптувалось отими військовими чобітьми в галіфе і приправлялось «*одобрительным матом*» [3, с. 813]; 5) *неологізми*: «Вийшов комісар Горбунов і звернувся до всіх, кого не згадували, з такими словами: «Кожен ще живим тікав на край світу від презирливого тавра – «*кулак*», «*підкулачник*», «*куркуль*» [3, с. 812]; 6) *оксиморони*: «Яка, чому, звідки та біда й від кого - цього я не знаю. Але *дитяче* моє серце стискається від *недитячого* жалю» [3, с. 879]; 7) *метафори*: «То були тяжкі роки, згадує Меланія Олександрівна. Голод був нестерпний, *голодна смерть ходила по селу*» [3, с. 959]; «Так уже була

відпрацьована ота *кривава система*, що своєю смертю люди не могли відкупити «свої провини» перед вождем народів» - Сталінім» [3, с. 812]; «Ще в жовтні 1932 р. партійно-державна верхівка прийняла *холоднокровне рішення*: вийти з кризи шляхом конфіскації запасів зерна у хліборобній галузі» [3, с. 834]; 8) *перифрази*: «Багато людей вмирало, люди лежали кругом на дорогах, в степу. Всіх померлих збирали в спеціальні машини, «*чорні ворони*», а потім ховали в спільних ямах. Їли ховрахів, мурашок, хліб пекли з борошна, яке робили, перетираючи жорнами зерна і плоди різних рослин» [3, с. 828]; «Моя бабуся називала *Голодомор другою війною*, але війною людей, які боролися за життя» [9, с. 960]; «Тільки тепер узнали, що то був штучний голод, умисно зроблений, щоб селянин став на коліна, щоб дужче дякував «*дорогому батькові і вчителю*», «*сизокрилому орлові*» Сталіну за щастя жити під сонцем...» [3, с. 879]; 9) *словотворчі засоби* (зменшено-пестливі суфікси): «Нас трьох найменших відправили в дитячий притулок, називали нас *Олійничата-голодранці*» [3, с. 840]; спогади записані від жінок зазвичай емоційніші, наповнені страхом, тривогою, смутком, відчаєм, журбою і тугою, тому в їхніх оповідях фіксуємо велику кількість слів із суфіксами пестливості (*ріднесенькі, старенькі, їстоньки, синочки, малесенькі, діточки, голубчики, зерничка, конячка, в'язаночки, квасолька, кобилка*); 10) *фразеологізми*: «Люди мерли. Все згадую, скільки їх лежало в тяжкому стані, помираючи. Білі, пухлі від голоду, *лиця на них не було*» [3, с. 835]; «Її старша сестра застала роки Голодомору вже дорослою, мабуть не бажаючи згадувати ті дні, зі сльозами на очах промовила: «*Зламале життя...*», і пішла до хати» [3, с. 838]; 11) *вставні одиниці*, які функціонують з метою вираження емоційної оцінки повідомленого (*на жаль, на горе*): «*На горе*, це було якесь страхіття, люди божеволіли, їли своїх дітей» [3, с. 837]; «*На жаль*, кісток їхніх вже ніхто не збере, бо й могили їхні братські в багатьох місцях попереорювали, щоб і сліду не було. Але пам'ять людську не переореш, не заборониш, і не вб'єш» [3, с. 880]; 12) *вставлені конструкції*, які містять оцінку автора про висловлене в базовому реченні: «Українські села були на межі голоду (*штучно організованого!*), а комуністична влада не хотіла відповідати за свою антиукраїнську, шкідницьку діяльність» [3, с. 821]; 13)

звертання, спрямовані на вираження суб'єктивно-оцінного ставлення до особи співрозмовника: «Жінка була вся опухла від голоду. З її уст я почула слова: «Люди добрі, покажіть мені кусочок, хоч малесеньку крихітку хліба і я не помру, я виживу». Всі присутні гірко плакали. Хліба не було не тільки у них, а певне і у всьому селі...» [3, с. 842]; 14) *питальні речення*: «Я часто з болем думав, *невже* ота страшна трагедія 33-го року буде забута людством?» [3, с. 812]; 15) *порівняння*: для створення багатопланового семантичного простору тексту, множинного причитування смислового його наповнення, мовці оповідань про Голодомор 1932 – 1933 рр. вдаються до *порівнянь* (*мерли, як мухи; вони були, як нечиста сила, згрібали все, як нечистий*); 16) *росіянізми* – маркери доби і чужої, загарбницької культури, що вживаються з прихованою іронією: «Владний і грубий окрик пролунав з пароплава: «*Посторонисьь*». З пароплава виносили декілька померлих на берег» [3, с. 815]; «Так вот что, *тилоополченци!* Вот кто есть врагі народа» [3, с. 820]; «Якось до села приїхала продкомісія з Кременчука. Зібрали селян, хто не виконав продподатку. Оголосили, що вони ще додатково обкладаються податками, бо «*саботажники и кулачье*», зривають план хлібозаготівель» [3, с. 812]. Існує думка, що на морфологічному рівні слова-оцінки найбільш характерні для прикметників та прислівників, оскільки основою для більшості з них є знакова семантика.: «Пам'ятаю, що забирали все, зерно в першу чергу. Було дуже *тяжко*, не кожного дня ми щось їли. Доводилось [0, с. 821]; «*Боляче* було бачити, як помирають люди» [3, с. 821]; «Взимку 1933 року стало зовсім *погано* з їжею. Батьки були в розпачі» [3, с. 821]. Але важлива, окрім прикметників і прислівників, і дієслівна оцінка у тексті (дієслова із семантикою оцінки, модальні дієслова), емоційно-експресивна лексика. Варто зауважити: характер оцінки у народних оповіданнях про Голодомор може бути як абсолютний (*поганий, страшний, жахливий*), так і відносний (*гірше, жахливіше, тяжче*), пор.: «На початку 1934 року знесилений брат захворів на коклюш і помер. Голод настільки був *страшний*, що були випадки канібалізму» [3, с. 877]; «Голод 1933 р. був набагато *тяжчим і жахливішим*, ніж голод 1947 р.» [3, с. 822]. Цікаво зазначити, що народні оповідачі послуговується усім багатством художніх засобів усної

культури, уводячи у текст варіативні оцінні назви представників злочинної комуністичної влади, пор.: «об'їздки», «буксирники», комнезамівці, «куркулі», активісти, комсомольці, комуністи тощо, що не лише віддзеркалює хист мовців, але є чинником суб'єктивізму оповіді. Наприклад: «У СРЗі все очолювали «активісти». Це та невелика частка нероб з агресивною і бандитською психологією, котрі своє особисте господарство не спроможні були вести» [3, с. 812]. Категорія оцінки посідає домінуюче місце в концептуально-мовленнєвій, прагматичній і тематично-дискурсійній структурі текстів-оповідань про Голодомор 1932- 1933 рр. Мовними засобами вираження текстової категорії оцінки у зазначених вище словесних цілих є *лексичні засоби* (росіянізми, розмовні слова, просторіччя, жаргонізми, лайливі слова, неологізми, оксиморони, метафори, перифрази, фразеологізми), *морфологічні засоби* (прислівники, прикметники, іменники, дієслова з модальною семантикою), *словотворчі засоби* (слова із зменшувально-пестливими суфіксами), *синтаксичними засобами* (речення із вставними конструкціями, речення із питальною, окличною інтонаціями).

1.6 Депортація українців із Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя у 1944 – 1946 рр.

Відомо, що з метою утвердження тотального контролю і ліквідації антирадянських рухів і настроїв, комуністична влада СРСР вдавалася до масових депортації населення з його етнічних земель. Трагедії насильного переселення зазнали чеченці, інгуші, кримські татари, караїми, волзькі німці та інші невеликі народи. Проти українського народу комуністичний режим здійснив майже десяток масових депортацій. Цього року виповнюється 75 років від початку масового виселення українців за рішенням Сталіна та контрольованого ним уряду нової соціалістичної Польщі. На підставі радянсько-польської угоди споконвічні українські землі – Надсяння, Лемківщина, Холмщина і Підляшшя – загалом понад 19,5 тис. кв. км, відійшли до Польщі. Зауважимо, що такий кордон встановлювався на вимогу Сталіна і за мовчазної згоди союзників

антигітлерівської коаліції. Тепер частиною ПНР стали давні українські княжі міста – Холм – столиця Данила Галицького, Перемишль, Ярослав, Любачів, Сянок та сотні сіл, де мешкало понад півмільйона українців. Проблема українсько-польських відносин у прикордонних землях загострювалася в міру просування радянської армії і відновлення комуністичної влади. Маріонетковий уряд комуністичної ПНР погоджувався з лінією кордону, зафіксованою у радянсько-німецькому пакті Молотова – Ріббентропа 23 серпня 1939 року. Натомість, еміграційний польський уряд у Лондоні категорично відкидав такі кордони, заявляючи, що «східні креси» мають залишатися у складі Польщі. Таким чином, на території Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя, Лемківщини і Надсяння точилася боротьба між радянською армією та прорадянським Військом Польським з одного боку і УПА та Армією Крайовою з іншого. Заручником і жертвою протистояння стало цивільне населення. У міру просування Червоної армії на Захід серед українського та польського населення прикордонних земель поширювалися різноманітні чутки щодо нових кордонів і викликані цим зміною їхнього соціально-економічного становища. Так, поляки побоювалися, що до УРСР відійдуть не тільки Західна Волинь і Східна Галичина, але й Грубешівщина та Холмщина. Тому вони почали масово покидати ці землі, поповнюючи лави Армії Крайової (АК). Українська громада воліла залишатися на батьківських землях і домагалася національної автономії, а саме: зберігати польське громадянство, мати школи з українською мовою навчання, рівні політичні та економічні права, особливо на землю, свободу віросповідання. Окремо українці вимагали амністії для звинувачених за політичними статтями. Але нова комуністична влада Польщі відмовлялася гарантувати ці права українців як найбільшої національної меншини. Відповідно, упродовж літа 1944 року серед цивільного населення прикордоння панувала атмосфера невизначеності та страху. Ситуація прояснилася у вересні 1944 року, коли за наказом Сталіна уряди УРСР (М.Хрущов) і комуністичного Польського комітету національного визволення (Е.Осубка-Моравський) підписали Люблінську угоду про взаємообмін населенням. Тут варто наголосити, що ця угода на рік випередила підписання

українсько-польського договору про кордони і взагалі з польського боку її підписав орган влади, визнаний тільки Москвою. Отже, з точки зору міжнародного права вона не могла бути легітимною. Але зрозуміло, що із встановленням комуністичного режиму наступила нова історична реальність, де правові відносини загалом і права людини зокрема взагалі не були аргументом. Люблінська угода передбачала, що упродовж листопада 1944 - до 1 лютого 1945 р. має відбутися добровільне переселення поляків і полонізованих євреїв із західних областей України до Польщі, а українців - в УРСР. Точної цифри не було, приблизно - 500 тис. осіб. Підкреслимо, що переселення мало бути цілком добровільним і на основі письмових заяв. Проте, реальна картина була цілком іншою, бо добровільно виїхала дуже мала кількість осіб, переважно симпатиків радянської влади. Тому терміни завершення операції переносилися, вона тривала аж до вересня 1946 р. аналогічні договори ПКНВ уклали з урядами Білоруської та Литовської РСР. Щоб примусити населення якнайшвидше покинути рідні домівки уряди УРСР і Польщі відповідно організовували каральні експедиції, арешти, погроми культурно-освітніх установ тощо. Таким чином, принцип добровільності при переселенні був замінений грубим примусом. До осені під тиском Москви український і польський комуністичні уряди зуміли зреалізувати злочинну акцію «обміну населенням». За документами ЦК КП(б)У станом на 15 вересня 1946 року до Польщі із 7 областей України – Волинської, Рівненської, Тернопільської, Станіславської, Львівської, Дрогобицької та Чернівецької – було виселено 789982 особи, з яких 746993 - поляків. Варто зауважити, що в евакуаційних документах вони значилися як «польські громадяни», хоча у 1939-1940 рр. на них було поширене радянське громадянство. Евакуйовані вивезли з собою худобу, птицю, сільськогосподарський реманент тощо, фактично зникло 161167 селянських господарств. Водночас, після їх виселення залишилося 73379 житлових будинків, 57657 квартир, різного майна на суму 233, 5 млн. крб.. Частина житлових будинків у сільській місцевості передавалася українським сім'ям, виселеним із Польщі. Проте більшість квартир у містах отримали члени партії, співробітники НКВС, їхні посіпаки, військові, залишене майно і худобу передавали місцевим органам

влади. Переселення українців із Польщі здійснювалося значно жорсткіше, їх часто перевозили товарними вагонами, не давали достатньо часу, щоб зібратися. Тому матеріально від переселення українці постраждали більше, ніж поляки. До осені 1946 року до України було переселено понад 482880 осіб, з них 482661 – українців. Влада оселила у західних областях УРСР 322868 осіб, а 159241 особа була переселена в східні області України. Таке рішення мотивувалося браком житла на заході. Але вище ми навели точні цифри переселених поляків і вивільненого житлового фонду, що майже вдвічі перевищує кількість прибулих. Очевидно, що це було зроблено з метою мовної та релігійної асиміляції українців. Після смерті Сталіна частина із них самовільно переїхала в Західну Україну. Люблінська угода докорінно змінила долю понад мільйона осіб - українців, поляків, полонізованих євреїв. Головним аргументом виселення для тоталітарного режиму слугувала теза Сталіна: «Немає нації, немає проблеми». Такий злочинний підхід Москви завдав тяжкого удару українцям, оскільки значна частина етнічних українських земель - Холмщина, Лемківщина, Надсяння, Підляшшя - залишилися у складі Польщі. Це було платою польському керівництву за згоду розвивати країну за радянським взірцем і під контролем Кремля. Польський уряд, насамперед, прагнув створити мононаціональну державу та утвердити «польськість» на прикордонних землях так званого Закерзоння. Таким чином ліквідовувалася соціальна база підтримки ОУН та УПА і самі загони українського Руху опору. Отже, середина і друга половина 40-их років ХХ ст. – одна із драматичних сторінок в історії українців і поляків, що зазнали експериментів тоталітарного комуністичного режиму, стали заручниками і жертвами його антигуманної політики.

2 УКРАЇНОЗНАВЧО-ПЕРСОНОЛОГІЙНИЙ АСПЕКТ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНО-СВІДОМОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1 Меценатська діяльність графа-короля Антона Лянцкоронського на Західноукраїнських землях у другій половині XIX – початку XX ст.

Беззаперечною умовою культурного розвою кожної нації, - - слушно зауважує доцент **Божко Наталія**, - є знання власної історії, зокрема історичного розвитку земель порубіжжя. Український та польський народи століттями живуть пліч-о-пліч на порубіжній землі, мають велику спільну, часами драматичну історію. В сучасних відносинах двох держав – переважно це залежить від політичної кон'юнктури – доволі часто акцентують увагу на суперечливих, а деколи трагічних моментах історії і тим спричиняють розпалення між національною ворожнечі. Метою запропонованого дослідження є на основі об'єктивних фактів історії між сусідніми народами, зосередити увагу на позитивних справах минулого для розуміння добросусідського розвитку сьогодення та прийдешнього спільно європейського шляху. Однією з таких позитивних сторінок історії Галичини є меценатська діяльність польських аристократичних родин другої половини XIX- початку XXст. Дослідження виокремленого періоду свідчить, що в українській історіографії тема благодійної діяльності на західноукраїнських землях подається недостатньо і дещо тенденційно. Зокрема діяльність князів Любомирських, Сапегів, Яблоновських, графів Потоцьких, Дідушицьких, Голуховських, Скарбеків, Замойських, Баденів, Лянцкоронських з часів радянської історіографії розглядали головним чином як феодальну експлуатацію місцевого населення, а про їх культурно-просвітницьку працю у суспільстві не згадували. На сучасний момент інформацію про благочинну діяльність цих аристократів можна натрапити в фундаментальних історичних виданнях та краєзнавчих дослідженнях, а також у наукових роботах, що аналізують функціонування поміщицьких господарств краю. Все частіше з'являються науково-популярні видання про добродійні справи представників родин

аристократії краю, проїхній позитивний вплив на соціокультурний стан розвитку регіону. Наприкінці XIX ст. Східна Галичина залишалася колоніальною провінцією у складі Австро-Угорської імперії. Більшість західноукраїнських земель були у власності великих магнатів, які використовували багатства краю для власного збагачення. Водночас документи свідчать, що були й такі, які, піклуючись про власні інтереси, сприяли економічному розвитку регіону, відкривали школи і театри, храми і сиротинці, музеї та природні заповідники, прикрашали нашу землю пам'ятками садово-паркового мистецтва й архітектури. Серед таких підприємливих людей бачимо Кароля-Антоня Лянцкоронського (1848-1933). Він належав до однієї з найбагатших родин Австро-Угорщини і залишив слід в історії краю як відомий політичний, громадський і культурний діяч. Кароль Лянцкоронський був членом Верхньої палати Державної Ради у Відні, віце-президентом Організації охорони культурної спадщини, особистим радником цісаря Франца-Йосифа, кавалером ордена «Золотого Руна». Граф мав також почесні звання дійсного члена Академії Наук у Відні, доктора *honoris causa* Берлінського та Ягелонського університетів, захоплювався мистецтвом, багато мандрував світом, колекціонував мистецькі раритети, а також був письменником. Володіючи величезними маєтками на всій території Австро-Угорської імперії, родина Лянцкоронських вважала Східну Галичину своїм рідним краєм. У власності графа перебували Ягільницький, Комарнівський та Роздільський фільварки. У 1890 р. загальна площа галицьких маєтків Кароля Лянцкоронського сягала 35.186 моргів землі (1 морг дорівнював 0,57 га), з яких 12.590 були під лісами, 22.596 – інші землі. Дослідники, що вивчали господарську діяльність К.Лянцкоронського, звертали увагу на дуже відповідальне і ефективне ведення справу маєтках графа. Його господарства спеціалізувалися передусім на вирощуванні зернових та технічних культур. У 80-х роках XIX ст. саме у Лянцкоронського з'явилися перші у нашому краї парові двигуни, удосконалені плуги, віялки, соломорізки, молотарки, сіялки, жатки тощо. Великі прибутки підприємцю приносило і тваринництво. У фільварках довкола Ягільниці (Чортківський р-н, Тернопільська обл.) розводили волів, корів, овець. У

Нагірянці налагодили селекцію верхових та тяглових коней. Чи не найбільший прибуток господарство отримувало від продажу волів. До прикладу, у 1907–1908 рр. з шести фільварків продали 104 воли на суму 31.392 корон (корона – грошова одиниця Австро-Угорщини в 1892–1918 роках). Значні надходження у бюджет родини магната давали лісові угіддя. Управління приватними лісами Лянцкоронського було зосереджено у графському надлісництві у Комарно (нині Миколаївський р-н. Львівської обл.). Як успішний підприємець, граф вкладав кошти у модернізацію господарств та покращення якості земель. Упродовж 1874 року на території фільварку Улашківці для забезпечення захисту від паводків на річці Серетіздійснювали широкомасштабні роботи стосовно регулювання русла на відрізьку понад 640 метрів. На початок ХХ ст. К.Лянцкоронський вкладає великі кошти (16.838 корон) у меліорацію полів, лук та пасовиськ. Одночасно впроваджує нові методи обробітку землі, зокрема застосовує багатопільні сівозміни, внесення добрив, меліорацію тощо. У 1885 р. К.Лянцкоронський, мріючи мати добре підготовлених і кваліфікованих працівників з місцевого населення, інвестує 16 тисяч корон у заснування «Крайової рільничої школи» в Ягільниці. Ця рільнична школа стає першим у повіті професійним навчальним закладом, де на той час українці могли здобути спеціалізовану освіту. Отримані від підприємництва прибутки витрачались на потреби родини Лянцкоронських, а також давали можливість графові колекціонувати мистецькі твори та вести благочинну діяльність. Упродовж другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. граф реставрує старі і будує нові резиденції у Роздолі, Комарно, Ягільниці. Це були розкішні палаци, навколо яких розбивали чудові парки в «англійському» стилі; водночас такі локації ставали осередками, де вирувало культурне і мистецьке життя краю. У Східній Галичині літньою резиденцією родини Лянцкоронських слугував Роздільський палац, розташований за містечком на мальовничому пагорбі; сучасники називали його «роздільською Швейцарією». У 1874 р. магнат розпочав реконструкцію старої частини палацу та одночасно нову будову за проектом тогочасного ректора Львівської політехніки професора Юліана Захарієвича. 1904 року

французький архітектор Шарль Баужует об'єднав будівлю, спроектовану Ю. Захарієвичем, зі старою спорудою. Пильнуючи за розвитком технічного прогресу, Лянцкоронські вже наприкінці XIX ст. у Роздільському палаці користуються власним водогоном. Згодом у резиденції з'явилися електричне освітлення виробництва німецької компанії «Siemens&Halske», телефон та інші технічні новинки. Навколо палацу улаштовують парк площею понад 7 гектарів. Відомо, що його почали закладати попередні власники ще на початку XVIII ст. За Кароля Лянцкоронського парк збагатився рідкісними екзотичними рослинами, такими, як метасеквоя китайська, гінкго дволопатеве, багрянник японський, сосни Веймута, рідкісні сорти дуба звичайного тощо. Роздільський палац графа славився колекцією предметів мистецтва. Збірня мистецьких раритетів постійно поповнювалася, особливо коли з'явилася нова галерея. Граф Лянцкоронський підтримував талановитих митців. До прикладу, у палаці обладнали майстерню для митця Яцека Мальчевського, Сьогодні твори художника Мальчевського з колишньої роздільської колекції експонуються у Львівській картинній галереї. Отримуючи величезні прибутки від маєтків, граф мав можливість споряджати за власний кошт численні пошукові археологічні експедиції в Туреччину, Грецію, і часто брав особисту участь в захопливих подорожах і розкопках. Враження від наукових експедицій описав у власних книжках, найбільш відома з них «Naokołoziemі 1888-1889, wrazenia, pogleady» («Довкола світу 1888-1889 враження, погляди»). Після експедиції 1884 року граф прикрасив маєток в Роздолі колекцією античних скульптур. Там же зберігав велике зібрання картин епохи Ренесансу, старовинних меблів, східних килимів і західних гобеленів, зброї, порцеляни тощо. Особливо цінною у палаці вважаємо бібліотеку, яка нараховувала до 20 тис. томів. За час багатолітніх мандрівок Лянцкоронський зібрав одну з найбільших тогочасних колекцій фотографій – 120 тис. листівок – найцінніших творів мистецтва з відомих музеїв світу. Напередодні Другої світової війни найцінніші раритети з Роздільського маєтку син графа Антоній Лянцкоронський перевіз у Віденський палац, де вони були реквізовані фашистською Німеччиною. Тільки завдяки щасливому випадку ці мистецькі реліквії не зникли, а були врятовані і

сьогодні зберігаються у фондах Королівського замку у Варшаві та краківському Вавелі (Польща). Після націоналізації маєтку радянською владою у 1940 році цінні предмети старовини вивезли до Ермітажу (нині Санкт-Петербург, Росія), а також до Одеського археологічного музею, Дрогобицького краєзнавчого музею (Україна). Варто зазначити, що історія шляхетного колекціонера має новітнє продовження: дещо з колекції графа врятував український мистецтвознавець, популяризатор нашої спадщини Борис Возницький ще на початку 2001 року. Тепер ці знахідки – чотири античні (II ст. н.е.) та одна ренесансна скульптури зберігаються в фондах Львівської мистецької галереї ім.Б.Возницького. А бронзова скульптурка пупка на фонтані Роздільського маєтку виявилася витвором італійського митця XV століття Андреа Вероккіо – вчителя Леонардо да Вінчі. Ще одним осередком культурного і економічного життя Східної Галичини впевнено можна вважати палац графа в Комарно (Львівська обл.). Будівля, споруджена у класичному стилі, вражала простотою ззовні і багатим оздобленням всередині. При житті графа цей палац більше використовувався як адміністративна споруда для керівництва фільварками. Сумна історія самого палацу. Графиня Кароліна Лянцкоронська, донька Кароля-Антоня Лянцкоронського, відома нам своєю антифашистською діяльністю в роки Другої світової війни, стала останньою власницею замку. Пізніше в будівлі садиби розташувалася польська школа. Під час німецької окупації в роки Другої світової війни палац доволі сильно постраждав. У повоєнні роки радянська влада не стала його відбудовувати. На нашу думку, у 50-х роках XX ст. ще можливо було врятувати цю пам'ятку архітектури та перепрофілювати її, скажімо, у навчальний заклад. У той час і територія навколо будівлі нагадувала ще розкішний парк. Однак тоталітарна влада навіть у час післявоєнної розрухи, коли не вистачало вцілілих будівель, вибрала для архітектурної пам'ятки, що нагадувала про великого підприємця і мецената, – забуття і нищення. У Ягільницькому маєтку (Тернопільська обл.) Лянцкоронський споруджує невеликий палац у лісі, що був штучно насаджений предками графа ще в XVII-XVIII ст. Варто зазначити, що ліси Білавина та Галілея і сьогодні є зразком найдавнішого та найуспішнішого досвіду

штучного лісорозведення в Україні. Заповідний статус державного лісового заказника “Дача Галілея” було надано лісовіще у 1974 році. К.-А.Лянцкоронський не шкодував коштів на будівництво і реставрацію костелів, греко-католицьких храмів у багатьох наших селах та містечках, серед яких Ягільниця, Стара Ягільниця, Нагірянкa, Улашківці, Шульганівка, Свидова, Росохаце, Розділ тощо. На багатьох сакральних спорудах можна і сьогодні побачити герб родини мецената. По-перше, як нащадок шляхетного польського роду, який жив на українських землях, граф Кароль Лянцкоронський здобув серед української спільноти пошану доброго господаря, мецената, його пам’ятатимуть як письменника, колекціонера та мистецтвознавця. Він сприяв розвитку господарства нашого краю, будував школи і храми, підтримував талановитих митців і допомагав знедоленим. Прикрашав українську землю, яку вважав своєю рідною, мистецькими і архітектурними пам’ятками, садово-парковими ансамблями тощо. По-друге, відомості про справи мецената, а також про збережені пам’ятки архітектури і мистецькі цінності мають сприяти розвитку екскурсійно-туристичної привабливості Східної Галичини. По-третє, подана інформація покликана відновити історичну допомогову практику меценатства на порубіжних українсько-польських землях, відтак сприяти формуванню новітньої плеяди українсько-польських добродійців і меценатів, які у XXI ст. продовжать започатковану у минулих століттях добродійну справу культурного розвитку нашої спільноти.

2.2 Участь Івана Кревецького у національно-культурному житті

Галичини першої половини ХХ століття

Серед когорти знаних істориків – вихованців Львівської історичної школи М. Грушевського чільне місце посідає ім’я Івана Кревецького. Це вчений-енциклопедист, котрий презентував новий державницький напрям в українській історіографії, був визначним бібліографом і громадським діячем, - вказує **доцент Гірна Наталія**. Як представник Львівської історичної школи, сформованої у рамках наукового семінару професора М. С. Грушевського, належав до грона тих

дослідників, які розглядали історичні процеси як прояв активної діяльності національної еліти у формуванні державних політичних інститутів на прикладі історичного розвитку Галичини кінця XVIII – початку XX ст. та її попередніх етапів. І. Кревецький сприяв зародженню та подальшому науково-теоретичному утвердженню державницької школи в українській історичній науці. Особливого науково-критичного осмислення у його працях набули проблеми українського національного відродження початку XIX ст., питання пов'язані з політичною та військовою історією Галичини середини XIX ст., зокрема періоду «Весни народів» та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., діяльності окремих історичних персоналій, наукової бібліографії та бібліотекознавства. Усі вони нині становлять значний інтерес для сучасних дослідників суспільно-політичної історії України першої половини XX століття. До активного національно-культурного життя І. Кревецький залучився в кінці XIX - на початку XX ст., а його наукова кар'єра розпочалася із вступу до Львівського університету, де він потрапив під вплив професора М. Грушевського, ставши одним із членів його наукового семінару. Наукові зацікавлення І. Кревецького були досить широкими. Він прослухав курси лекцій «З історії Східної Європи в X-XI ст.», «Церковні відносини в Східній Європі», «З історії культурного руху в Східній Європі», «Вибрані питання з історії Східної Європи», «Історія України-Руси», «Суспільно-політичний устрій Великого князівства Литовського», «Українські землі в XV-XVI ст.», «Суспільні відносини й культурне життя в українських землях», «Палеографія». Будучи слухачем наукового історичного семінару, юнак зав'язав контакти з іншими студентами, переважна більшість з яких в майбутньому стали фаховими істориками. Професійна кар'єра І. Кревецького розпочалася на початку XX ст., коли в національному історіописанні домінував народницький напрям, однак вже відбувалося становлення іншого - державницького напрямку в українській історіографії. Особливо помітним це було в середовищі представників Львівської історичної школи. Державницький напрям означився в умовах, коли в українській історіографії на тлі романтизму переважало народницьке трактування історичного процесу, в центрі якого стояв народ, як рушій історії. М. Максимович, П. Куліш,

М. Костомаров, В. Антонович і М. Грушевський були представниками народницької історіографії, яка сформувалася і домінувала в Україні у другій половині XIX ст. Суспільно-політичні зміни і зростання потужного національно-визвольного руху на початку XX ст. створили нові виклики для історичної думки, яка почала виробляти принципово нову наукову схему і нову концепцію українського історичного процесу. Зміни у відході від традиційної історичної схеми позначилися у творчості М. Грушевського, який на новому фундаменті цієї концепції побудував багатотомну «Історію України-Руси», що стала історіософською основою його наукової школи у Львові. Вже на початку XX ст. новий напрям репрезентували учні М. Грушевського — С. Томашівський, О. Терлецький, І. Крип'якевич, М. Кордуба, І. Джиджора та, власне, І. Кривецький. На відміну від народницького напрямку, який у центр історичного процесу ставив народ як основну рушійну силу історичних змін, протиставляючи його державній владі, зміст методологічної парадигми державницького напрямку полягав у тому, що його представники такою рушійною силою історичного процесу вважали державотворчий чинник, зокрема побудову української держави. Здобувши добру наукову школу під керівництвом М. Грушевського, спілкуючись і працюючи в атмосфері НТШ, І. Кривецький і сам визначився як талановитий, ерудований і глибокий дослідник історії України. Спершу коло його наукових зацікавлень зосереджувалося навколо проблем історії Галичини у складі Австрійської імперії в кінці XVIII – XIX ст. та наприкінці першого і на початку другого десятиліть XX ст. У центрі уваги дослідника опинилася політична історія Галичини - український національний рух першої половини XIX ст. та події «Весни народів» - революції 1848 – 1849 рр. Особливе зацікавлення історика викликала майже не досліджена на той час проблема боротьби українців за національно-територіальну автономію, концепція якої у своєму ідеологічному й практичному застосуванні висувала на перший план завдання політичної інституційної організації, зокрема проблему влади, а в майбутньому - і проблему держави. Загострена увага до згаданої проблематики зумовлювалася не лише науковими домінантами, але й, як стверджує сам автор, актуальними завданнями початку XX ст. - «необхідністю

національно-територіальної консолідації поодиноких і відокремлених українських земель у собі й зі собою» на шляху створення власної національної держави. Історичний досвід був особливо повчальним в умовах, коли вимога національно-територіальної автономії на початку ХХ ст. й надалі залишалася одним із найважливіших першорядних постулатів української національної політики не тільки в Галичині, але й щодо всіх західноукраїнських земель. Актуальність наукових державницьких пошуків І. Кривецького посилюється ще й тим, що в українській історіографії домінує переконання, що вивчення ученим процесів боротьби українського народу за національно-територіальну автономію в період 1848 – 1851 рр. відбувалося у зв'язку з європейськими процесами середини ХІХ ст.: «Весною народів» та зумовленими нею демократичними змінами. Окрім наукових висновків утвердження державницької домінанти, на погляди І. Кривецького, як зрештою й інших представників школи М. Грушевського, впливали також національно-політичні процеси в Галичині та інших українських територіях, пов'язані з національно-визвольною боротьбою і втіленням ідеї національної держави. Діяльність І. Кривецького була нерозривно пов'язана із найважливішими суспільно-політичними віхами українського громадянства першої половини ХХ століття. Він брав безпосередню участь у подіях національної революції 1917 – 1921 рр., вітав проголошення ЗУНР та Акт злуки 22 січня 1919 року. Вчений упродовж життя перебував у центрі громадсько-політичних подій Галичини, гостро й оперативно реагував на актуальні проблеми свого часу публікаціями в різних часописах. У 1907 р. співпрацював з М. Грушевським у підготовці «Літературно-наукового вісника», був дописувачем «Українсько-руського архіву», «Життя і знання», «Галицького голосу», «Діла», «Неділі», «Громадського вісника», «Нової Зорі», «Ради», «Історичного вісника», «Бібліологічних вістей», «Українського книгознавства» та ін. Великим випробуванням громадської та державницької зрілості історика стали події Першої світової війни, з початком якої він певний час перебував на військовій службі. І. Кривецький вступив до лав австрійської армії 31 липня 1914 р. під час першої мобілізації. У липні від 19 серпня 1915 р. до С. Томашівського він писав:

«Я на разі при рекрутах, але чи довго не знаю. Все таки скоріше чи пізніше треба буде йти в поле, хоч як се не під мої сили...» [15, с. 3-4]. Спочатку він проходив військову службу в Угорщині, з кінця 1915 р. працював у військовій цензурі в Ряшеві, а з 1916 р. у Відні, в редакції урядових газет для полонених із царської армії. Він дописував із Відня до газети «Діло» про події в Україні [1, с.12], підтримував контакти з діячами Союзу Визволення України (СВУ), листувався і зустрічався з С. Томашівським та іншими членами НТШ. І. Кривецький захоплено вітав проголошення Третього Універсалу Центральної Ради: «Передусім — хай живе Українська Республіка! Живемо справді у великих часах» (з листа до В. Гнатюка). Після розпаду Австро-Угорщини та проголошення 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки вчений зголосився до лав Української Галицької Армії, але уряд ЗУНР запросив його до Станіслава на посаду редактора часопису «Республіка». «Республіка» була офіційним органом уряду ЗУНР, що виходив у Станіславі з 2 лютого по 25 травня 1919 р. У першому номері часопису від 2 лютого 1919 р. він так сформулював його програму: газета покликана бути республікансько-демократичним і безпартійним органом, трибуною для висловлювання громадської думки всіх громадян Західної області Української Народної Республіки, незалежно від партійних орієнтацій, національної чи конфесійної приналежності, що «стоятиме рішуче на становищі української державності, повної державної незалежності всіх українських земель від Кавказу до Карпат, повної державної суверенності українського народу від Кубані по Тису і Сян. Українська державність — оте є критерій, який часопис наш прикладатиме, виключно і до всього... Інтерес Української Народної Республіки передовсім: *Salus Republicae suprema lex*». Поряд з «офіційними» публікаціями у щоденнику часто друкувалися звернення уряду, командування до вояків УГА, повідомлення з фронтів і земель, окупованих поляками, нариси про героїчні вчинки фронтовиків, списки полеглих героїв. Окрім оперативних повідомлень з фронту, «Республіка» друкувала чимало матеріалів про героїчні подвиги як окремих вояків, так і цілих підрозділів і частин. У березні 1919 р. на пропозицію І. Кривецького Президія Галицького Державного Секретаріату запросила до редакції

часопису «Републіка» галицького літературного критика Миколу Федюшка. Під час польсько-української війни він очолював військову команду у Войнилові. Свої статті на загальні теми, звіти засідань Української Національної Ради підписував псевдонімом Євшан. Проте вже в травні 1919 р. його звільнено з редакції. Як пояснював редактор, Микола Федюшко одночасно писав статті в часописах, опозиційних до уряду ЗУНР. І. Кривецький у газеті «Републіка» за 1919 р. подав огляд українських періодичних видань на Поділлі та в Галичині. Відповідно до підрахунків дослідника, в Станіславові « у тимчасовому осідку уряду ЗО УНР» на початок 1919 р. виходила така українська преса: щоденники «Републіка», «Нове життя»; тижневики «Стрілець», «Республіканець»; неперіодичні «Вістник законів і розпорядків державних Західної Области УНР», «Вістник Державного Секретаріату Військових Справ», «Розпорядки і обіжники Державного Секретаріату освіти і віросповідань», «Вістник Державного Секретаріату Шляхів», «Республіканський Самохотник» — орган УСС. Однак, незначний обсяг газетної статті та її специфічні завдання не дали автору змоги докладно викласти всі нагромаджені відомості, тому у 20-их роках він знову повернувся до цієї теми на сторінках інших видань. Після переходу з'єднань УГА у липні 1919 р. за Збруч, І. Кривецький разом із урядом і військовим командуванням переїхав до Кам'янця-Подільського, де працював у пресовому відділі УГА при редакції часопису «Стрілець», очолюючи історико-архівний відділ УГА. Одночасно організував видання історичного журналу «Українська старовина», але через несприятливі військові умови опублікував лише один його випуск. Згодом у складі УГА перебував у різних регіонах України, нарешті, будучи полоненим, потрапив до Києва і деякий час (1920 - 1921 рр.) працював у бібліотеці новозаснованої Української Академії Наук на посаді старшого бібліотекаря під керівництвом Ю. Меженка. Наприкінці 1921 р. захворів на тиф і важко хворим повернувся до рідного Роздолу. Там історик лікувався і займався науковою працею. Після повернення до Львова у 1922 р. І. Кривецький поринув у наукову та громадсько-культурну діяльність: започаткував і редагував популярний історичний журнал Наукового товариства ім. Т. Шевченка «Стара Україна», активно співпрацював з

газетами «Діло», «Нова Зоря», проводив різні українознавчі дослідження. Згадуючи про Івана Кривецького, І. Крип'якевич відзначав, що редагований ним популярно-історичний місячник «Стара Україна» найбільше присвячений державній традиції і культурі. У 1924 – 1925 рр. вчений редагував науково-популярний історичний журнал НТШ «Стара Україна». Протягом 1921–1925 рр. І. Кривецький був куратором семінару з української військової історії в Українському таємному університеті, що діяв у Львові. На думку Л.Шанковського, саме І. Кривецький був першим дослідником української військової історії. Історик вважав своїм обов'язком зберегти та впорядкувати архів УГА, проте через воєнні дії усі фонди були безслідно загубленими. Цікаву інформацію містить лист І. Кривецького від 18 липня 1924 р. до І. Борщака: «Питаєте, чи врятував я архів Галицької армії? На превеликий жаль, ні. Річ у тім, що з переходом Галицької Армії до більшовиків (січень 1920) більшовицьке командування негайно зліквідувало історично-архівний відділ Г.А., яким я завідував, а мене самого звільнило зовсім з війська. Та все ж таки беріг я архів аж до травня 1920 р., коли після розриву ГА з більшовиками наступили у Києві (куди перевезли в березні 1920 р. сей архів) поголовні арешти галичан (між ними й мене), опісля евакуація Києва та зайняття його поляками. Під час того пропав кудись і згаданий архів. І скільки я не шукав опісля за ним в 1920 – 1921 рр. у Києві - на слід не попав...» [6, с. 161 -184]. Оскільки І. Кривецький мав безпосереднє відношення до Архіву Української Галицької Армії як завідувач Історико-архівного відділу УГА, важливо дізнатися про долю цих документів. Відповідь про Архів дав у своїй статті О. Романів, який, редагуючи рукописну збірку спогадів Л. Окіншевича з 1920-х рр. про його діяльність в Українській Академії Наук, зустрів згадки про Архів УГА. У 1929 р. з ініціативи тодішнього Секретаря Президії ВУАН Сергія Іваницького-Василенка Л. Окіншевич був призначений завідувачем видавництва ВУАН, де зберігався Архів УГА. Відповідно до мемуарної книги Л. Окіншевича, бухгалтер ВУАН Воронін наголошував на небезпечній ситуації для всіх, хто був пов'язаний з переховуванням архіву. «Великі шухляди, що стоять у коридорі, про які ми сказали вам, що вони містять нерозповсюджені видання Академії, в дійсності

наповнені документами Галицької Армії, що їх Левченко і його попередники переховували з наказу старої управи ВУАН». За умов того часу можна було чекати хвилі арештів, заслань і розстрілів. Президент ВУАН академік Д. Заболотний так відгукнувся про ті події: «Це великий злочин нищити цінні історичні матеріали. Але ще більший злочин був би, якюи ми видали людей на розстріл. Наказую вам (С. Іваницькому-Василенкові) з Окіншевичем негайно знищити цей архів» [6]. За спогадами Т. Пилипівського, «Архів І Галицького корпусу», документи УГА були поділені на три розділи. У першому — документи, які надходили в армію від Державного Секретаріату. У другому розділі зберігалися акти і розпорядження Начальної команди Галицької Армії. Третій розділ складався безпосередньо з документів І Галицького корпусу, який був ядром і головною складовою УГА. Таким чином, архів Української Галицької Армії було втрачено у 1929 році. Громадсько-політична активність І. Кривецького була в основному пов'язана з національно-культурними осередками Львова, середовищем НТШ, українськими організаціями у Львові та в Галичині. Так, у міжвоєнний період він брав участь у роботі Роздольської «Просвіти» та ініціював збір коштів для придбання будинку, в якому б розмістилося товариство. 2 серпня 1925 р. у Роздолі відбулося урочисте посвячення місцевої філії «Просвіти», на яке був запрошений І. Кривецький. Запрошення було наступного змісту: «Маємо честь оцим просити Вас взяти участь у тому святі як Хресний Родич і вбити цвях в пам'ятний образ». Запрошення підписали місцевий парох о. В. Свистун, секретар А. Захарко, скарбник М. Онуфрик. Як діяч НТШ, вчений-історик брав участь у численних національно-культурних та літературно-мистецьких заходах. Зокрема, у 1910 р. І. Кривецький очолив комітет з підготовки і відзначення 40-ліття літературної діяльності І. Франка. Членами комітету стали відомі українці як з Галичини й Буковини, так і з Наддніпрянщини. До нього увійшли: В. Винниченко, В. Гнатюк, О. Кобилянська, В. Стефаник, Леся Українка, С. Єфремов, художник І. Труш, члени НТШ В. Панейко, Т. Стрипський, С. Томашівський. У такому складі комітет працював протягом трьох років. І. Кривецький був одним із укладачів «Відозви до народу з приводу 40-ліття літературної діяльності І. Франка». У цьому зверненні читаємо:

«Нехай буде доказ, що українці вміють цінити своїх заслужених людей не тільки по смерті, а й за життя. І.Франко розвинув таку широку і многосторонню літературну діяльність, як ніхто перед ним, ні по нім. Він також один з творців політичного руху серед народних мас. І ніхто з більшим правом не може сказати, що присвятив усе своє життя, усе своє знання, усю свою працю виключно рідному народові» (Підписи членів ювілейного комітету). За його ж ініціативою комітет підготував ювілейний збірник, до якого були залучені найвідоміші українські діячі того часу: М. Вороний, О. Олесь, Уляна Кравченко, Олена Пчілка, Дніпрова Чайка, Л. Старицька, Г. Чупринка, Л. Мартович, О. Маковей, М. Шаповал, М. Яцків, М. Філянський, М. Левицький, О. Лазаревський, В. Самійленко, А. Кримський, М. Чернявський, С. Черкасенко, С. Ковалів, А. Чайківський, В. Щурат. З Росії були представлені І. Бунін, М. Горький, Г. Короленко, а також діячі з Польщі та Німеччини. Як свідомий українець І. Кривецький висловлював свою громадянську позицію до подій, які відбулися в радянській Україні. Зокрема, на голод в Україні 1921 р. вчений відгукнувся статтею «Вина і кара», в якій причину голоду пов'язував з господарськими експериментами московсько-більшовицької влади, які стали можливими у зв'язку із знищенням Української держави протягом 1917 – 1921 рр. Також І. Кривецький був членом ювілейного комітету, присвяченого 20-річчю наукової діяльності в Галичині професора Михайла Грушевського. У рамках відзначення ювілею він став співавтором «Наукового збірника» на пошану свого вчителя. Таким чином, постать Івана Кривецького - історика, краєзнавця і бібліофіла, представника історичної школи М. Грушевського у Львові, активного учасника громадського і культурного життя, посідає вагомe місце в когорті видатних українців. Упродовж усього життя він перебував у центрі суспільних подій Львова та Галичини, висловлював свою громадянську позицію на сторінках наукових праць. Наукова спадщина дослідника засвідчує його державницьке мислення, усвідомлення важливості відбудови власної державності. Крім того, І. Кривецький брав безпосередню участь у національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр. - одразу після проголошення ЗУНР він зголосився до лав УГА. Але керівництво призначило його

керувати Пресовим відділом і редагувати офіційну урядову газету «Республіка». Після завершення Національної революції вчений займався науковою, журналістською та бібліотечною роботою спочатку у Києві, а згодом у Львові. Він досліджував причини поразки українських визвольних змагань, виокремивши серед них найважливіші – це орієнтація на чужі сили, особливо на Росію і Польщу. Тому закликав не повторити цих помилок у майбутньому, стверджуючи, що національну державу можна збудувати лише власними силами. Для цього треба виховувати молоде покоління на національних ідеалах, із державницьким мисленням. Думки І. Кривецького не втратили своєї гостроти та актуальності і нині.

2.3 Культурно-освітня діяльність Патріарха Йосифа Сліпого

17 лютого 2019 року виповнилося 127 років від дня народження Йосифа Сліпого - Митрополита і Патріарха УГКЦ, одного із найвпливовіших українців другої половини ХХ століття. Науковців вражає, насамперед, багатогранність інтересів Йосифа Сліпого та масштаб його інтелекту, - зауважує **доцент Гірна Наталія**. Здобувши ґрунтовну освіту, Митрополит Сліпий упродовж життя формував і розбудовував українські національні культурні й освітні заклади як в Україні, так і за її межами. Своєю культурно-освітньою діяльністю він єднав українців у всьому світі, наголошуючи, що наша найбільша біда через виховання у чужих школах і незнання правдивої історії. У радянський період історія перебувала під цілковитим державним контролем і мала відповідати комуністичній ідеології, яка, як відомо, займала ворожу позицію до УГКЦ і її духівництва. Офіційна історична думка про Патріарха Йосифа Сліпого була вкрай спотвореною, відомості про нього не лише як про главу найбільшої забороненої у ХХ столітті церкви, але і як про науковця, інтелектуала, благодійника були недоступні для громадськості. На сучасному етапі розбудови і реформування освітньої системи України надзвичайно важливим є бачення Йосифом Сліпим української національної освіти як фундаменту української національної держави. Аналіз досліджень і публікацій засвідчує, що у сучасній історичній літературі

найбільш повно висвітлена діяльність Йосифа Сліпого як Митрополита і Патріарха Української Греко-Католицької Церкви. Цьому напрямку присвячені наукові розвідки І.Хоми, Д.Степовика, І.Рибарика. Тернопільська дослідниця Е.Бистрицька видала монографію про східну політику Ватикану у 1878 – 1964 рр., де торкнулася зусиль Йосифа Сліпого у справі створення Українського Патріархату. Вартує уваги наукова стаття С.Штуки, у якій автор зупиняється на діяльності Йосифа Сліпого, спрямованій на розбудову Богословської академії у Львові та піднесення науково-освітнього рівня греко-католицького духовництва. Дослідження проблематики відносин російського православ'я та католицизму, роздуми Йосифа Сліпого про їх перспективи та перешкоди до діалогу стало темою наукової студії російського католицького священника, доктора історичних наук В.Колупаєва. Надзвичайно цінним джерелом, що безпосередньо розкриває думки, погляди, роздуми, задуми і діяння Патріарха Сліпого є його «Спомини». Роман Коберницький - Дичковський (справжнє прізвище Йосифа Сліпого) з юнацький літ проявив потяг до навчання і науки. За сприяння митрополита Андрея Шептицького Йосиф Сліпий здобув блискучу освіту – після закінчення тернопільської гімназії він продовжив навчання в Австрії в єзуїтській колегії та в Римі у Богословській академії. За кордоном захистив докторант із богослов'я. Молодий вчений - богослов вільно говорив латинською, грецькою, англійською, італійською, німецькою, польською, російською і французькою мовами. Його наукова спадщина налічує понад 100 робіт, не лише богословсько-філософського, але й історично-культурницького змісту. У кожній з них Патріарх торкався питань розвитку національної освіти, основаної на українських традиціях, усвідомлював, що «лише рідна наука може зібрати всі національні сили. Знання можна здобувати у чужих високих школах, але це знання опиралось на чужих зразках, було відірване від наших рідних східнохристиянських українських традицій і філософічно-богословської мислі» [10, С. 107]. Йосиф Сліпий повернувся до Львова у час, коли Українська греко-католицька церква була найпотужнішою українською інституцією не лише в Галичині, але й у багатьох країнах української еміграції. Як блискучий науковець, майбутній Патріарх залучився до розбудови

української національної освіти та науки – став ректором Львівської духовної семінарії, а у 1928 р. реорганізував семінарію у Львівську богословську академію. У 1932 році започаткував там філософський факультет. Таким чином, були до певної міри зреалізовані прагнення українців мати окремий університет, боротьба за який точилася від початку ХХ століття. Утримання Львівської богословської академії обходилося у 360 тисяч золотих на рік, тобто один день утримання коштував 1 тисячу золотих (до прикладу, за тисячу золотих господар міг купити морг поля). У стінах Академії Сліпий розгорнув потужну видавничу діяльність – він пише праці на теологічну, філософську, літературну та історичну теми, про мистецтво і церковне життя. До 1939 року за редакцією Йосифа Сліпого виходила наукова серія «Праці греко-католицької академії». Працюючи над розбудовою Львівської богословської академії, майбутній Митрополит виявив свої культурно-освітні погляди, що формувалися на основі поєднання національних і західноєвропейських ідей. З цією метою вивчав організацію навчально-виховного процесу в Італії, Німеччині, Франції, Великобританії, вважав, що українська освіта має ґрунтуватися на синтезі та переосмисленні наукового, релігійного і політичного досвіду Сходу і Заходу. Аби підготувати і залучити семінаристів до громадсько-культурної праці, Йосиф Сліпий організував у стінах навчального закладу суспільно-політичну, культурно-освітню, літературну, музично-драматичну та економічно-господарську секції. До участі у наукових семінарах він запрошував кращих вчених того часу, провідне місце серед них посідали члени НТШ. Так, зокрема, науковими семінарами з історії керували І.Крип'якевич та І.Кревецький – вихованці Львівської історичної школи М.Грушевського, видатні історики-державники, що мали формувати державницьке мислення майбутньої еліти. Семінаром із мистецтвознавства курував В.Залозецький, з археології – Я.Пастернак, з антропології – І.Раковський, музикознавчу секцію очолював Б.Кудрик. Основні дисципліни в Академії Сліпий запросив викладати знаних фахівців – Тит Мишковський, Тит Глущинський і Діонісій Дорожинський читали теологічні курси, Ярослав Пастернак – курс історії, Кость Чехович – економічне господарство, Володимир Залозецький – мистецтвознавство. Кожен викладач був

зобов'язаний написати підручник для навчання. Напередодні Другої світової війни Львівська богословська академія була найпотужнішою українською освітньою інституцією на західноукраїнських землях. За плідну роботу у розбудові культурно-національного життя у 1930 році Йосифа Сліпого обрали дійсним членом НТШ. Усвідомлюючи важливість розбудови національної української освіти і науки, в умовах протидії з боку польської влади, у 1923 році Йосиф Сліпий заснував у Львові Богословське Наукове Товариство. «Науковою культурною працею ми кладемо чи не найсильніші підвалини нашому національному і культурному життю», - писав Йосиф Сліпий у вступному слові до Статуту БНТ. Саме це Товариство, на думку Патріарха, мало єднати українців довкола науки та Церкви. Для БНТ він укомплектував бібліотеку, що за кількістю зібраних рукописів і друків була найбільшою у Львові і поступалася тільки бібліотеці Наукового Товариства імені Т.Шевченка. У 1935 році бібліотека Богословського Наукового Товариства налічувала 11109 томів книг, 143 рукописи і 172 стародруки. У стінах БНТ вчений – богослов організував видавничу справу, за редакцією Сліпого і на його кошти у світ виходили журнали «Дзвони» і «Нива», газета «Мета», енциклопедичне видання «Аскетична бібліотека». Ці видання були адресовані кожному українцеві, незалежно від конфесійної приналежності та слугували джерелом знань про українську історію та національну культуру. Згодом, у комуністичних таборах, Йосиф Сліпий напише, що найбільшою бідою українців є духовна роз'єднаність. «Брак почуття і розуміння єдності в основних питаннях життя Церкви і народу – це наше нещастя, це наш споконвічний гріх! Замислювався я над причинами цього невтішного явища, це - виховання в чужих школах, впливи чужого оточення, незнання минулого своєї Держави...» [10, С.198-199]. З початком Другої світової війни у період першої радянської окупації (1939 – 1941 рр.) Львівська Богословська Академія та Богословське Наукове Товариство були заборонені, бібліотечні фонди розграбовані, передані державі, багато цінних книг були втрачені. На зміну радянській прийшла німецька окупація. На відміну від комуністів, з пропагандисткою метою, нацисти не забороняли релігії та церкви. Тому у 1941 -

1944 рр. Патріарх зумів відновити працю Богословської Академії та БНТ. Йосиф Сліпий разом з митрополитом Андреем Шептицьким щоденно допомагали своєму народові. Як церковні діячі, вони мали контакти з окупаційними режимами, адже від цих контактів залежало життя або смерть мільйонів. До слова, душпастирі врятували від нацистів тисячі євреїв, переховуючи їх на фабриках, у монастирях і храмах, навіть у митрополичих палатах собору Святого Юра у Львові. Улітку 1944 року розпочалася друга радянська окупація західноукраїнських земель, репресії проти українського національного руху набрали страшних масштабів, комуністична влада розпочала процес знищення УГКЦ як національної церкви українців. Комуністичні вожді знали, що такого авторитету і впливу як УГКЦ, не має жодна церковна течія в СРСР. Саме у такий трагічний час на чолі української греко-католицької церкви став Йосиф Сліпий. «Я клався у вечері до ліжка і не знав чи зустріну рано на волі, чи за ґратами», - згадував Патріарх у своїх «Споминах» [2, С.217]. Спочатку окупанти запропонували йому відректися від Папи і «возз'єднатися» з московським православ'ям, закликати національне підпілля припинити боротьбу за незалежність України. Зі «Споминів» Патріарха дізнаємося, якими нікчемними виглядали йому ці «пропозиції»: «в Україні і на просторах цілого Радянського Союзу страждають на волі, караються у в'язницях, тюрмах, таборах невідомої праці і в лагерьх смерті тисячі патріотів.... Чую їхній голос в обороні українського слова, української культури, української душі.... І сострадаю з ними всіма, бо їх за те переслідують як злочинців» [2, С. 231]. Радянські окупанти заарештували Йосифа Сліпого і всіх єпископів УГКЦ, що перебували у Львові 11 квітня 1945 року. Хресна дорога Патріарха довжиною у 18 років простягнулася через найстрашніші комуністичні тюрми і табори: був чотири рази заарештований – у 1945, 1953, 1957 і 1962 роках, ув'язнення відбував у таборах Сибіру, Мордовії, у сумновідомих Печорі, Потьмі, Інті. Моральні страждання підсилювалися фізичними – нічними допитами, тортурами, етапами, хворобами, голодом і холодом. «Кожного під більшовицькою владою, в країні, де переслідується релігія, чекає гієна. Готуйтеся до найгіршого. Вас будуть ображати, будуть на вас плювати і вас бити. Не раз будете помирати від холоду і голоду...», -

писав про страждання у московських катівнях Йосиф Сліпий. Цього в'язня сумління комуністична влада намагалася переманити, обіцяючи йому навіть Київську митрополію. Приклад нескореного митрополита-каторжника допомагав тисячам українських мучеників нести тяжкий хрест московської неволі – «благословляю вас як ваш брат, ваш союзник і сострадалець» [10, С. 205]. 23 січня 1963 року завдяки виступам на захист Йосифа Сліпого Папи Римського Іоанна ХХІІІ, Президента США Джона Кеннеді та інших відомих політичних і громадських діячів різних країн світу, Митрополит був звільнений з ув'язнення і висланий за межі СРСР. Перед виїздом до Риму Йосиф Сліпий зумів висвятити на єпископа Луцького о. Василя Величковського, зберігши таким чином традицію рукопокладання підпільної церкви. На початку лютого Сліпий прибув до Італії, але не почував себе вільним, бо «є невільна Церква і народ». «Мій шлях і далі був шляхом в'язня Христа ради, тим разом в'язня на химерній волі», - писав у своєму заповіті. У першому після звільнення з комуністичних таборів Великодньому посланні Йосиф Сліпий закликав українців «зберігати єдність за всяку ціну», бо це підвалина і необхідна умова майбутньої держави. Перебуваючи 21 рік в еміграції, Кардинал Йосиф Сліпий своєю щоденною працею наближав шлях до відновлення нашої державності. Він відвідує українців на усіх континентах, пише книги, виступає на радіо, розкриває факти порушення прав людини в Україні та каторжне життя мільйонів політв'язнів комуністичної імперії. У Римі Кардинал збудував Собор св. Софії, який «мав єднати українців з усіх країн їхнього розкинення». Італійський архітектор Лючіо ді Стефано розробив проект будівництва собору на основі планів первісної будівлі Софії Київської - п'ятибанної церкви в українському неовізантійському стилі. Мозаїки собору створив видатний український майстер Святослав Гординський. Вершиною освітньої діяльності Йосифа Сліпого є фундація Українського католицького університету імені Климента Папи. У листопаді 1963 року Патріарх видав Грамоту про заснування УКУ. «Завдяки жертвам цілого українського Божого люду, зокрема, його мирянства, і моїм смиренним трудом здвигнувся УКУ - вогнище науки», - мовив на церемонії з нагоди відкриття навчального закладу Йосиф

Сліпий. Університет постав на площі собору Святої Софії у Римі як спадкоємець Львівської Богословської Академії, закономірно, що його ректором став сам Патріарх. Головне завдання УКУ – розвиток української науки, підготовка молоді до наукової праці та прищеплення моральних основ, які сповідує УГКЦ. Український католицький університет мав п'ять факультетів – богословський, філософсько-гуманістичний, природничо-математичний, права і суспільних наук і медично-фармацевтичний та був найпотужнішою українською освітньою установою за кордоном. На час заснування в університеті викладали 21 професор, згодом їх кількість зросла до 38. Філії УКУ були утворені у Вашингтоні, Чикаго, Філадельфії, Буенос-Айресі, Монреалі, Лондоні. Щорічно з 1970 року і до тепер при УКУ працюють літні школи з українознавства, започатковані Йосифом Сліпим. Вражає науково-видавнича діяльність університету – впродовж 20 років, ще при житті Патріарха Сліпого, УКУ видав понад 200 наукових праць, 14 томів «Monumenta Ucraine Historica», 22 томи часопису «Богословіє», 15 томів творів Йосифа Сліпого та 53 томи досліджень з історії України, історії Церкви, української культури, мистецтва та літератури. У Римі при соборі святої Софії Патріарх відновив роботу Богословського наукового товариства, видання часописів «Богословіє», «Дзвони» і журналу для українських родин «Нива». Таким чином, Йосиф Сліпий утворив цілий освітній науково-видавничий комплекс, що розгорнув систематичні українознавчі дослідження. Наголошуючи на важливості єдності української нації, він відвідував поселення українців у Європі та Америці, заснував там школи і науково-культурні осередки. «Наука – це один із наріжних каменів-стовпів відродження та сили народу», - читаємо у Заповіті Патріарха, - «полюбіть науку, плекайте і збагачуйте її своєю працею та знаннями, пам'ятаючи, що немислиме повне життя Народу без рідної науки» [10, С.199]. Патріархові Йосифу Сліпому не судилося дожити до незалежності України, він помер у Римі 7 вересня 1984 року. У Заповіті хотів бути похований на українській землі, але в незалежній Україні. Його тлінні останки повернулися до Львова у серпні 1992, через довгих 47 років. Весь свій життєвий шлях – на Батьківщині, у тюрмах і таборах, в еміграції, Патріарх присвятив боротьбі за

самостійну Українську державу та українську національну школу, майже сорок років вів через катакомби найбільшу заборонену конфесію у світі. Для нас українців Йосиф Сліпий є одним із славних оберегів української самосвідомості, символом незламності українського духу. Від другої половини ХХ століття його ім'я належить до найбільш відомих і значущих для українців, незалежно від віросповідання як на рідних землях, так і розкиданих долею по всіх континентах. І нині гостро актуальними і вагомими є настанови Йосифа Сліпого: «Ви мусите триматися разом однією мовою, однією вірою в Христа, однією системою богослужіння, одним обрядом, однією українською національною свідомістю, однією великою любов'ю до нашої спадщини князів і воїнів, до нашої культури, літератури, мистецтва, до наших традицій і звичаїв державницького правління, скріплених нашою історією багато століть».

2.4 Роль Андрея Шептицького і Євгена Озаркевича у заснуванні «Народної лічниці» у Львові

Початок ХХ століття ознаменувався плідною працею цілої плеяди визначних українців, котрі служили своєму народові, - слушно зазначає доцент **Гірна Наталія**. Це лікарі, економісти, юристи, політики, архітектори, церковні діячі. Настав момент, коли вони поєднали свої зусилля та знання навколо конкретної мети - створення українського шпиталю для усіх потребуючих - народної лічниці. Автором задуму створення шпиталю для надання допомоги усім «без різниці віросповідання і народності» є видатний український лікар Євген Озаркевич. У 1902 році він повідомив про свою ідею колегам-лікарям – М.Коцюбі, племінниці – лікарці С.Окуневській-Морачевській, П.Сушкевичу. Невдовзі про плани і починання медиків дізналися українські громадські товариства, банки та організації. Розпочався збір коштів для лікарні-амбулаторії, гроші надходили з різних кінців Австро-Угорщини, а також зі США і Канади. На потреби шпиталю офірували як окремі громадяни, так і банки, спілки, монастирі тощо, що є прикладом поширення волонтерського руху. У січні 1903 року відбулися установчі збори товариства засновників лікарні, яку назвали «Народна лічниця».

Директором обрано лікаря Євгена Озаркевича. Випускник медичного факультету Віденського університету Євген Озаркевич вважав, що «Народна лікарня» має стати центром української медичної науки, а в перспективі базою для медичного факультету Львівського українського університету. Зауважимо, що на початку ХХ століття тривала гостра боротьба за відкриття українського університету у Львові, до якої були залучені студенти, українські науковці, політики і Митрополит А.Шептицький. Тому започаткування української медичної установи було дуже актуальною справою для української громадськості Львова. Відомий галицький адвокат, посол до рейхстагу Кость Левицький підготував Статут шпиталю і надіслав його на затвердження до намісника Коронного краю Галичини і Володимирії. Питання щодо опікуна лікарні було вирішене одногосно – ним був запрошений Митрополит Андрей Шептицький. Вибір є цілком логічним, адже на початку ХХ століття Українська греко-католицька церква була найвпливовішою та найавторитетнішою інституцією Галичини, а її Глава – Митрополит Андрей не оминав жодної нагоди допомогти своєму народові. Він брав безпосередню участь у всіх політичних, економічних, суспільних, культурних подіях, що торкалися інтересів українського народу, ініціював і фінансував заснування кредитних спілок, українських банків, позичкових кас, фабрик, торговельних товариств, молодіжних організацій, освітніх закладів, музеїв. Не стала винятком і лікарня. Приймавши опіку над шпиталем, А.Шептицький передав йому для використання земельну ділянку і будинок на узбіччі Святоюрської гори, по вулиці Петра Скарги,4 (сучасна вулиця Є.Озаркевича у Львові). Ця ділянка належала до найдавнішого володіння василіанського монастиря Святого Юра, утвореного ще приблизно 1550 року і дістала назву Святоюрська юридика. Юридика мала 12 споруд – житловий мурований будинок, також там розміщувалися майстерні коваля, шевця, броваря, льодовня, ясла та інші господарські приміщення. У 1884 році житловий будинок реконструювали: підняли стіни, перекрили дах черепицею. Саме цю споруду Митрополит запропонував найперше переобладнати під лікарню і пожертвував на це 7 тисяч корон власних заощаджень. Для втілення задуму Митрополита доктор Євген Озаркевич запросив знаного галицького

архітектора і підприємця Івана Левинського. Він розробив проект реконструкції, у якому передбачалося, що у житловій частині будівлі буде власне лічниця, а офіцина залишиться складською, господарською частиною. За кілька місяців роботи було завершено, Іван Левинський оздобив будинок орнаментом української вишивки, підкреслюючи цим його українське походження. (Так само майстер у 1905 році прикрасив будівлю українського банку «Дністер» на розі вулиць Підвальної і Руської у Львові, відому як «будинок у вишиванці»). У семи кімнатах-залах розмістилися амбулаторні відділи: внутрішніх хвороб, хірургічний, дитячий, дерматологічний, очних і вушних хвороб. З 1 липня 1903 року лічниця відкрила двері для всіх хворих незалежно від національного походження. Загалом, до Другої світової війни у медичній установі працювало близько 100 осіб. Це відомі лікарі Євген Озаркевич, Тит-Євген Бурачинський, Олександр Подолинський, Броніслав Овчарський, Сильвестр Дрималик, Мар'ян Панчишин, Ярослава Рудницька –Криштальська. Окремо зазначимо, що у шпиталі працювала перша жінка –лікар в Австро-Угорщині, доктор медицини Софія Окуневська-Морачевська. Опікувалися хворими і господарськими справами монахині згромадження Сестер милосердя святого Вікентія, що їх запросив із Бельгії Митрополит А.Шептицький. Вони передали для потреб закладу необхідну білизну і 60 тисяч злотих. Про обсяги роботи шпиталю свідчать записи у господарських поденниках, а про надані послуги довідуємося з медичних книг хворих. Так, до 1914 року до вибуху Першої світової війни за лікарською допомогою зверталося коло тисячі осіб на рік, лікарі проводили 30 – 80 різного роду хірургічних операцій щорічно. Цілком закономірно, що постала необхідність розширення медичної споруди, збільшення кількості відділів і ліжок. Новий директор Іван Куровець, що очолив лічницю після смерті Євгена Озаркевича у 1916 році, розпочав збір коштів. Гроші на український шпиталь надходили з різних країн, де проживала українська діаспора і де діяла Українська греко-католицька церква. Загалом, протягом 1916 – 1938 рр. було зібрано 840 тисяч злотих і 30 тисяч доларів США, значну суму пожертвував Митрополит Шептицький. Будівництво тривало кілька років, автором проекту був архітектор Олександр

Пежанський. Нова будівля постала на початку 1938 року вже як безпосередньо лікарняно-профілактична установа у стилі функціоналізму з елементами Ар Деко. У лікарні діяло три відділення - внутрішніх хвороб (ординатор Мар'ян Панчишин), хірургічне (ординатор Тит-Євген Бурачинський), гінекологічне (ординатор Олександр Подолинський), розмішувалося близько 100 ліжок. Одноповерховий будинок, який від 1903 року функціонував як перша Народна лікарня, залишився у структурі медичного закладу. Інженер Юрій П'ясецький об'єднав дві споруди сітковою огорожею від вулиці П.Скарги. Тепер інституція отримала назву «Український шпиталь «Народна лікарня» імені Митрополита Андрея Шептицького». Таким чином було відзначено надзвичайні заслуги Митрополита перед лікарницею і пошановано його 30-річний ювілей перебування на престолі. Велику допомогу «Народній лікарні» надавали монахи - студити, що розташовувалися поруч. У кінці 1938 року вони передали для потреб шпиталю приміщення колишньої книгозбірні «Студіон» – це два поверхи будинку № 2(б) і один поверх будинку №2(а) по вулиці Петра Скарги. А Свято-Успенська лавра монахів Студійського уставу в Уневі придбала у фірми Сіменс рентгенологічне обладнання на суму 33 тисячі злотих. У стінах колишнього студіону запрацювали два нових відділення - рентгенологічне (доктор Я.Рудницька-Криштальська) і дитячий стаціонар (доктор Т.Туна-Надрагова). Напередодні Другої світової війни «Український шпиталь «Народна лікарня» імені Митрополита А.Шептицького» був найкраще обладнаною медичною установою Львова і Галичини і єдиним медичним закладом, де надавали безкоштовну лікарську допомогу кожному, хто її потребував. Шпиталь став пам'ятною сторінкою нашої історії, свідченням змагань українців за забезпечення усіх сторін свого побуту, зокрема, можливості отримати кваліфіковані медичні послуги. Інституція пов'язана з визначними діячами української церкви, науки і культури. Відродившись після відновлення незалежності України, «Народна лікарня» імені Митрополита Андрея Шептицького продовжує свої славетні традиції і нині.

2.5 Творча спадщина Михайла Гаврика

Тисячолітня історія української культури, - зазначає доцент **Гірна Наталія**, - представлена безліччю імен художників, літераторів, акторів та режисерів театру і кіно, скульпторів, архітекторів, композиторів і співаків. Їх творчий доробок збагатив не лише вітчизняну, але й світову культуру. На жаль, багато імен представників української творчої еліти в радянський час були незаслужено забутими, забороненими, як правило, з ідеологічних міркувань. Тому тепер проблема розвитку української просопографії стоїть гостро і актуально. Майбутній український мистець і воїн Михайло Гаврилко народився 5 вересня 1882 року на Полтавщині у родині нащадків козацького роду. Очевидно, козацьке коріння визначило волелюбний дух Михайла, а відтак, і його подальшу долю. Хлопець навчався у Миргородській художньо-промисловій школі, де його наставником був Опанас Сластіон. За спогадами скульптора, він закликав молодого учня звертатися до народної тематики. Згодом М.Гаврилко продовжив навчання у Петербурзі у Школі технічного малювання, де студіював різні техніки живопису, рисунок, графіку, скульптуру, керамічне мистецтво. Але завершити навчання талановитому учню завадила участь у громадсько-політичному житті. Революційні події 1905 року в Російській імперії чітко окреслили державницькі ідеали Михайла Гаврилка, він бачив Україну незалежною, тому вступив до Революційної української партії. За це був відрахований від навчання, не раз потрапляв за ґрати, перебував під постійним поліцейним наглядом. У 1907 році М.Гаврилко у справах РУП емігрував до Австро-Угорщини, до Львова. На кошти НТШ, за підтримки родини доктора Г.Лучаківського і стипендію письменниці Н.Кобринської, молодий майстер продовжив навчання у Краківській академії мистецтв на кафедрі скульптури. У Кракові він мав нагоду спілкуватися з молодими українцями сходу і заходу – М.Жуком, М.Бойчуком, О.Новаківським, І.Трушем, І.Северином, Б.Лепким, В.Липинським та ін.. В одній із краківських кав'ярень навіть був так званий «стіл русинський», за яким молодь вела тривалі дискусії, не лише мистецькі, але і політичні. Саме у Кракові Михайло познайомився зі своєю майбутньою дружиною. Упродовж 1911 р. Молодий мистець

навчався у Парижі у знаного французького скульптора Ж.Бурделя. Але, на відміну від вчителя та загальноєвропейської модерної генерації, М.Гаврилко залишився прихильником реалізму і народности. У Франції він створив серію портретів «Гануся», «Жіночий портрет», «Чоловічий портрет», які відображають народний стиль автора. Згодом з'явилися перейняті народними мотивами скульптурні твори «Бандурист», «Козак на коні», «Прощання», погруддя Ю.Федьковича і Т.Шевченка. Власне скульптурні зображення Кобзаря посіли головне місце у творчості майстра. Розквіт творчості скульптора припадає на роки Першої світової війни. Він повернувся до Львова, вступив до Легіону УСС, був членом СБУ, а у вільну хвилину творив свою Шевченкіану. Так, майстер працював над проектом пам'ятника Шевченкові для Києва. Відомо, що М.Гаврилко створив шість фігур Кобзаря. Одна з них перейшла у власність Г.Лучаківського – доктора права, судді з Болехова, що допомагав мистцю під час навчання у Кракові. А п'ять інших зберігалися у Музеї НТШ у Львові. Проте, у 1939 році з початком першої радянської окупації Галичини, НТШ було заборонене, а його музейні колекції знищені або вивезені з України. У Львові скульптор створив барельєф-медальйон поета, що став культовим і виготовлявся майстернею знаного львівського архітектора І.Левинського. Зображення Кобзаря прикрашало Народні доми, «Просвіти», читальні, кооперативи та інші українські установи. Із закінченням Першої світової війни боротьба за Українську державу загострилася. У листопаді 1917 р. у Києві проголошена УНР, через рік у Львові – ЗУНР, у січні 1919 р. Дві частини України об'єдналися. Але Росія, червона і біла, розв'язала криваву війну проти УНР, намагаючись втримати Україну під своєю владою. Не сприймала ідеї Української державності й Антанта. Її лідери розділили західноукраїнські землі між Польщею, Чехословаччиною і Румунією. Українські військові – Армія УНР і УГА, опинившись у так званому трикутнику смерті, до останньої краплі крові боронили українську землю від окупантів. Звичайно, що М.Гаврилко не був осторонь визвольних змагань свого народу, адже не раз говорив, що може служити Україні або як різьбяр, або як вояк. Із січовими стрільцями він влився до лав Армії УНР, як хорунжий очолив Штаб легендарної Сірої дивізії (більше знаної як

Дивізія сірожупанників), а після більшовицької окупації продовжував партизанську боротьбу. Восени 1920 р. М.Гаврилко потрапив у полон до більшовиків. Після жорстоких катувань дикі ординці його живим спалили у печі локомотива. Майже всі його твори були знищені комуністичною владою. Лише у кількох приватних колекціях збереглися окремі рисунки робіт майстра. За своє коротке життя Михайло Гаврилко створив проекти пам'ятників Тарасові Шевченкові в Києві, на Полтавщині, Прикарпатті, Буковині. Він був автором першої Шевченкіани, що стала провідною темою його творчості. Майстер увічнив Кобзаря в барельєфах, горельєфах, плакатах, портретах, медальйонах тощо. Ідеали Української державності виражені не лише у творчості скульптора, але й у його долі, адже як писав сам автор у збірці поезій: «Я йшов тернистими шляхами, як кожний справжній син народу». Він був одружений, мав єдину доньку Надію-Оксану, міг безбідно жити, емігрувати, але свідомо став на шлях боротьби за незалежність. Михайло Гаврилко є прикладом національного мистця і громадянина, що служив Україні і як різьбяр, і як вояк.

2.6 Проза Івана Франка у творчій рецепції Агатангела Кримського

Агатангела Кримського з Іваном Франком пов'язували, як відомо, тісні творчі і дружні стосунки. Розпочалися вони з того, що 19-річний прозаїк-дебютант А. Кримський почав листуватися з І. Франком як співредактором двотижневика «Народ», зацікавився його збіркою «В поті чола» (1890) і в своїй рецензії розмірковував над питаннями художності і тенденційності, підкресливши гуманістичний протест автора проти всякого гніту, як соціального, так і морального. Очевидними є впливи Франкової прози на творчість А. Кримського, - вказує **ст.викл. Дрогомирецька Марта**. Вже сучасники помітили певну творчу залежність автора «Повісток і ескізів...» від прози І. Франка. У 1896 році на сторінках чернівецької газети «Буковина» Теодот Галіп у рецензії на «Повістки і ескізи...» відзначив передовий ідейний зміст і майстерну форму збірки, провівши паралелі з прозовою збіркою І. Франка «В поті чола» [Галіп Т. Повістки і ескізи]. Сучасні дослідники вивчали творчі стосунки обох митців [Зиновія Франко:

Франко З. А. Кримський та І. Франко у взаємостосунках], критичну оцінку Франкової збірки в рецензії А. Кримського [Микола Легкий: Легкий М. «В поті чола»], інтелектуальний струмінь у прозі обох письменників [Юрій Горблянський: Горблянський Ю. Інтелектуалізм у художній прозі Івана Франка та Агатангела Кримського], а також генетичні зв'язки і типологічні перегуки [Марта Дрогомирецька: Дрогомирецька М. Етичні проблеми в малій прозі Івана Франка й Агатангела Кримського]. У сьогоденній доповіді хочу порушити питання про І. Франка і А. Кримського як прозаїків-піонерів, котрі відкрили два літературні етапи: Іван Франко розпочав своєю збіркою «Борислав. Картини з життя підгірського народу» (Львів, 1877) реалістично-натуралістичний етап в історії нашого письменства, а його молодший послідовник А. Кримський збіркою «Повістки і ескізи з українського життя» (Коломия, Львів, 1895) – ранньомодерністичний етап. Що успадкував від свого вчителя прозаїк-початківець А. Кримський і в яких напрямках шукав власних шляхів у мистецтві? Висловлю кілька спостережень над сферою тематики, сюжетно-образною, жанровою і стильовою системою. По-перше, впадає в око, що на відміну від універсальних зацікавлень Франка-прозаїка, в автора «Повісток і ескізів...» набагато вужчі тематичні горизонти і висвітлені вони в інакшому ідеологічному освітленні. У малій прозі Франка зображено представників різних суспільних верств – селян, робітників, інтелігенції, шляхти, притім авторські симпатії – на боці знедолених, беззахисних і скривджених. Натомість герої А. Кримського – це, переважно, інтелігентні містяни, які провадять інтелектуальні дискусії на морально-етичні теми. Як спостеріг ще 1903 року Борис Грінченко, за винятком одного оповідання, зміст усіх інших творів збірки «Повістки і ескізи...» майже повністю присвячено зображенню життя освічених верств суспільства [Грінченко Б. А. Е. Кримський как украинский писатель, с. 119]. На відміну від І. Франка, який зображував життя села зсередини – очима селянина, А. Кримський якщо й торкається цієї теми, то вивчає її разом зі своїми героями ззовні – як незнану сферу життя. В пародійному оповіданні «В народ!» зустріч із селянами стала катастрофічною для Павла Котовича, натхненного народницькими ідеалами. Герої А. Кримського – міщухи,

які не знають селян і міського простолюду. Це стосується не лише гротескних образів «народолюбців» Олеся Присташа («Сирота Захарко») і Павла Котовича («В народ!»), а й позитивних персонажів – Петруся Химченка («Перші дебюти...»), автора щоденника («Psychopathia nationalis»), Андрія Лаговського («Не порозумілися»). Петрусь («Перші дебюти...») придивляється до розваг містечкової молоді на ріці. Екзальтований автор щоденникових записів у «Psychopathia nationalis» розчаровується, зустрівшись у потязі із заробітчанською молоддю, і духовно відроджується, спостерігаючи здаля за святкування Івана Купала. Інтелігентних персонажів А. Кримського ділить від простолюду значна світоглядна дистанція. Вони вже не ідеалізують «народ», а розмірковують над причинами його невігластва і моральних вад. Ось Андрій Лаговський жорстко аналізує психіку затурканої наймички: «Ні, не ідіотка з неї, а попросту дикарка» [Кримський А. Повістки і ескізи, 1895, с.317]. Причини він вбачає в патріархальному вихованні: «Очевидячки, вдома Текля товчеників з'їла чималенько, бо це вже в їх така педагогічна система: бив тебе батько, була мати, була, може, й старша сестра а вже що часто бив брат, дак це напевне!... Коли тобі вивидниться, Україно?... Коли?» [Кримський А. Повістки і ескізи, 1895, с.314]. Водночас прозу А. Кримського не можна назвати урбаністичною в класичному розумінні, хоча його герої живуть в містах, містечках і в самісінькій імперській метрополії – Москві. Ознаки урбаністичні тут заступлено прикметами інтелектуальної та психологічної прози: герої розмірковують, сумніваються, дискутують, страждають від самотності і шукають споріднену душу. В персонажів А. Кримського, на відміну від героїв народницької прози, немає почуття вини перед народом і морального обов'язку громадського служіння ціною самозречення. Його персонажі – свідомі індивідуалісти, котрі співчують простолюду, але вибирають свій власний шлях у житті, яким принесуть користь усій своїй поневоленій Батьківщині. Молодіжна, жіноча і міжнаціональна тематика є спільною для І. Франка і А. Кримського, однак вона по-різному опрацьована в обох митців. Скажімо, Франко наголошує на фізичному знуванні дорослих над беззахисними юними героями, а А. Кримський – на моральних

аспектах вікової дискримінації й віддавав перевагу «психологічним драмам» у душах юних героїв. Так само жіноча тема трактована у Франка в соціальному плані, а у Кримського – в моральному. В оповіданнях «Маніпулянтка», «Між добрими людьми» та інших творах І. Франка героїня постає в бездушному суспільстві як фізично слабша, матеріально незабезпечена і юридично безправна істота, яку підступні хижаки розглядають як легку здобич, засіб задоволення нищих пристрастей. В А. Кримського не все так однозначно. В його повістці «Та хто ж справді тут винен?!» Марійка, міщанка зі Звенигородки, оповідає про понівечене своє життя з ненависним чоловіком, десяцьким Трохимом. Твір починається ідилічно, розгортається драматично і завершується очікуванням суду про розлучення та відсудження дому. Це історія взаємин між людьми, які зійшлися під впливом першого почуття, але так і не стали близькими, а непорозуміння між ними переросло в диявольський антагонізм. Тертя почалися через два тижні після шлюбу, а далі – сварки та бійки. Дітей вони не мали, однак спільні матеріальні інтереси ще утримували їх у певних рамках чотири роки, поки будували власну хату. А опісля колотнеча наростає немов лавина і набирає відверто злочинного характеру: Марійка тікає від чоловікових побоїв із Звенигородки в Київ; Трохим привів додому коханку – бездомну сироту Мотрю; за скаргою Марійки Трохима на тиждень ув'язнено; Трохим помстився, спаливши хату Марійчиної матері... На відміну від драми І. Франка «Украдене щастя» (1892, виставлена на сцені 1893, видрукувана в «Зорі» на початку 1894 року), в якій є розв'язка конфлікту, хоч і нема відповіді на питання «хто винен?», повістку А. Кримського можна трактувати в екзистенціальному плані як трагікомічну параболу недосконалості людини й безцільності її бездуховного існування – люди, які мали б жити в сімейній злагоді, перетворюються на запеклих ворогів і нищать своє життя у взаємній помсті. А. Кримський запровадив в українську літературу й нову проблематику: еміграція на Далекий Схід, нестерпна ностальгія, хворобливе самопочуття сучасника – бунтаря і водночас декадента. Основні прозові твори Агатангела Кримського – збірка «Повістки і ескізи з українського життя» (1895) і роман «Андрій Лаговський» (1905) – змалювали покоління молодих бунтарів, для

яких були характерні нонконформізм, сецесійні жести, настрої декадансу. Агатангел Кримський фактично першим порушив тривожну й болючу морально-етичну проблематику, яка згодом стала визначальною в модернізмі. Притім помітним є протистояння молодого письменника з попередниками: якщо у Анатолія Свидницького, Івана Нечуя-Левицького, Івана Франка міжпоколінневий конфлікт мав соціально- та побутово-психологічний характер, то у збірці «Повістки і ескізи» його висвітлено у формі загостреного морально-етичного парадоксу. Услід за Максом Нордау, І. Франко [Франко І. Доповіді Міріама, с.120] вважав, що декаданс – це симптом хвороби сучасної цивілізації: він аналогічний неврозу і є виявом психофізіологічної патології авторів. Натомість А. Кримський започаткував тему неврозу як предмет поважного художнього зображення, а не висміювання: в його дебютній збірці панує стихія емоцій – вибухи переживань, нервові зриви, виплеск почуттів. Основний типаж А.Кримського становлять не неоромантична «надлюдина» і, тим більше, не народницький герой, навпаки – деякі риси цих художніх типів письменник трактує іронічно. Його «герой» – розчарована, молода людина, слабка фізично, але духовно чутлива й тому часто зневірена. У збірці «Повістки і ескізи» вперше в українському письменстві різко прозвучав болючий мотив декадансу: «Я – продукт сучасної цивілізації, я дегенерат, я декадент, я людина з *fin de siècle*, я неврастенік...» [Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя, с.26]. У зв'язку з невротичною темою А. Кримського Соломія Павличко в монографії «Дискурс модернізму в українській літературі» згадала поетичні збірки Івана Франка «Зів'яле листя» (1896), драму Лесі Українки «Блакитна троянда» (1896), твори О. Кобилянської, Г. Хоткевича, П. Карманського, Я. Яцкова... Всі ті твори появилися після «Повісток і ескізів...». Тамара Гундорова помічає у Кримського нігілізм і декаданс [Гундорова Т. Проявлення, с.229], але як у збірці, так і в романі письменник накреслив позитивні перспективи відродження зневіреної людської душі. Це відродження відбувається через повернення до матері, до Батьківщини, до власного «я». Дуже часто герой А. Кримського йде до пізнання власної сутності через драматизований внутрішній монолог – розмову з самим собою. У повістці

«Psychopathia nationalis» в душі героя час від часу звучать суперечливі «голоси» розуму і чуття, кожен з яких намагається привернути його на свій бік: «Таки не можу перебутися без рефлексії! – Це, що ти робиш, сміхота сміховинна! – зашепотів до мене якийсь голос. – Дарма! Нехай собі і сміхота, дак за те щира. – Це річ навіть ненормальна! – Ненормальна? А нехай собі ненормальна! – Це чиста хвороба, це psychopathia nationalis. – Психопатія? Добре! нехай і так! В усякім разі це дуже мила психопатія. Од такої хвороби я гоїтися не хочу та й не буду: бо я ще й радітиму, коли матиму право вважати себе за такого психопата. Ergo, vivat psychopathia nationalis!! vivat!!!» [Кримський А., Повістки, 1895, с.285]. До речі, прийом суперечки внутрішніх голосів у душі героя пізніше використовували Іван Франко (інтеріоризовані співрозмовники в оповіданні «Як Юра Шикманюк брів Черемош», 1906), Микола Хвильовий («Я (Романтика)», 1924), Валерій Шевчук (повість «Життя та пригоди Віталія Волошинського...» з роману «Стежка в траві. Житомирська сага», 1994). У новаторській прозі І. Франка відбувалася міжжанрова дифузія (змішування жанрових елементів оповідання і повісті), внаслідок чого появилися повістки – це Франкові означення – «Оловець», «Різуни», «Гриць і панич» та інші. Ескізом І. Франко назвав своє оповідання «Цигани» (1882). Згідно з проф. Іваном Денисюком, ескіз – це «чернетка, допоміжний начерк, нарис задуманої роботи, побіжна первісна зарисовка, але не так старанно виконана, як етюд. Ескізність – побіжність, сумарність, приблизність виконання цілого твору чи деталей» [Денисюк І. Розвиток української малої прози..., с.224]. Збірка А. Кримського «Повістки і ескізи...» продовжила цей рух жанрової системи від реалістичної широкоформатної розповіді до фрагментарної імпресіоністики. До повістки тяжіють більші за обсягом твори А. Кримського («Перші дебюти одного радикала», «Psychopathia nationalis», «Не порозуміються»), а також тексти із хронологічно розлогою фабулою («Та хто ж справді тут винен?!», «Виривки з мемуарів...»). Решта творів мають ознаки ескізу (образка, нарису чи шкіцу) – їм притаманний сценічний спосіб побудови епізодів, в основі яких конфліктно напружені діалоги й монологи, перемежовані короткими авторськими нараціями, екскурсами в передісторію та коментарями. Навіть роман

«Андрій Лаговський» позбавлений чіткого подієвого сюжету і має фрагментарну будову: мляве курортне життя позбавлене пригод, основні події відбуваються у взаєминах між персонажами, відображених у чутливій душі головного героя. А. Кримський-рецензент застерігав І. Франка від захоплення натуралістичними сценами і деталями, однак перейняв від свого вчителя прийом змішування натуралістичних і сентиментальних елементів. Після І. Франка А. Кримський став чи не єдиним прозаїком, який у літературі раннього модернізму довів до крайніх меж натуралістичне зображення фізіологічних мук і психічних страждань, що неодноразова зауважувала критика і не зважився повторити жоден його сучасник. Йдучи слідами І. Франка, А. Кримський усував бар'єри між творчістю та дійсністю, яка є спільною для наратора і читача. Як Франко, він покликається на такі документальні реалії, як згадки про політичні події, популярні часописи, його герої згадують навіть ім'я самого Франка: комічний персонаж оповідання «В народ!» марить написати «суспільно-психологічно-побутовий роман, що мав піднести ймення Котовичеве високо над усякими Мирними, Франками та Левицькими» [Кримський А. Повістки, 1895, с.216-217]. У неопублікованому літературному портреті «Д-р Іван Франко. Огляд його двадцятип'ятилітньої письменницької діяльності» А. Кримський, підсумовуючи досвід свого великого сучасника, писав: «Дуже важно, щоб твір був о д р а з у дуже цікавим... Тим-то сучасні письменники, знаючи примхи і перебірчивість сучасного читача, силуються не нудити його ніякими описами спочатку, бо коли ті описи або сухі характеристики здаються авторові потрібними, то він любісінько могтиме вставити їх якось пізніше усередину, і там вони легко прочитаються, а в початок оповідання автори вводять такі елементи, які принадажують читача, – наприклад, драматизм або що» [Кримський А. Д[окто]р Іван Франко, с. 511]. Відповідно А. Кримський часто розпочинає свої оповідання *ex abrupto* – відразу, без попереднього приготування – так, як це робить І. Франко. Скажімо, оповідання Кримського «Батьківське право» та «Історія однієї подорожі» розпочинаються *ab rupto* – побутовою сценкою, котра вже містить у собі конфлікт. Хоча фабули в А. Кримського невігадливі - без пригодницьких, детективних, любовних чи

містичних елементів, які так приваблюють читача у прозі І. Франка, однак молодий письменник вмів пов'язати їх з міжособистісними взаєминами, вилущивши з них зерна парадоксальних етичних ситуацій, дбав про швидкий розвиток психологічної акції, вибудовуючи майстерні сюжетні конструкції, які спроможні тримати увагу читача в напрузі до кінця твору. Парадоксальному стилю підпорядковано метанаративний рівень твору. Як І. Франко, так і його послідовник А. Кримський не уникали суб'єктивності. У їхній прозі наратор часто оцінює подію своїм коментарем. Пізніше І. Франко зауважив, що наратор А. Кримського, перебуваючи в ролі спостерігача, який відстежує розвиток експерименту, «силкується бути якомога об'єктивним, правдивим, не втратити ані крихіточки тої правди, що стоїть у нього перед душею» [Франко І. Наша поезія в 1901 році с. 188] й тому не лише коментує події та їхні рефлексії в душі персонажів, а й іронізує і співчуває, запитує і прогнозує. Кут зору у збірці А. Кримського мінливий, рухомий, тобто події висвітлюються з перспективи різних персонажів, на що звернув увагу І. Франко [Франко І. До А.Ю. Кримського, С. 303]. Для безпосереднього відтворення хвилювань людської душі, нервових зривів, візій тощо якнайкраще надавалася стильова манера «потoku свідомості», яку вперше успішно застосував І. Франко ще у своєму ранньому оповіданні «Ріпник» (1877) [Денисюк І. Розвиток української малої прози, с. 96-97]. Проте враження неправдоподібності у самого Франка та його сучасників, зокрема А. Кримського, виникає в той момент, коли збігається час нарації і час зображуваної події, адже неможливо одночасно переживати подію і передавати це переживання на письмі. В повістці «Виривки з мемуарів одного старого гріховода» А. Кримського гріховода уважно нотує свої рефлексії навіть коли впадає в істерику, регочучи й ридаючи одночасно, кусаючи собі пальці і тремтячи. Й остаточно щоденниковий запис втрачає правдоподібність, коли починає описувати напад істерики, синхронний із процесом записування: «Мені здається, що серце моє спиняється, я завмираю, в грудях схопило... Боже! Боже!!! Ісповідую Тобі, Господу Богу моєму і Творцу вся моя прегрішення... Змилуйся, добрий Боже! Змил... А-у-у-у-у! вий, проквіляй, старий вовчище, клацай зубами, жери всіх

очима!.. А-у-у-у-у!... Ах, знов наближається пароксизм гістерики... Помилуй мя, Боже, по великій милости Твоїй... *Miserere mei, Deus...*» [Кримський А. Повістки і ескізи, 1895, с.198]. Таке ж враження неправдоподібності виникає наприкінці новели І. Франка «Сойчине крило» (1905), де автор записок фіксує на письмі розмову зі слугою Івасем, чи в оповіданні «Із записок недужого», що його вперше опублікував М. Возняк у журналі «Культура» 1925 року і яке датується початком 1880-х років: «Телень-телень-телень! Що се? Доктор? Ні, він о тій порі не приходить. Ах, бач, то сестра-законниця з «хлібом душі». А за нею що се за драб в ліберії? Чи невже ж? Се льокай від її братів, той сам, що підслушував нашу розмову! Господи, що се має значитися? Чого я затремтів? Від чого такий мороз заворушився в серці і поплив жилами, мов пливучі ледники? Як громи валять! Трах-трах! Як земля дрижить! Рятуйтеся! Набігає хвиля! Потопа, потопа! Сини будущини, зв'язані з дочками минувшости, – загибель ваша! Не пощадить хвиля! І мене не мине! Серце вже залите, вже втопилося, мертво... До мозгу доходить. У, як холодно! Плюсь-плюсь! Як темно, яка бездонна пільма. Пропасті, пропасті! Як порошина, безслідно, безпожиточно! О моя повість, моя повість!» [Франко І. Із записок недужого, с. 210, 211]. Як бачимо, поширена в літературі ХІХ століття наративна форма записок ставала непродуктивною, коли треба було відтворити підсвідомі психічні стани, в яких неможливим є будь-яке записування. Тому М. Коцюбинський (новела «Невідомий», 1907) та М. Хвильовий («Я (Романтика)», 1924; та ін. твори) перейшли до відтворення безпосереднього внутрішнього мовлення, а не записаного на письмі. Отже, хоча тематичний горизонт А. Кримського значно звужений, порівняно з Франковою прозою, зате доповнений новими темами, а традиційна проблематика висвітлена по-новому. Твори дебютної збірки «Повістки і ескізи...» побудовані переважно як діалог із Франковою традицією. І в цьому творчому діалозі молодий прозаїк, шукаючи власні шляхи, прокладав дорогу модерній прозі Михайла Коцюбинського, Володимира Винниченка, Миколи Хвильового.

2.7 Погляди Василя Сімовича

Нашу увагу зосереджено, - вказує **к.філол.н. Козелко Ірина** - на працях *Василя Сімовича*, у яких він торкався питань культури мови, зокрема у *«Практичній граматиці української мови» (1918)* та *«Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1921)*. Штрихи культурного спрямування у мові виявлялись також у низці його праць, таких як *«Хто у нас знає мову»*, *«На теми мови»*, *«Жінка і культура мови»*, *««Великоукраїнські» вислови»*, *«Дещо про нашу купецьку мову»*, *«Наша товариська мова»*, *«Рідна мова й інтелектуальний розвій дитині»*, *«Один гін і сто перепон» (Наші «швайцарці»)*, *«Театр і культурна мова»*, передмова до праці: *Синявський О. Норми української літературної мови* та ін. В.Сімович випустив у світ *«Практичну граматику української мови»* та *«Граматику української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці»* для того, щоб вона мала застосування у шкільному навчанні. Автор пише: призначена для «нашого українського вчителя повести цією книжкою на иньчий, новий шлях розуміння цієї гарної, бо живої, науки» [12, с. 6]. Зазначмо, що підхід вченого відіграє важливу роль для загального процесу вивчення мови, бо ж вчитель найперше повинен усвідомлювати суть навчального процесу. Коротко вчений виклав думки про призначення навчальних книг та те, що допомагає розвинути культуру мови: «я укладав цю граматику так, що звертав увагу на спосіб, як би то цього предмету *вчити других*. А найважніше для нас то те, щоб ми навчили ся *правильно* вживати значків для звуків, що їх має українська мова, та *форм*, якими вона розпоряджає. Загалом вся граматика побудована таким чином, щоб учень міг осягнути всі можливі норми, що опрацьовані у навчальній книзі. У праці *«Хто у нас знає мову»* В. Сімович прагне пробудити зацікавлених та небайдужих до обговорення шкільних питань, тобто вчений закликає до дискусій з приводу методики, способів, якими повинно відбуватися навчання української мови, культури у школі. Головний заклик, що його подав В. Сімович у статті звучить: «мені лиш ходить о те, щоб розвинулася дискусія над наукою української мови в середніх школах». Одразу вчений переходить до труднощів, з якими зіштовхуються у шкільних колах. На думку мовознавця, про навчання мови

треба дбати, викладати цей предмет слід якісно. А «фахового учителя нема; української мови вчить хто-будь», - пише В. Сімович [13, с. 228]. Для цього треба шукати того, хто залюблений в українське слово, або ж відповідає фаху. Найважливіше «щоб не була тягарем для того, хто учить, і для того, хто учиться. А тягарем, огидливим тягарем, є вона для обох сторін, і мусить ним бути. Бо як же не буде тягарем річ, якої нефаховий учитель не розуміє, і, не розуміючи її, так само незрозумілою робить її для учеників. Спосібніші ученики пізнають це недоладдя, і учитель, щоб зовсім не стратити авторитету в класі, мусить закинути науку граматики. Легше задавати вірші напам'ять та уступи до оповідання, ну, вірші та оповідання гарніші, ніж граматика, мають у собі щось живого, граматика ж суха річ. Друга причина, яка применшувала роль школи виявлялась в тому, що «вона в очох учеників не розсадник науки, а так собі, інституція, яку треба покінчити, щоби чимсь бути» [13, с. 229]. Поборити ці та інші питання зможе вивчення мови крізь призму культури. Культура мови зростає із рядків поетичних. Тому у чималій кількості школярів з'являвся цей хист до поетичного рядка. Тоді вона обрамлюється та відточується. З приводу цього В. Сімович провів спостереження. Вчений відзначив, що вірш «щасливця», який написаний доброю мовою, одразу попадав у друк часопису. Автором міг стати той, «що мову розуміє, і відчуває її музикальність, і знає дуже докладно, хто із письменників вживає гарної мови, а хто погано пише» [13, с. 230]. Цими словами автор статті хотів сказати своє слово для того, щоб відбулися зрушення з-поміж шкільної спільноти, бо ж як вважає вчений зі школи повинні випускатися учні з добрими знаннями рідної мови та її культури. Про культуру мови йдеться і на сторінках «*На теми мови*». Вчений вказує, що все «зосереджується тільки коло двох пунктів: а) коло «москвофільство» наших авторів (не жахайтесь слова шановний читачу!) у сфері — мови й б) коло своєрідного консерватизму нашої громади в поглядах на все нове, що в нас твориться на тому полі. У подальших висловлюваннях автор подає рішучі звернення з пересторогою щодо уживання конструкцій, які часто-густо можуть суперечити духові мови, тобто затирати українські мовні вислови, фрази. «Це проявляється й у правописі чужих слів, і в відміні, й у роді, який прикладаємо

до чужих слів, і т.д.; ігноруючи закони української граматики, заводити в нашу мову московські форми; оминаючи свої власні фрази, брати московські; дослівно перекладати (а то й не перекладеними лишати) слова й вислови з московської мови, не додивляючись до того, чи вони відповідають духові нашої мови, чин і й т.д.» [11, с. 236]. Зокрема у статті *«Жінка і культура мови»* В. Сімович звертається до матерів, які повинні піклуватись про те, як розмовлятимуть їхні діти. Читаємо у статті: «мати раз у раз поправляла дітей і наказувала, щоб вони висловлювалися поправно по-німецьки. А була це дружина звичайного віденського робітника» [10, с. 271]. В. Сімович помітив розмову німецької пані, зафіксував і переповів українському читачеві. Цим вчений хотів наголосити у розвідці, яким повинно бути виховання дітей у всіх прошарках суспільного життя людини. Автор прагнув, щоб українська жінка не тільки вважала, «як сама говорить, але щоб поправляла мову своєї дитини, та наказувала їй, щоб висловлювалася як слід по-українському...» [10, с. 271]. Натомість бабусі наші, хотілося В. Сімовичу, щоб звертались до внуків літературною мовою. В українській культурі вчений наводить приклад протилежного: «зате часто чув, що сини та внуки навчали своєї мами та бабусі, як його треба говорити по-українськи й за те їм і діставалося: мовляв, «ми вже застарі» або «ти нас не вчи» і под.» [10, с. 272]. Загалом науковець у цій статті проаналізував стан культури мови, на який звертається увага серед жіноцтва у вибіркових країнах світу. Вчений також відзначив, що «в чеських жінок культура мови стоїть дуже високо...» [10, с. 272]. Автор праці вважав, що на жінку-матір покладено високу честь подбати про культурний ріст прийдешнього покоління. «Вона найбільш на дітей впливає, але й тим, що вона своєю мовою заражує ціле довкілля, легковаження справ мови жінкою передається товариству, в якому вона повертається...» [10, с. 272]. В. Сімович окреслив ті пагони, в які повинна втрутитись жіноча натура, щоб створити культурне середовище. Оскільки «жінота цю справу бере легко, справа з орфоєпією, з літературною мовою, з її культурою йде дуже туго» [10, с. 272]. На думку науковця, звучить ця мова з уст жіночих і тонше і приємніше. Отже, дослідник перелічив чимало ознак набуття народом культури мови з

посередництва жінки, також виділив ті категорії, які «просяються» бути у центрі уваги, щоб мова ставала «культивованою» (за терміном В. Сімовича). В. Сімович був одним із небагатьох знавців слова, хто вмів помітити та підкреслити задатки краси слова, що ми зараз кодифікуємо як культура мови (мовлення). Торкається вчений місць, де описується культура слова, називаючи їх «неможливими щодо мови шкільні підручники», бо ввібрали в себе «гідотні переклади клясичних письменників». Проте сама проблема назріла значно гостріше через те, що «орфоепія, що нормалізація форм, що синтаксичні явища, що семантика, фразеологія — що це все творить мову, не правопис...» [10, с. 273]. Ці мовні питання В. Сімович описує із сподіваннями, що жінці у світі науки мови вдасться викоринити той кукіль із золотих колосків пшениці. У статті «*Театр і культурна мова*» вчений пише, що театр є одним із установ, звідки повинна лунати добірна гарна, правильна, чиста мова. В. Сімович культуру мови розглядав та подавав у своїх розвідках, як сукупність правил етичних та граматичних, вживаючи яких мовець пізнає правильне уживання слів, форми, структуру, їх порядок у реченні. Вчений добре розумів, що наскільки розвивається мова, від цього залежатиме зріст культури й самого народу. В. Сімович вважав, що сукупність лінгвальних та поза лінгвальних чинників дозволяє стверджувати, що мова здатна творити націю, бо саме мова є найважливішою ознакою самобутності народу. З огляду на побудову структурного апарату мови важливою її складовою є культура мови у сучасних мовно-стилістичних підручниках та навчальних посібниках, тому розглянемо принципи дослідження цього поняття науковцями. Культура мови - галузь мовознавства, що займається утвердженням (кодифікацією) норм на всіх мовних рівнях. З. Мацюк, Н. Станкевич виділяють такі основні аспекти вияву культури мовлення: *нормативність* (дотримання усіх правил усного і писемного мовлення); *адекватність* (точність висловлювань, ясність і зрозумілість мовлення); *естетичність* (використання експресивно-стилістичних засобів мови, які роблять мовлення багатим і виразним); *поліфункціональність* (забезпечення застосування мови у різних сферах життєдіяльності). За М. Зубковим, культура мовлення — збереження мовних норм вимови, наголошування, слововживання й

побудови висловлювань; нормативність, літературність усної й писемної мови, що виявляється у грамотності, точності, ясності, чистоті, логічній стрункості. Культура мови, за визначенням *Л. Струганець*, - це 1) сукупність комунікативних якостей літературної мови, що виявляються за різних умов спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання; 2) культивування (удосконалення) літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, реальне втілення у мовній практиці норм літературної мови, відповідна мовна політика у державі. *М. Пентилюк* говорить, що наука, що вивчає нормативність мови, її відповідність тим вимогам, що ставляться перед мовою в суспільстві, називається культурою мови. Культура мовлення перш за все відповідає за сукупність відібраних комунікативних якостей, що стають ще виразнішими завдяки добре відпрацьованій низці ознак. На сьогодні науковці термін культура мови розглядають у ширшому сенсі. Зокрема, проф. *О. Сербенська* вважає, що семантично спорідненим із висловом культура мови (мовлення) є словосполука екологія мови. Не менш важливу роль у закладах освіти відіграє роль культури самого викладача. Діяльність вчителя-наставника покликана створити у студентів цілісно-орієнтоване бачення для вироблення культурних норм у мові. Як зазначає *К. Тимофіїва* у статті «Культура мови в закладах освіти», саме культура є підґрунтям формування особистості викладача. У публікації вчена намагається привернути увагу читача до поширення типових помилок – вживання американізмів серед сучасної молоді в закладах освіти. Вжиті слова вказують на порушення літературних норм. Поняттям культура мови (мовлення) науковці оперують ще із початку ХХ сторіччя, як складовою ознакою, що долучається до творення культурної спільноти у суспільстві. Широкий спектр поглядів виклав *В. Сімович*. Низка праць засвідчує інтерес вченого до різних сфер людського життя, де існує культура мови. Вчений подає мовні поради, які б змогли уберегти від затирання власне українських мовних фраз, висловів, також зосереджує увагу на ортоєпії нашої мови. На думку *В. Сімовича*, важливим є відбір сукупності правил етичних та граматичних. Вважаємо, що запропоновані думки *В. Сімовичем* можна піддати подальшим дослідженням, з погляду присутніх

кількісних та якісних мовних характеристик, що творять культурний пласт мови. Також увагу слід приділити поняттю професійна культура українця. На сьогодні функціонування мовних норм, що описуються під терміном культура мови, зазнає чимало перешкод для нормативного вживання, тому неминуче потребує появи розвідок із дослідженням цих аспектів культури мови.

2.8 Агатангел Кримський: трагічна доля митця у тоталітарному суспільстві

Тоталітаризм як форма державного устрою несумісний із вільною творчістю, - справедливо підкреслює **ст. викл. Дрогомирецька Марта**, - оскільки передбачає повне підпорядкування людини примітивним ідеологіям і забезпечується всією силою карально-репресивних державних органів. Новочасна Росія ніколи не була вільною країною. Як російське самодержавство у ХІХ, так і радянський тоталітаризм у ХХ столітті обмежували і зневажали громадянські права, забороняли і переслідували будь-яку політичну діяльність, підтримували суспільний порядок силою зброї, ув'язненням непокірних, засланням у Сибір. Агатангелові Кримському довелося відчувати на собі обидва різновиди російського імперіалізму: і самодержавного, і комуністичного. Геніальний науковець-орієнталіст, який знав близько шістдесяти мов, А. Кримський був видатним українським письменником і громадським діячем. Він опублікував прозові збірки «Повістки і ескізи з українського життя» (1895), «Бейрутські оповідання» (1906), роман «Андрій Лаговський» (1905) та книжку поетичної лірики «Пальмове гілля» (1901 і наступні видання). А. Кримський не був українцем за етнічним походженням (його батько – кримський татарин, а мати – з Білорусі), однак під час навчання в Київській колегії Галагана під впливом свого вчителя словесності професора Павла Житецького усвідомив спорідненість із культурою народу, на землі якого народився: «[...] українство вросло в мене органічно, без мого відома. Я не маю ніякої ворожнечі проти росіян, навпаки - я ще їх і люблю, та тільки ж не можу не відчувати, що вони мені чужі, може не рідніші, напр[иклад], ніж чехи. Тим часом до українства мене тягне чисто родацька симпатія. Думаю, що ніхто не може мене звати ренегатом, перекинщиком і т. ін.» [1, т.1, с.161]. Як науковець,

митець і громадський діяч А. Кримський повною мірою відчув на собі обмеження громадянських свобод у Росії: через заборони української мови і політичної діяльності він змушений був виступати на сторінках української преси в Галичині, яка перебувала тоді у складі конституційної Австро-Угорської монархії. Низка його статей мали політичний підтекст і засвідчувала політичний радикалізм молодого митця. У 1890-ті роки його публіцистичні виступи відіграли велику роль у формуванні новітньої моделі українського націоналізму, і Кримський тоді вписав своє ім'я в політичну історію України. Ті твори, які вдалося видати в Росії, були спотворені цензурою. За царських часів навіть гадки не було про видання українською мовою наукових праць, присвячених лінгвістичній і культурологічній проблематиці Сходу. Вчений змушений був працювати не на Батьківщині, а в Москві, де влада давала всі можливості для наукової праці, але натомість вимагала лояльності. Однак А. Кримський не міг мовчати – навіть чесна праця на інтелектуальному полі за умов політичної тиранії видавалася йому злочином проти громадянського сумління: «Кожний учений або поет, що знаходить у собі силу щиро працювати при нашому деспотичному ладі, а не йде протестувати і боротися проти того ладу, він своєю совісною працею просто освячує деспотизм та скріплює його. Бо хоч такий учений або поет сам мовчить і тихо собі працює оддалік од світу, так його ж мовчазна праця голосно ніби кричить перед цілим світом: “Сучасний лад зовсім не поганий! Адже, дивіться, і наука, і поезія, і культурна праця он як гарно розвиваються і процвітають при сучасному ладі!» Праця пасивних учених, поетів, художників – дуже велика підпора деспотизмові проти тих, хто бореться за волю...» [2, т.2, с.137]. Тому вся прозова і поетична творчість А. Кримського мала антиколоніальне забарвлення і підносила національну самосвідомість українця. Тема ностальгії і контраст між Батьківщиною і російською чужиною порушена у різних творах письменника. Зрушення у політичному житті України відбулися лише з вибухом національно-визвольних змагань у 1917-1921 роках, коли Кримський став Неодмінним секретарем новозаснованої Української академії наук у Києві, директором Інституту української наукової мови. Розбудова Академії і української науки –

стала головною темою Кримського. У жовтні 1921 року А. Кримський взяв участь у Першому Всеукраїнському Церковному Соборі, який підтвердив автокефалію. У 1920-х роках ще незміцніла комуністична влада вдалася до компромісної політики «українізації», але вже наприкінці цієї декадирозпочала масові арешти. Відбувається чистка апарату Академії наук – ув'язнюють Єфремова, Левченка, Багалія. Неодмінний секретар Академії намагався завадити арештам, писав листи-прохання на захист колег у відповідні органи, але безрезультатно. На початку війни комуністичний режим розправився і з самим академіком А. Кримським – таємно від громадськості його було заарештовано, і 25 січня 1942 року він помер у Кустанайській в'язниці в Казахстані. Так радянський тоталітаризм мстився непокірній нації, знищуючи кращих її синів.

2.9 Сергій Єфремов – жертва радянської репресивної машини

Метод політичного терору, - наголошує **викл. Дробот О. В.**, - був невід'ємною складовою сталінського тоталітарного режиму, який сформувався і зміцнів у 30-х роках. Цей терор природно впливав із авантюрної, насильницької сутності більшовизму. Одним із перших об'єктів терору стала українська інтелігенція, яка з першої половини 30-х років потрапила під жахливий пресуційних репресій, обвинувачень, переслідувань, цькувань та всіляких принижень. Над інтелігенцією незмінно витало звинувачення в українському націоналізмі. Під приводом «боротьби з націоналізмом» і розгорталися чистка й масові репресії. Тридцять років - час трагічного повороту в долях багатьох людей, яких сьогодні ми шануємо як видатних майстрів українського письменства, пензля, музичної культури. У нашої нації хотіли найперше відібрати її душу, щоб потім, на тлі погибелі душі, вести мову про «народження нової людини». По трупах розстріляних представників творчої інтелігенції мало піти інше життя – озброєне нелюдською ідеєю насильства, ідеєю, яка б підгрєбла під себе все живе в Україні, продукуючи рабів і рабство. Країну охопив стахановський темп розправ з усе новими й новими жертвами. Здавалося, радянська репресивна машина збожеволіла від запаху крові. Сталінський терор проти української інтелігенції,

що досяг у другій половині 30-х років колосального розмаху, зім'яв і винищив свідомих, освічених, талановитих людей. Трагічними були й моральні наслідки терору: він вибив з інтелігенції такі якості, як свобода думки, самостійність, почуття власної гідності, він посіяв страх, скував ініціативу. Нормою життя стали доноси, клеми, політична й духовна аморальність. Коли втрачало цінність людське життя, знецінювалися порядність та гуманність. Серед багатьох мучеників за долю України одне з найпочесніших місць займає Сергій Єфремов - видатний учений, літературознавець, державний діяч. Сергій Єфремов (Охріменко) народився в с. Пальчику Звенигородського повіту Київської губернії (нині Черкаська область). Батько Сергія, сільський священик о.Олександр Охріменко, аби дістати парафію, змінив прізвище на російський штиб – Єфремов. Перед бачалося, що син піде батьковою стежкою, тож після початкової освіти хлопець опинився в Київській духовній семінарії. Щоправда, по п'яти роках семінарського навчання від кар'єри священника відмовився і вступив до Київського університету св.Володимира - на юридичний факультет. Проте семінарийні спогади залишилися здебільшого теплими. Надто один: холодний жовтневий день 1894 р., звістка про смерть царя Олександра III; не змовляючись, семінаристи співають: «Ще не вмерла Україна...». Власне, саме у семінарії Сергій став свідомим українцем: вступив до української студентської громади, яка потайки збиралася вдома у дяка Луки Скачковського; захопився українською літературою та народною піснею. Згодом прийшов до Старої Громади, де сяяла українська інтелектуальна еліта: І.Нечуй-Левицький, В. Антонович, О. Кониський. За студентських часів захопився політикою, навіть - разом із Б.Грінченком та М.Левицьким — створив Українську радикальну партію. А ще спільно з товаришами вдався до небувалого “зухвальства»: позаяк українська книга була заборонена горезвісним Емським указом, юнаки, попередньо домовившись із проукраїнськи налаштованим чиновником поштового відомства, організували надходження “заборонених» книг до Києва зі Львова. 1905 р. Сергій Єфремов бере участь у створенні та очолює Селянський Союз, започатковує Всеукраїнську вчительську спілку, а 1908 р. - Товариство українських поступовців. Активно

виступає з публіцистикою, літературними та історичними розвідками у періодиці - “Записки НТШ», “Літературно-науковий вісник», “Рада», “Україна». Серед літературних розвідок у царині творчості українських авторів окреме місце посідають монографічні нариси, присвячені найулюбленішим - Т. Шевченкові та М. Коцюбинському. Російська влада не раз арештовувала С. Єфремова, закидаючи йому українську національну позицію й навіть “підготовку української змови». У березні 1917 р. Сергій Єфремов увійшов до складу Української Центральної Ради, у квітні цього ж року був обраний заступником голови УЦР. Коли в середині червня 1917-го постав перший український уряд - Генеральний Секретаріат - Єфремов обійняв у ньому посаду Генерального секретаря міжнародних справ. Варто згадати, що ідея назви «Українська Народна Республіка» належить саме Сергію Олександровичу. У січні 1918р. Київ захопили більшовицькі орди на чолі з Ю.Коцюбинським та М. Муравйовим. 10 лютого у газеті “Нова рада» з’явився “Лист без конверта» — відкритий лист Сергія Єфремова до Юрія Коцюбинського. Документ неймовірної пристрасної сили, пройнятий великим болем справжнього українця. “Лист...», напевне, великою мірою залишився актуальним донині. *“...Пане Коцюбинський! Я знав і любив вашого батька. Я щиро оплакував його дочасну смерть. Я кинув свої квіти на його могилу. Але я не вагаючись кажу: яке щастя, що він помер, як добре, що його очі не бачили й уші не чули, як син Коцюбинського бомбардує красу землі нашої й кладе в домовину молоду українську волю!..Десять днів мільйонне місто, місто беззбройних та беззахисних дітей, жінок і мирної людності, конає в смертельному жаху. Десять днів смерть літає над головами невинних людей. Десять днів творяться страхи – я їх бачив, пане Коцюбинський, – від яких божеволіють люди. Десять днів конає українська воля... І ви, син великого батька, що любив – і це я знаю – наше місто, – ви його не захистили... Та ви не тільки покриваєте злочинства – ви робите нові... Я знаю, що вашу запанцеровану совість словами не дістати. Але ж і ви знайте, що з насіння, яке посіли ви в рідну землю, вродить не те, чого ви сподіваєтесь. Не рівність і братерство, а тільки ножі обоюдні, зненависть, кров...».* Після узурпації влади в Україні

більшовиками Сергій Єфремов змушений був переховуватися. Восени 1919 р., на прохання Всеукраїнської Академії наук, більшовицька влада «амністувала» відомого вченого. Розуміючи, що це лише тимчасовий «передих», Єфремов намагається зробити якомога більше для організації української науки, становлення українських літературознавства та журналістики – власне, його справедливо називають «батьком» останньої. Був віце-президентом (1922—1928 рр.) ВУАН, очолював Комісію для видання пам'яток новітнього письменства України, Комісію для складання біографічного словника діячів України, Історико-літературне товариство при ВУАН. Зрозуміло, що виразно антибільшовицькі погляди Сергія Єфремова (більшовизм він називав «червоним імперіалізмом») – були відомі чекістам. І він був готовий до того, що рано чи пізно по нього «прийдуть». Наприкінці 1928 р. записав у щоденнику: *“Каятись не буду, отже перспектива виявляється: мандрівочка, і мабуть неблизька, пахне”*. 21 липня 1929 р. Сергія Єфремова заарештували. Обвинувачення – організація та очолення Спілки визволення України. Слідчий Брук пообіцяв, що в разі, якщо Єфремов «зізнається», його «співучасників» не переслідуватимуть. Обіцянка відіграла ключову роль: після виснажливих допитів Сергій Олександрович визнав за собою «створення контрреволюційної організації». У приміщенні Харківської опери понад місяць – від 9 березня до 19 квітня 1930 р. – тривав «прилюдний суд» над «контрреволюціонерами з СВУ». Єфремова засудили до розстрілу із заміною смертної кари на 10 років ув'язнення «у суворій ізоляції». Протягом 7 років перебував у Ярославському політичному ізоляторі, потім - у Володимирському централі. Розповідають, що за якийсь час засудженого раптом доправили до Москви, поселили у вельми пристойному приміщенні, переодягли в цивільне і... привезли до Кремля, на зустріч із «самим». Сталін запропонував Єфремову свободу, роботу в Москві – в обмін на звернення через пресу до українських селян із закликом підтримувати криваву більшовицьку владу. Диявольський задум: це був час, коли в Україні починався Голодомор. Єфремов відмовився. 31 березня 1939 р., незадовго до закінчення терміну ув'язнення, Сергій Єфремов був убитий у тюрмі. Лише у серпні 1989 р., разом з усіма засудженими у «справі СВУ»,

посмертно реабілітований. Як творець концепції української державності Сергій Єфремов був одним із найпалкіших прихильників “визвольної-національної ідеї». Як розробник напрямів розвитку національних науки, освіти, культури він закладав у їхню основу українські світоглядні цінності. Значення С. Єфремова у культурному і науковому житті України першої третини ХХ ст. надзвичайно велике. Він не був на передових рубежах збройної боротьби, не обіймав високих державних посад. Але своєю безкомпромісною позицією демонстрував совість української інтелігенції, що не сприймала насильницьких методів будь-якої влади і, насамперед, більшовицької - найбільш кривавої і лицемірної.

2.10. Павло Филипович або страчена мрія національного цвітц (поетичне слово як борець із тоталітаризмом)

Нація - найвища форма організації людської спільноти, - вказує **доцент Черкес Надія**. Оскільки на початках створення світу, як відомо, - було Слово, то саме слово мусить бути і на першопідвалинах будь-якої нації. Так, як у нації створюються сприятливі умови для щонайкращого вияву життєвих сил, талантів та можливостей кожної непримітної людини, так у слові, - в мові, - нація знаходить свою неповторність, ідентичність і впевненість у завтрашньому дні. Саме слово не раз ставало на оборону української нації. Стало воно й у найважчі часи тоталітаризму і репресій. Стало у своєму найкращому, найтоншому - поетичному вияві для згуртування і самозбереження України. Будучи так званою вторинною системою, мова існує в людському суспільстві і завдяки людському суспільству, складовою частиною якого вона якраз і є. З іншого боку мова є виразником суспільства, показником його ступеня розвитку. На перший погляд у мові немає нічого, що здатне творити: з матеріального боку це лише звуки, що komponуються у слова, речення, тексти... Проте за цими формальними комбінаціями скривається безмежний різнобарвний світ значень, де відображається, як у дзеркалі, уявлення народу про світ, його будову і зростання, про місце його самого у цьому величезному світі, про ставлення маленької людини до нього і чітко сформованої особистості до народу, нації і власної ролі в

них. Пізнання світу, оте самопізнання людини зокрема й нації в цілому відбувається у мові і через мову — найвищий, найважливіший засіб людськості. Мова — це щось таке сокровенне й інтимне, здатне передати найтонші емоції, найвищі злети надій і почувань та найболючіші переживання втрат і болю. Разом із цим вона, виникаючи, розвиваючись і живучи в суспільстві, стає виразником суспільних зрушень, піднесенень і падінень свого найсильнішого рушія. Тісний зв'язок між словом та суспільним рівнем є настільки виразним і рівновеликим, що кожен із них може стати як засобом піднесення й розвою для іншого, так і засобом знищення, нівеляції і повної загибелі. Українська нація з'являється на історичному полі діяльності із потужною, народженою у глибинах тисячоліть на власних фонетичних традиціях, мовою, яка не потребувала нічийих вказівок для напрямків чи шляхів розвитку. Ця нація виникає із великої любові до рідної землі, зі здатності окремих її особистостей на високі почуття, на великі подвиги і самопожертву. У ній, як і в мові її, - тяжка, часом кривава історія, осяяна вічним духом свободи, здатна зі зброєю в руках відстоювати своє право на вільне життя. Тому й не дивним є неодноразові, зрештою столітні за часом, намагання знищити українську мову, викоринити із пам'яті людей як щось непотрібне й огидне - аби змогти зліпити із новоствореної безликої біомаси не націю, а безмовноужинський рабський простір, здатний безвідмовно виконувати будь-яку примху володаря. А коли не до снаги ставало повністю викоринити українськість в українців, то їх просто ігнорували, «не помічаючи» величі цієї нації. Звісно, довгий час Україні судилося бути розділеною, розкрашеною навпіл, у складі інших держав, - і тому, як складова, попри свою виняткову самобутність, вона самостійно для світу була незнаною. Проте у знакові періоди своєї історії Україна усе-таки привертала до себе увагу і яскравий інтерес. У період козацьких воєн, скажімо, вона з'явилася як новий, незнаний досі, формотворчий елемент історії; у період визвольних змагань за свою державу в 20-ті роки ХХ століття українська нація заявила гордо і голосно про своє право на чільне місце під сонцем; у листопаді 2014, коли демонстративно-звір'яче побиття студентів на майдані, заставило здригнутися від жаху усіх мислячих людей і в Україні і не в Україні: тихе, покірне життя

скінчилося і українці диктатури більше не потерплять. І ось тепер, коли українська держава знову відстоює зі зброєю в руках недоторканість власних кордонів, увага до неї з боку світової спільноти загострена. Що ж, українська нація пережила чимало сумнозвісних сторінок у своїй історії. У різні часи її витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулося найстрашніше - амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу. Обличчя нації поволі, але методично спотворювалося: яскраво розписувалася то генетична тупість українців, то патологічна скупість і заздрисність, то безпробудна асоціальність. Звісно, в мужності чи хоробрості представникам української нації можновладці відмовити не могли, зате істинний героїзм та патріотизм їх «успішно» підміняли поняттям то націоналізму, то антисемітизму - лиш би знівелювати саму сутність нації. Знівелювати і знищити. Знищити у першу ж чергу тих, хто щиро повірив у світлі ідеали рівності та братньої любові. Тих, хто власною долею випишував золоті рядки української репресованої поезії, - поезії, підстреленої на хвилі свого високого злету в один із найтрагічніших періодів вітчизняної культури. Чимало їх: поетів, прозаїків, перекладачів, літературознавців, мовознавців, театральних діячів, науковців високого рангу, - було зупинено на півслові, перемелено жорнами сталінської машини. Найяскравіших, найталановитіших, ясних спалахів 30-мільйонної Радянської України, серед яких у 1920-х роках українців було «неприпустимо» багато - 80% (росіян у цей же час – близько 9%). Більшовицький режим гарячково шукав виходу, намагаючись витворити нову, корінну комуністичну українську еліту: у 1922 році із майже 55 тисяч членів КП(б) України росіяни становили абсолютну більшість - більше 54%, коли частка українців ледве досягала 29%, - подекуди 24%, стільки ж становили й усі інші національності, серед яких більшість були етнічними євреями. Сільські українці ставилися до нової влади не краще, ніж до окупаційної сили. Москві потрібен був контроль над Україною, тому активно почала створюватися група націонал-комуністів, яка бачила в революції засіб соціального і національного визволення

меншин. Для цього партія навіть змушена була прийняти мову більшості населення України. Проте на початках це виявилось вкрай непросто: найзапекліший опір чинила сама партія, більшість членів якої не були українцями (за одним зі звітів, лише 18% партійних держслужбовців хоч трохи володіли українською). Лояльність української парторганізації, найбільшої в Радянському союзі, для Йосипа Сталіна була важливою, проте змиритися з загальною українізацією інтелігенції, а особливо робітничого класу, диктатор не міг. «У той час, як західноєвропейські пролетарі з симпатією вдивляються у прапор, що майоріє над Москвою, український комуніст Хвильовий (Фітільов!) не може сказати на користь Москви нічого, окрім як повчати українських діячів тікати від Москви... якомога швидше», – писав він; про одну із найтрагічніших і найсуперечливіших постатей розстріляного Відродження, водночас наказуючи своєму ставленикові Кагановичу взяти під свій неусипний контроль всеохопну політику українізації. Та результати її приголомшили Москву дуже швидко: за офіційними даними із 32% у 1926 - 1927 навчальному році навчання українською мовою у вищих навчальних закладах зросло у 1928 році до 58%. Частка україномовних газет зросла із 30% у 1926 році до 93% - у 1932 році. «Наша орієнтація – на західноєвропейське мистецтво», «Москва сьогодні є центр всесоюзного міщанства», «Майбутнє за моєю молодого нацією і за моєю молодого клясою», – ці гасла Миколи Хвильового сьогодні відомі навіть школярам, проте в тодішньому Хвильовому було ще так багато сумнівів, покаянь і символічних узагальнень, які однак, Москва йому все-таки не простила. Під гаслами коренізації поруч із українськими створювались єврейські, польські, грецькі, болгарські регіони в Україні із власними національними адміністраціями. Тому вже наприкінці 1920-х років Москва вирішила, що режим повинен опиратися на росіян – і вже 1929 року Головне політичне управління - радянська таємна поліція - розпочало першу хвилю арештів, готуючись до низки показових процесів у Радянській імперії: «Вороногривкий кінь / Махнув розхристаним хвостом / На землю впала чорна тінь, / Лежить земля хрестом / З опльованим Христом, / Зареготався день. / Заграв громами судних сурм / Вороногривий день у день /

Біжить здаля на штурм, / На штурм! / Під регіт сурм...» - напише з гіркотою про той час буковинець / за походженням, філософ за освітою, а згодом - київський пролетарський письменник («проліткультівець») Дмитро Загул, що помер від паралічу серця влітку 1944 року після 12 літ заслання на Колимі. Сталінська формальна «українізація» із самого початку заходила в гостру суперечність із централізаційною політикою Росії, а проголошений у листопаді 1926 року курс на форсовану індустріалізацію країни, а в грудні 1927 р. - гасло на колективізацію - зробило суперечність між чимось хоч трохи позитивним у новій системі і остаточно тоталітарним, нелюдським - суперечністю видимою для будь-якої мислячої людини. Стати провінцією Москви, хай навіть із певним допуском до рідної мови чи зберегти свою самобутність - це було питанням питань, яке лягло у глибинну суть зовні лише «літературної дискусії», яка формально почалася протистоянням Михайла Биковця і Грицька Яковенка - десятирядного, зате лояльного Москві письменника, - а породила сотні статей, памфлетів, зауваг та заміток, а після «Думок проти течії» М. Хвильового - вихід усіх талановитих письменників із «об'єднання пролетарських письменників «Гарт»». Починаються гоніння: почергові зречення Хвильового, закриття журналу «ВАПЛІТЕ», припинення видання «Літературного ярмарку», а далі - повна ліквідація недавно створеного «Пролітфронту». На судових засіданнях, що відбувалися у Харкові, основною мішенню стали лідери української інтелігенції, звинувачені в належності до фіктивної організації – «Спілки визволення України». Обвинувачі стверджували, що члени цієї організації мали або шукали контактів з українською еміграцією та польським урядом і планували підняти повстання для створення незалежної Української держави. Першими у списку імовірних змовників були Вчений секретар Всеукраїнської академії наук Сергій Єфремов і колишній Прем'єр міністр Української Народної Республіки Володимир Чехівський, а першими реальними жертвами репресій стали Олександр Шумський та Микола Хвильовий, а згодом - і Микола Скрипник. Уже за першими звинуваченнями 15 осіб присудили до смертної кари, – до різних термінів ув'язнення і 87 – до внутрішнього заслання, що фактично означало сибірські табори. Революційна

романтика зазнала краху: Коли Прометей / Підвівся руба / З чотирьох ніг на дві / І, вогонь з запаленого блискавкою дуба / Узявши в кострубаті руки, / Повстав проти Зевса, То перша була / На землі / Після незчисленних ночей / Революція, – проте, пишучи ці рядки, великий романтик, поетичний новатор, «ювелір звукосполучень» Майк Йогансен ще довго марив, що «буде місто, як море, як гори, таке біле й широке...», а зрештою опинився потойбіч світу вже у свої сорок два. «Великий перелом на селі» - колективізація - що декларативно проводив «ліквідацію куркуля», а в дійсності - селянина, людини, особи - з родиною, з малими дітьми. А слідом - гасло соціалістичного змагання, що фактично означало нещадну експлуатацію і визиск працюючого робітника. Почали творитися передумови для голоду 1932-1933 років. За цих обставин не те, що критикувати, а й легко жартувати стало непристойно. Усмішка зникла. А та, що іронічно залишилася, стала підозрілою. З усіх «літературних жанрів» дозволено «культивувалися» тільки два: ода (партії і режимові) і донос. Критика ж цілковито перетворилася на суцільний донос. Поволі згасає і гострий непримиренний голос Миколи Хвильового. Трете і останнє його каяття, цього разу не листом, а привселюдною промовою на Харківській організації ВУСППу, де «... скінчилося панфлетописання Хвильового, - як напише про цей період Юрій Шевельов у статті “Літ Ікара», - Адресатів було досхочу, - енками аж роїлося, але проти них не можна було виступати... На вустах письменника був намордник, бунтар почував себе посадженим до клітки. Тільки питанням часу було, коли морально-психологічні ґрати мали бути заступлені на ґрати справжньої в'язниці». Вільний дух українського письменства загнаний у темінь державного кріпацтва, і, що найгірше, - ідейного, духовного кріпацтва. Після літературного нищення почався розгром української парторганізації, що завершився приїздом на Україну диктатора-росіянина Павла Постишева. Настали чорні часи для України. Село мільйонами вимирало голодною смертю, робітники знесилювалися у зашморгу «соціалістичного змагання», а арешти перекинулися з інтелігентів на комуністів. Після арешту Михайла Ялового - найближчого приятеля Хвильового - після усіх принижень у нього самого не залишилося вибору: торттури чи смерть. Він вибрав

друге. Через 2 місяці потому так само вчинив і Микола Скрипник. Ці два постріли покінчили із самою думкою про українізацію (хоч словесно про неї ще згадуватимуть аж до 1937 року). Почалася тотальна русифікація. Над трупами замордованих голодом, роботою і зневагою вкраїнців літали чорні круки сталінських репресій. «Дивись, дивись: безмежні перелogi / І хмар насуплених погроза в далині. / Приносить вітер виклики тривоги - / Шалений вітер і криваві дні. / Не перший рік, як позникали боги, / Остались люди та мерці одні. / Жують і плачуть: дайте бо підмоги, / Заснуть спокійно дайте у труні... . - / неначе карапересторога лунає з тих кривавих літ голос професора Київського університету, засудженого на 10 років Соловецького в'язня Павла Петровича Филиповича. Вважає і сокровенне зізнання найвидатнішого майстра імпресіоністичної поезії ХХ сторіччя Євгена Павловича Плужнина, ув'язненого 1934 року за стандартним формуванням – «участь у контрреволюційній організації» - на 10 років у спецтаборах, який помер у Соловецькій тюремній лікарні від туберкульозу: «Це снилось?.. На тихім світанні / Багнети, і я біля стінки.. / О перші й довіку останні / Мої півхвилинки. / О ранки! Кінчається зараз Вино нерозведене ваше! / ... А в думці - який тепер вираз / На очі нероблений / ляже? / Це снилось? Не знаю. Не знаю... / І ось усміхнутись несила... / І ось не живу, не конаю... / О правдо моя невесела!.. / Невеселою видалася правда життя іще для одного яскравого / поета розстріляного Відродження української культури, іще одного / поважного професора-мовознавця, славіста, невтомного дослідника слова Науково-дослідного інституту мовознавства при ВУАН, / поета Михайла Драй-Хмари, якого за відсутністю доказів навіть / звільнили після першого арешту, але все ж таки доправили до сибірських таборів, де після вирокових п'яти років йому додали ще десять за «антирадянську агітацію». Це ж треба дійти до такого цинізму - за «агітацію і пропаганду в таборі». За що можна ще агітувати у таборах в'язнів?. Очевидно, просто за щирий невтрачений голос. Можливо, голос ось такого моторошного правдивого вірша із циклу «Сліпі»: «Ми сонця - радості не бачимо: / Ми сліпі / Ми навіть горя не оплачемо / В німій журбі. / Кривавий деспот випив очі нам / огнем війни - / і от навіки потолочено /

життя лани. / О світе ясний, світе радісний. / ти згас навек, / А біль шалений, біль ненависний / живе - не зник! / Неможливо обминути і трагічної долі відомого в Галичині / письменника Антона Крушельницького, який, начитавшись «західної» преси, повірив у «привид комунізму» і почав захоплюватися ідеями більшовизму. Він наївно повірив у щирість більшовицького протегування розвитку української культури, видавав у Львові прорадянський журнал «Нові шляхи», у якому висловлював великі надії на визволення знедоленого галицького селянина і, зрештою, вважаючи Ррадянську Україну землею обітованою, разом зі своїми дітьми покинув Західну Україну. Разом із ним поїхав на Велику Україну і відомий мовознавець, професор зі Станіславщини Василь Дем'янчук, який одразу по прибуттю був розстріляний у підвалах НКВС. Синів Крушельницького також було розстріляно як «диверсантів і шпionів», а батько, тяжко зажурений, сивий від горя і туги, ледве пересуваючи ноги по темній камері, жив у Соловецькому Кремлі. Єдиною втіхою для нього була донька, що, будучи ув'язненою, тут же, в Кремлі, працювала в соловецькому госпіталі молодшим лікарем. Володимира Антонівна Крушельницька, лікар-дерматолог, публіцист і громадська й культурна діячка – ця українська сестра-жалібниця полегшила біль не одному землякові своїм професійним умінням і просто глибокою людською порядністю. А батько її, старий письменник Антін Крушельницький писав кров'ю свого серця у темній тюремній камері: «У хвилях зневіри, у хвилях розпуки / Я серце замкну. / І там усі болі, і стогін, й муки / На дні придавлю. / Про хвилі такі отупіння гіркого / Не знають ме ніхто. / Лиш їй, що в палатах-краях серця мого / Царює водно! / Як стогони зблудять у серця кімнати, / Не бійся ти їх! / Вже летять д'тобі навіки спочити / В обіймах твоїх. / За спогадами Семена Підгайного, якому пощастило вижити, до середини 1937 року на Соловках було зібрано найкращих представників «української підсоветської інтелігенції та українських комуністичних кіл». «Соловецькі табори - країна мук і відчаю. Переважну частину тих, хто туди потрапляв, чекала загибель. Там зустріли свою смерть перекладач зі Станіславщини Василь Атаманюк і яскравий представник українського авангардизму Валер'ян Поліщук, поет-футурист Гео Шкурूपій і

викладач педагогічного технікуму, дитячий письменник Віталій Сніжний (справжнє прізвище Микола Курочка), творець українського театру «Березіль» Лесь Курбас і драматург, автор «Мини Мазайла» і «Маклени Граси» Микола Куліш, один із найкращих учнів академіка Рудницького, молодий учений-географ і геолог, доцент Харківського університету Василь Баб'як і зауправління Укрнауки, професор історії Матвій Яворський та ще багато з тих, кого варто вважати загиблим цвітом української науки. У запліснявілих мурах монастиря, де колись ченці кадили фіміам покори Всевишньому, тепер фабрикували романтичну брехню про любов-ненависть і царство Боже на землі» - писав письменник І.Гришин-Грищук, який дивом пережив сибірську каторгу. Вони любили рідну землю. Вони творили українську культуру. Вони писали ніжну хвилюючу поезію. Вони сплітали дивовижні візерунки образів і думок. «І тут, і там вітрила волохаті, - / суцільний дим од моря до небес, / і тільки іноді прорвуться з плес / далеких сонць проміння кострубаті (*Олекса Влизько. Туман*), Я славлю злотокоосу осінь / Де смуток мій, немов рубін, / У перстень вправлений. Ще й досі / Не випав з мого серця він. / (*Михайло Драй-Хмара. Я світ увесь сприймаю...*), Зринає, голосний і розмаїтий, / На шістдесят земних коротких літ / З грузького дна-латаття ніжний цвіт, / Щоб нам жагу неситу упоїти (*Микола Зеров. Космос*), ... Все ближче, ближче вечір суне, / Все нижче плачуть трави-струни... / Бори — поети в хмарах сплять. / (*Майк Йогансен. Поля синіють вечорами*), Вітер весняний співав / Пісню свою золоту... / Вітроньку! Тихо! Благаю! / Яблуні білі в цвіту... (*Ладя Могілянська. Вітер*) І в кожного випліталися свої, неповторні і неперевершені метафори - так, наче зримо вимальовувались десь близько-близько, / зовсім поруч. Здається, варто зробити лише один крок, - і ти почувеш, як: / Надходить дощ. Шумлять бліді берези / Рвуть блискавиці сірих хмар рядно... (*Євген Плужник*), На місто втомлене здаля дихнула осінь.. / Повітря в ніч лило міцную прохолоду (*Андрій Панів*), Одшуміло літо... Одспівало жито, / Тільки вітер креше іскри по стерні (*Дмитро Фальківський. Є.Плужникові*), Прямує сонце тихою ходою / На роздоріжжя вечорів смутних / (*Павло Филипович. Білявий день втомився*), Вечір у тінях карих очі полоще твої (*Микола Нарушевич.Вечір*),

Зливається з шепотом листу гомін вечірньої юрми (*Михаль Семенко. Місто літом*). А епітети - ці яскраві репрезентанти майстерності будь-якого поета - у митців тієї бурхливої драматичної доби теж якісь по-своєму особливі, вишукано-індивідуальні, часто настроєві, навіть несподівані: *залізний ляск, закам'янілі хвилі, ліс зачарований, двоколійна путь* (Микола Зеров); *оскатертинені столики, вихована амбіція* (Михайль Семенко), *осніжені соборні бані, закрижано-прозора шклянка, темно-голубе безмір'я* (Марко Вороний), *хімерна пісня, смутні смереки, окрадена мужицька тайстра* (Василь Атаманюк), *фюнебрні ноти, безлисті верби, могильні вітри, зелено-хвилева безодня* (Кость Котко), *крижані ненюфари, предвічний холод, передкоханний* (Гео Шкурупій), *плутана плетінь, застигле марево, розлогі гони* (Віталій Сніжний), *велелюдне торжище, нікчемне і брудне орденоносне плем'я, чорні роздряплені кратери, золотистий гравій* (Іван Багряний), *ніченька темна болиголова, брукова неприємність, трави шовкорясі, крайчасті рядна* (Іван Дорожній), *розважна осінь, глянсоване листя, мохнатий вечір, духмяні почування, прозорий запах* (Валер'ян Поліщук), *медяна пісня, перлисті колоски, задумана земля, замислений Дніпро, вода стурбована і молода, цвітні сні* (Андрій Панів) та інші. Не менш яскраво крізь роки промовляють до читача авторські самобутні порівняння, що зримо просвічують народною поетичністю, рішучістю і незаперечним талантом: В серце лізуть сумніви: / «Грядеши?.. Камо?!» / А в серці родиться і гине / У просторі таке, / Як зойк дитини: «Мамо» (*Василь Бобинський. Камо*), Ах життя моє - кругле, як м'яч, / Пружне і палюче - як любов (*Майк Йогансен*). Майстерне слово поетів Розстріляного Відродження багате на цікаві антитези та паралелізми: Коли рекламно охопить місто профанація... / І замигтить в очах святкова ілюмінація. - / Перетнуться паралелі і збіжаться спіралі... / Всі шляхи сходяться до магічної магістралі (*Михаль Семенко*), Місяця срібний дзюб / Там вдалині, вгорі. - / Місто - камінний куб. / Сум і сон – ліхтарі (*Павло Филипович*), Перепілка в житі - ніжність. / В пшеницях волошки - дума. / Мак червоний - кров! / Друже, друже! Геть з журбою! / Народились ми для бою (*Іван Багряний*). Лише на прикладі їх талановитих текстів можна говорити про неповторні особливості і різноманітність

художніх троп - від персоніфікації чи перифразу і до вишуканого оксюмору та довершеної інтелектуальної метафори. Вони такі різні і такі схожі у своїх високих поривах. Поміж ними - і видатні символісти, як Михайло Драй-Хмара з його заглибленням в «ріллю душі» чи Василь Бобинський; і неокласики, як геть еkleктичний, але неймовірно цілісний Павло Филипович; і віртуозні памфлетисти, як великий борець Микола Хвильовий, який не втрачав неповторності свого пера навіть у найтяжчі часи принижень; і глибокі людинолюбці-театралаи, як Микола Куліш, Мирослав Ірчан, Лесь Курбас чи Микола Вороний; і витончено-ажурні імпресіоністи, як гармонійно-спокійний професор античності Микола Зеров чи філігранний Євген Плужник; й ідейно-філософські месіяни-лірики, як глибинно-національний і загальногартісний Аркадій Любченко з його непростим «Вертепом»; і літературознавці-енциклопедисти та критики, як Михайло Каганюк, Павло Филипович, Михайло Новицький чи Євген Шабльовський; і ніжні жінки-письменниці, як Олександра Свекла, Віра Мазуренкова, Олена Теліга чи Лядя Могилянська; і сценаристи, як вінничанин Яків Ковальчук; і футуристи, як експериментатор форми, полеміст і оратор Михайль Семенко; і прозаїки, як Олекса Слісаренко чи Валер'ян Підмогильний; і непересічні учені, як професор ботаніки Олександр Яната, сходознавець Федір Пущенко чи академік Іван Слабченко; і музейні працівники, як Ананій Лебідь; і видатні мовознавці, як Іван Шаля чи Василь Дем'янчук; і редактори популярних видань, як Василь Левицький, Генадій Садовський чи Василь Чумак; і юристи, як поет зі Станіслава Роман Заклинський; і знані педагоги, як племінник академіка Сергія Єфремова Микола Павлушков, Олександр Шумський чи Володимир Бенедик; й талановиті історики, як Михайло Слабченко, Йосип Гермайзе, Михайло Рубач чи Матвій Яворський; і географи та геологи, як Степан Рудницький чи поет-романтик Микола Філянський; і бібліографи, як Никифор Миколенко; й економісти, як Іван Петренко та Петро Солодуб. Усі вони були великими патріотами України. Усі прагнули прислужитися рідній землі своїм полум'яним словом та глибоким поетичним серцем. Усі творили Український Ренесанс ХХ-сторіччя і були цвітом української

інтелігенції, цвітом української нації. Розстріляним, знищеним, але незнищеним цвітом. Лише протягом п'яти днів 1937 року (27 жовтня і 1-4 листопада) на Соловках було убито 1111 в'язнів. Минає 81 рік від цієї дати... А з тих же адрес державних кабінетів надходять такі ж нещівні накази, від яких і сьогодні гине молодий цвіт української нації - не в Сибірській тайзі, не в Соловецькому Кремлі, не в Кемі, чи Карельському Медвеж'єгорську, а на бойових позиціях обіч Донецька чи Маріуполя. Що усе сьогодні - вітання з нинішньої тоталітарної Москви? Фактично сьогодні українці - це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Вона усе ще чекає на своїх новітніх філософів, миротворців-істориків, мислителів-письменників, аналітиків-соціологів, геніїв-митців. Тільки не треба думати, що хтось має створити нам ті феноменальні постаті і вмонтувати їх у загальнонаціональне тло. Кожен має усе робити сам. Якщо думаємо, що живемо в демократичній державі, то кожна людина самотужки посильно має будувати і державу, і саму себе, і своє гідне життя, і належно поціновану ауру своєї нації.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки роботи наукового колективу кафедри українознавства над проектом **«Формування національно-свідомої особистості студента медичного ВНЗ як державотворця»** (четвертий етап), було розглянуто соціально-історичний, культурологічний, українознавчий, мовно-літературний, педагогічний аспекти формування етнонаціональної свідомості творчої особистості студента медичного університету як державотворця. Визначено сучасні підходи щодо розгляду означеної проблеми в історії, мовознавстві, літературознавстві, педагогіці, українознавстві, культурології а також обґрунтовано зміст понять і структуру етнонаціональної свідомості державотворця. За звітній період колективом авторів були опрацьовані джерела фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВ), Центрального державного історичного архіву у Львові; фонди Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка. Відділ рукописних фондів, а також фонди Львівської національної наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника. – Відділ рукописів. Дослідження та збір матеріалів проводилися у бібліотеках міст Києва і Львова. Зібраний матеріал був апробований під час виступів на науково-практичних та методологічних конференціях, а також знайшов своє вираження у наукових статтях. Результати НДР упроваджені в системі гуманітарної освіти мичного ВНЗ, в розробці навчальних курсів та спецкурсів: «Теорія і практика професійної комунікації фармацевта», «Націологія і здоров'я нації», «Визначні постаті української медицини», «Історичні дисципліни в медичній освіті», «Наукове мовлення лікаря», «Мовленнєва комунікація», «Культура мовлення та етикет лікаря», «Історія та культура України».

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Наукові напрацювання дозволили рекомендувати: по-перше, виокремити як один з найголовніших напрямів освітнього процесу у медичному ЗВО, національно-патріотичне виховання – справу, що за своїм значенням є стратегічним завданням. Не менш важливим є повсякденне виховання поваги до Конституції держави, законодавства, державних символів - Герба, Прапора, Гімну. По-друге, необхідно виховувати у студентської молоді національну самосвідомість, налаштованість на осмислення моральних та культурних цінностей, історії, систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, усвідомленням відповідальності. По-третє, системно здійснювати виховання у майбутніх лікарів громадянської позиції; вивчення та популяризацію історії українського козацтва, збереження і пропаганду історико-культурної спадщини українського народу; поліпшення військово-патріотичного виховання молоді, формування готовності до захисту Вітчизни. По-четверте, важливим аспектом формування національно самосвідомої особистості є виховання поваги та любові до державної мови. Володіння українською мовою та послуговування нею повинно стати пріоритетними у виховній роботі зі студентами. Мовне середовище повинно впливати на формування студента-громадянина, патріота України. По-п'яте, формувати моральні якості особистості-державотворця, культуру етичної поведінки, розвивати мотивацію до професійної діяльності. Для реалізації цих глобальних завдань необхідна системна робота, яка передбачає забезпечення гармонійного співвідношення різних напрямів, засобів, методів виховання студентів у процесі навчання мови, історії та культури і позааудиторної діяльності. У навчально-виховний процес мають впроваджуватися форми і методи освітньо-виховної роботи, що лежать в основі національної педагогіки. З метою створення умов для реалізації кожної особистості та підтримки творчого, інтелектуального, духовного потенціалу нашої нації необхідно модернізувати систему викладання української мови, а саме: у навчально-виховній діяльності неухильно дотримуватися єдиного мовного режиму; формувати інформаційно й емоційно

самобутній україномовний простір ЗВО, який забезпечуватиме прилучення студентів до величезного мовного дивосвіту, до глобальних знань про рідну мову, її закони, систему її виражально-зображальних засобів у професійній діяльності; виховувати відповідальне ставлення до рідної мови, свідомого нею користування у різних функціональних стилях та жанрах; сприяти вияву українського менталітету, способу самоусвідомлення і самоідентифікації, сприйняттю української мови як коду праісторичної пам'яті; плекати розвиток духовної, емоційно-естетичної, інтелектуальної сфери саме на основі української мови, історії та культури; через мовне посередництво долучати студентів до національної історії, до різних масивів національної культури, до глибинної сутності народного життя; здійснювати розвиток мовлення не тільки на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, а й під час вивчення інших предметів; здійснювати розвиток мовлення не тільки на уроках української мови і літератури, а й під час вивчення всіх інших предметів.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Білоусько О., Мирошниченко В. Нова історія Полтавщини кінця ХУІІІ - початку ХХ ст. / О. Білоусько, В. Мирошниченко. - Полтава, 2007. - С. 258 - 259.
2. Вегера Л. Р. Історіографія та джерельна база дослідження Голодомору 1932-1933 рр. на Київщині // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. - Випуск 7. - Серія 6. - Історичні науки, 2009. - С. 180 - 188.
3. Вербицький М. Найбільший злочин Кремля. - Лондон, 1952.
4. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський /1866-1934/ У 50-ліття смерті / Л. Винар // Б.М. : Сучасність, 1985. - 120 с.
5. Відозва УГКП України від 25.07.1933. Електронний архів УВР. – Режим доступу. Назва з екрану <http://avg.org.ua/getPDFasFile.php/arhupa/uri1-0-0-0-002> р.
6. Гамалія В. М. Внесок Олени Курило в українську наукову термінологію [Текст] / В. М. Гамалія // Нариси з історії природознавства і техніки. - № 44. - 2002. - С. 173 - 177.
7. Гірняк М. О. Розуміння і саморозуміння у романі Агатангела Кримського «Андрій Лаговський» [текст] / М. О. Гірняк // Магістеріум. – Вип. 38. – К., 2010. – С. 29 – 36.
8. Глібчук Н. М. Мовознавчі погляди Олени Курило [Текст] : дис. на здобуття наукового ступеня канд. ділол. наук зі спеціальності 10.02.02. - українська мова / Н. М. Глібчук. - Львів: Львівський державний університет ім. І. Франка, 1994. - 167 с.
9. Голод 1933 року в Україні. Свідчення про винищення Москвою українського селянства. - Воропаєва В., Скирда І. - Харків, 2014. - 704 с.
10. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр.:зб. докум.та матеріалів / Обл. редкол. наук.-докум. сер. кн. «Реабілітовані історією» (голова І. С. Гамрецький, заст. голови В.П. Лациба; авт.-упоряд.: Р. Ю. Подкур, В. Ю. Васильєв. - Вінниця, 2007. - С. 169.
11. Голод 1932 - 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Голова ред. Колегії Ф. Рудич. - К., 1990. - С. 209.

12. Голодомор 1932 - 1933 рр. / Упоряд. Н.Я. Дзюбенко-Мейс. — К.: Міжнарод. Фонд «Україна — 3000».
13. Гришко В. Український голокост – 1933. - Нью-Йорк; Торонто, 1978.
14. Гуцульські світи. Лексикон / відп. редактор Наталія Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія «Діалектологічна скриня»). - 618 с.
15. Дорошенко В. Пам'яті товариша (У другу річницю смерті Івана Кревецького) [текст] / В. Дорошенко // Наші дні. – Львів. - 1942. - №7. – С.12.
16. Дровозюк С. І. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30 рр. ХХ ст.: історіогр. нарис / С. І. Дровозюк. - Вінниця, 2005. - 364 с.
17. Зубрицький Д. Хроніки міста Львова [текст] / Д. Зубрицький. – Львів: В-во «Центр Європи», 2002. – 275 с.
18. Ільницька Л. Українознавча бібліографія в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка у Львові (1885–1939): Друковані й архівні матеріали // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 1994. – Вип. 4. – С. 165–178.
19. Калакура Я. «Україна – постаті» як концентр українознавства [Текст] / Я. Калакура // Українознавство. – 2013. - №3 – 4. – С. 10 – 18.
20. Карбан А. Фольклор Великого голоду: історіографія дослідження // Наукові записки ТНПУ. - Серія: Літературознавство. - №44, 2016. - С. 35 - 41.
21. Качкан В. «Реальні образи сумної правди» (основні консеквенції у діяльності Івана Кревецького) / В. Качкан // Хай святиться ім'я твоє. — Львів, 1998. — С. 189-205.
22. Кіхтан І. Іван-Мар'ян Кревецький – гордість Роздільської землі (до 120-річчя з дня народження) [текст] / І. Кіхтан. – Розділ, 2003. – С. 3 – 5.
23. Коваль Р. Михайло Гаврилко : і стеком, і шаблею (історичний нарис). – К., 2011. – 284 с.
24. Конквест Р. Жнива скорботи.- Київ: Либідь, 1993. - С. 315 – 330.

25. Кривецький І. П'ятнадцять літ існування Записок Наукового Товариства ім. Шевченка (1892 - 1906) [текст] / І. Кривецький // ЛНВ. – 1907. - Т. 40. – С. 64 - 79.
26. Кривецький І. Українська історіографія на переломі / І. Кривецький // Свобода. - 1922. - № 1. - 17 вересня; Громадський вісник. - 1923. - № 10. - 14 січня; Записки НТШ. - 1924. - Т. 134-135. - С. 161-184.
27. Кримський А. «В поті чола». Образки з життя робочого люду. Написав Іван Франко. Львів, 1890 [...] // А. Ю. Кримський. Твори : У 5 т. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1972. - С. 307 - 322.
28. Кримський А. Андрій Лаговський [текст] / А. Ю. Кримський. Твори : У 5 т. - Т. 2. - К. : Наукова думка, 1972. - С. 5 - 304.
29. Кримський А. До Б. Д. Грінченка, 17 червня [текст] / А. Ю. Кримський. Твори : В 5 т. - К. : Наукова думка, 1973. - Т. 5, кн. 1. - С. 58 - 66.
30. Кримський А. Повістки і ескізи з українського життя [текст] / Агатангел Кримський. - Коломия-Львів : друк. М. Білоуса і В. Манецького, 1895. - 334 с.
31. Крушельницька Л. І. Рубали ліс (Спогади галичанки). Третє, доповнене видання. - Львів, 2008. - 352 с., 32 с. іл.
32. Кульчицький С. Географія голоду // Голод 1932 -1933 років в Україні: причини та наслідки / Ред. В. А. Смолій, В. М. Литвин та ін. - К, 2003. - С. 509 - 513.
33. Кульчицький С. Голодомор 1932-1933 // Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного. – 2012. - 2. - С. 54 - 79.
34. Кульчицький С. Причини трагедії 1933 р. в Україні // Золоті ворота. - 1993. - № 4. - С. 34 – 42.
35. Кульчицький С. Український Голодомор: оцінка втрат // Краєзнавство. – 2013. – 4. – С. 37 - 54.
36. Матіяш Д. В. Внесок Олени Курило в розвиток сучасної української літературної мови [Текст] / Д. В. Матіяш // Молода нація – Вип. 10. – 1999. – С. 195 – 215.

37. Мацько В. Голод на Поділлі: Книга свідчень. - Кам'янець - Подільський, 1993. - 98 с.
38. Міщенко О. Безкровна війна: Книга свідчень. – К.: Молодь, 1991 – 176 с.
39. Млиновецький Р. Голод на Україні і “таємнича рука” – Торонто, 1982 – 308 с.
40. Моклиця М. Християнство Агатангела Кримського: психологічні та естетичні акценти [текст] / Марія Моклиця // Слово і час. – 2006. – № 2. – С. 19–28.
41. Моцний А. Страшна правда голодомору (спогади про голодомор 1932-1933 років) / М. І. Мулик. – Івано-Франківськ, 2003. – 82 с.
42. Національна книга пам'яті жертв Голодомору в Україні. Запорізька область [текст] / наук. ред. проф. Турченко Ф. Г. – Запоріжжя: Дике поле, 2008. – 1080 с.
43. Оглоблин О. Михайло Грушевський і українське національне відродження / О. Оглоблин // Український історик. — 1964. — № 2 - 3.
44. Онищук А. З. народного життя Гуцулів. // Матеріали до української етнології. - Львів, 1912, ТХV. - С. 1 - 177.
45. Останіна Г. Г. Нетрадиційна поетика Агатангела Кримського / Ганна Останіна // Мова і культура : Науковий журнал. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 14. – Т. V (151). – С. 93 – 98.
46. Останіна Г. Г. Агатангел Кримський. Особливості поетики художньої творчості : [монографія] / Ганна Останіна. – К. : Твім інтер, 2008. – 224 с.
47. Папуга Я. Допомога українців Польщі потерпілим від Голодомору 1932-1933 рр. // Пам'ять століть. – 2003. – №3. – С. 130.
48. Пацура І.М., Івченко А.І. Мельник А.С., Панасюк О.С. Палацовий парк селища Розділ та його рідкісні дерева. Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.6. - С. 17-22.
49. Петренко В. І. Голодомор 1932-1933 років — Геноцид народу України / В.І. Петренко // Трагедія голодомору на Вінниччині 1932-1933 рр.: (бібліогр.

Покажч.) / Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; уклад. О. Ніколаєць. - Віниця, 2003. - С. 9.

50. Розстріляне Відродження. Шедеври української репресованої прози. – Донецьк, 2008. – 416 с.

51. Семенко Ю. Голод 1933 року в Україні. – Мюнхен, 1963.

52. Семисюк А., Лапа Г., Рак О. Фаховоорієнтована іншомовна освіта як чинник підготовки майбутніх лікарів / А. Семисюк, Г. Лапа, О. Рак // Буковинський медичний вісник. - Том 21. - № 2 (82), ч. 1. – 2017. – 179 – 182 с.

53. Сергійчук В. Як нас морили голодом. - К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. – 392 с.

54. Стеблій Ф. Іван Крєвецький – історик-державник [текст] / Ф. Стеблій. – Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2003. – 40 с.

55. Стеблій Ф. І.Крєвецький – вчений і бібліотекар [текст] / Ф. Стеблій // Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка: книги і люди : Матеріали круглого столу / Упор. та заг. ред. текстів Л. І. Ільницької. – Львів, 1996. – С. 86 - 102.

56. Стеблій Ф. Початки державницького напрямку української історіографії: Іван Крєвецький [текст] / Ф.Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : Збірник наукових праць на пошану професора Юрія Сливки. – Львів, 2000. – Вип.7. – С. 300 - 310.

57. Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції: [монографія] / Б. А. Воронкова, М. А. Дебич, Н. М. Дем'яненко, Н. О. Дівінська та ін.]; за заг. ред. Г. В. Онкович. - К., 2014. - 326 с.

58. Тиліщак В. 1930 УРСР. Повстання // Смолоскип. – 2016. – С. 20.

59. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду [Текст] : документи і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. - 399 с.

60. Українська фольклористика : [словник-довідник] / укл. М. Чернописький. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008, - 448 с.

61. Український хліб на експорт: 1932-1933. - К.:ПП Сергійчук М.І., 2006. – 432 с.
62. Федунішин Л. Участь Івана Кривецького у національно-визвольному русі в Галичині 1918-1923 рр. / Л. Федунішин // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. — НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2009. — Вип. 18. — С. 551-555.
63. Цецик Я. Участь західноукраїнських політичних партій та громадських організацій в акціях протесту проти Голодомору в УСРР у 1932-1933 рр. // Я. П.
64. Цецик // Історичний архів. – 2010. – Вип. 5. – С. 71 - 74.
65. Шерех Ю. Всеволод Ганцов. Олена Курило [Текст] / Ю. Шерех / Українська вільна академія наук. – Серія: Українські вчені [за ред. : Л. Білецького]. – Ч. 5. – Вінніпег: Накладом Українського Народного Дому в Торонті, 1954. – 80 с.
66. Шульга І. Г. Голод на Поділлі / І. Г. Шульга. - Вінниця, 1993. - С. 64.
67. Шульга І. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства (1920 - 1932 років). – Вінниця, 1997. – 152 с.
68. Шухевич В. Гуцульщина // Матеріали до українсько-руської етнології. - Львів, 1899-1908. Т. I-V.
69. Яворська У. Бібліотечно-бібліографічна діяльність Івана Кривецького : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата історичних наук: спец. – 07.00.08 – Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство / У. Яворська. – Київ, 2008. – 21 с.
70. Якименко М. Голодомор в Україні – наслідок послідовної більшовицької політики // Золоті ворота. - 1993. - № 4. - С. 9 - 13.
71. Hirna N. Ivan Krevetskyu – researcher history of Western Ukrainian the press. / N. Hirna // *Legea Si Viata. Revista sciintifico-practica.* – Chisinau, RM, 2017. - № 1, January. – P. 39 – 45.
72. *Nomina Anatomica Ucrainica*: анатомічні назви, прийняті в Базелі на IX-х зборах [Текст] / Ред. О. Курило. - К., 1925. - 82 с.
73. Paprocki S. IX Kongres Mniejszości Narodowych / S. Paprocki // *Sprawy Narodowościowe.* – 1933. №5. – S. 595 – 597.